

Gallo-Romeins Museum

Paneelteksten

Titelblad

Wat volgt, staat altijd in verband met wat eraan voorafging ...

Marcus Aurelius, Romeinse keizer, 121-180 na Christus

Inleiding

Knooppunt 4

10 voor Christus

Romeinen stichten Tongeren

Knooppunt 3

825 voor Christus

Voor het eerst elite

Knooppunt 2

5 300 voor Christus

De eerste landbouwers zijn er

Gallo-Romeins Museum

Kielenstraat 15

3700 Tongeren

Ontdek hoe de permanente tentoonstelling is opgebouwd en bestudeer kerninhouden. Lees de tekstpanelen er op na. Ze zitten boordevol informatie. Die is helder en to-the-point. Ook je leerlingen kunnen ermee aan de slag.

Knooppunt 1

500 000 jaar geleden

Hier zijn mensen

p. 2

500.000 jaar geleden

**Hier
zijn
mensen!**

p.3

Cultuur helpt eerste mensen te overleven

Voor het eerst bezoeken mensen deze regio. Ze zijn de directe voorouders van de neanderthaler en behoren niet tot onze mensensoort.

Op zoek naar vuursteen en voedsel trekken de jagers-verzamelaars door een ongerept landschap. Ze onderbreken geregeld hun tocht, richten een kamp in en gaan na enige tijd weer op weg. Al gauw lijkt het alsof ze hier nooit geweest zijn. Toch laten ze sporen na, schaarse maar duidelijke bewijzen van hun cultuur.

De mensen uit het verre verleden maken efficiënte vuurstenen werktuigen, ontwikkelen doordachte manieren om te jagen en kunnen met elkaar communiceren. Dit alles is deel van hun cultuur. Ook leren ze al die levensnoodzakelijke vaardigheden aan hun kinderen. Zo organiseren ze hun leven dat sterk bepaald wordt door de natuur. Hun cultuur helpt hen te overleven.

Vuistbijl

Doelbewust geeft een directe voorouder van de neanderthaler een ruwe vuursteenknol vorm. Door zijn kennis van het gesteente en zijn handigheid kan hij een multifunctioneel werktuig maken. Het is een tastbaar overblijfsel van zijn cultuur. Deze vuistbijl is het eerste duidelijke teken van menselijk leven in deze regio.

Vuistbijl
Vuursteen
ca. 500.000 jaar oud
Kesselt (Lanaken)

Neanderthalers

In 1856 doen arbeiders in een grot in het Neandertal (*Neanderdal*) bij Düsseldorf (Duitsland) een bijzondere ontdekking. Ze vinden beenderen van een mensensoort die anatomisch en genetisch verschilt van de onze.

De neanderthalers en hun directe voorouders leefden tussen 500.000 en 30.000 jaar geleden in grote delen van Europa, het Midden-Oosten en Azië. Ze slaagden erin te overleven in heel diverse omgevingen en klimaten.

Het is duidelijk dat neanderthalers niet de wildemannen waren waar ze soms voor doorgaan. Overal waar ze leefden, vinden archeologen hun werktuigen, gemaakt volgens technieken die wijzen op redeneervermogen en kennis.

Legende

verspreidingsgebied neanderthalers en hun voorgangers

ijskappen en gletsjers op het einde van de laatste ijstijd

land, vandaag onder de zeespiegel

u bevindt zich hier

Klimaat beslist over komen en gaan neanderthalers

Alleen in perioden waarin het klimaat gunstig is, kunnen neanderthalers en hun directe voorouders hier overleven. Bij grote koude mijden ze deze streken.

Al 500.000 jaar leven er af en toe mensen in deze regio. In die onvoorstelbaar lange tijd zijn er afwisselend koude en warmere perioden: ijstijden en tussenijstijden. Het grootste gedeelte van de tijd is het in deze regio door de koude meestal onleefbaar. Nu en dan dringen mensen toch tot hier door, zowel in de ijstijden als in de tussenijstijden. Neanderthalers en hun directe voorouders geven de voorkeur aan warme perioden in de ijstijden en milde fasen in de tussenijstijden. Dan trekken ze generaties lang door deze regio en verblijven ze in tijdelijke openluchtkampen.

Denkspoor – Zijn neanderthalers afwezig bij grote warmte?

Tussen 125.000 en 115.000 jaar geleden is het warmer en vochtiger dan vandaag. Tot nu toe vonden we geen bewijs van menselijk leven in deze periode. Sommige archeologen geloven dat het slechts een kwestie van tijd is voor we sporen zullen vinden. Anderen denken dat neanderthalers deze regio mijden als het klimaat bijna tropisch is. Dichte wouden strekken zich dan uit over deze streek. Dat is geen geschikt terrein voor grote dieren als neushoorns of bizons. Misschien loopt hier dan te weinig 'voedsel' rond om te kunnen overleven. Of krijgen de jagers het kleine boswild niet te pakken in het moeilijk doordringbare woud?

Mild

In een ijstijd is het soms enkele duizenden jaren mild. Dan kunnen de neanderthaler en zijn directe voorouders in deze regio wél overleven. De mensen trekken rond in een kruidenrijk graslandschap met hier en daar wat dennen of berken. Ze jagen op de kuddedieren die op de vlaktes leven. Gemiddeld is het enkele graden kouder dan nu.

In de milde fasen van een tussenijstijd is er een open steppelandschap met gemengde loofwouden. Ook dan leven er soms mensen in deze regio.

Koud

In de ijstijden is het meestal te koud om hier te overleven. In het barkoude klimaat ontstaat een poolwoestijn. De bodem is vrijwel permanent bevroren en daardoor nauwelijks begroeid. Gemiddeld is het meer dan tien graden kouder dan nu.

Mammoetkies

Onder de huid van mammoeten zit een dikke laag vet. Hun lichaam is bedekt met een dichte en isolerende laag haar die goed beschermt tegen het koude klimaat. Hun leefgebied is dan wel koud maar niet zo koud dat er geen gras groeit, waarvan een mammoet naar schatting zo'n 180 kilo per dag nodig heeft. De kuddedieren hebben sterke kiezen om de taaie, harde grassen op de steppen te kunnen vermalen. Elke kies heeft een aantal ribbels van hard glazuur. Deze ribbels snijden het eten tijdens het kauwen.

Lichaam neanderthaler aangepast aan hard bestaan

Het lichaam van de neanderthaler lijkt wel gemaakt om te overleven in barre omstandigheden. Deze mensen kunnen goed tegen koude en ze zijn sterk en taai. Hun hersenen zijn zo ontwikkeld dat ze logisch kunnen denken en communiceren.

Neanderthalers lijken op ons, maar zijn toch een andere mensensoort. Typisch zijn hun langgerekte en platte schedel, brede neus, vooruitstekende wenkbrauwen en terugwijkende kin. Of ze veel of weinig lichaamshaar hebben, weten we niet. Ook naar hun huidskleur hebben we het raden.

Het lichaam van neanderthalers is kort en breed. Zo kunnen ze hun lichaamswarmte goed behouden. Hun brede neus met plaats voor extra slijmvliezen verwarmt de koude buitenlucht voor die hun longen bereikt. Een grote spiermassa en een sterk beendergestel leveren explosieve kracht, handig voor de jacht. Ze zorgen er ook voor dat deze mensen lange trektochten aankunnen.

Neanderthalers zijn geen wilde, ruwe of domme mensen. Ze denken logisch en zijn handig, ze helpen zwakkeren en dragen zorg voor hun doden. Je kan alleen maar zo leven als je communiceert. Dankzij hun spraakorgaan kunnen ze klanken vormen, maar of ze echt een taal kennen, weten we niet.

Meesters in het bewerken van vuursteen

Op zoek naar levensbelangrijke vuursteenknollen komen de neanderthalers naar deze regio. Uit het ruwe gesteente maken ze verschillende soorten werktuigen. Dit vereist precisie, inzicht en planning.

In de buurt van de Maas vinden neanderthalers vuursteenknollen in de meest diverse vormen en groottes. Het gesteente ligt er voor het oprapen. Vuursteen of silex is zo hard als staal, maar splijt gemakkelijk. Hierdoor is het een ideale stof om duurzame werktuigen van te maken.

Eerst verwijdert de vuursteenbewerker de buitenste kalklaag van de ruwe klompen. Dan bewerkt hij de knol verder. Hij lijkt wel een beeldhouwer. Ook die kan precies inschatten wat zijn slagen zullen teweegbrengen en in welke volgorde hij ze het best geeft. Eén foute slag en de vuursteenknol of het werktuig in wording is onbruikbaar. Mensen met ervaring weten exact hoe, waar en met welke kracht ze de steen moeten raken om net dat stuk gereedschap te maken dat ze voor ogen hebben.

Geperfectioneerde techniek

De neanderthaler ontwikkelt na tienduizenden jaren een zeer efficiënte manier om uit één dikke vuursteenknol een vrij uniforme reeks werktuigen te maken. De steenkapper vlakt de knol eerst af. Zo ontstaat een ideaal slagvlak. Dan slaat hij er precies die stukken af die hij in gedachten heeft. Wat overblijft, is de kern. Sommige afslagen worden meteen gebruikt. Andere bewerkt de neanderthaler verder tot schrabbers.

Schrabbers en kernen

Van één vuursteenknol slaat de steenkapper met een klopsteen verschillende stukken af. Sommige zijn afval, aan andere afslagen werkt hij verder. Hij vormt ze dan om tot schrabbers. Neanderthalers gebruiken deze werktuigen bijvoorbeeld om dierenhuiden schoon te schrapen of om hout te ontschorsen. Soms krijgen schrabbers een greep. Zo liggen ze wat gemakkelijker in de hand. Als alle afslagen van de knol zijn geslagen, blijft enkel nog de kern over: ook die is afval. In de loop der tijden perfectioneert de neanderthaler deze techniek.

Vuistbijlen

Een vuistbijl maken vraagt handigheid. Van een vuursteenklomp worden heel nauwkeurig splinters en schilfers geslagen. Zo ontstaat een traanvormig werktuig met twee scherpe zijden. De punt dient om te graven of te steken en de bewerkte zijdkanten vergemakkelijken het snijden. Soms krijgen vuistbijlen een houten greep: zo zijn ze beter vast te houden en kan de gebruiker meer kracht uitoefenen.

Chopping tool

Dit is een van de meest eenvoudige werktuigen om te maken. Van een vuursteenknol worden enkele stukken afgeslagen, zodat de steen scherpe randen krijgt. De neanderthaler en zijn directe voorouders gebruiken dit multifunctionele werktuig om te snijden, te graven of te hakken. Vandaar ook de naam: 'to chop' betekent 'hakken'.

Voeltafel

Maak kennis met het erg harde, maar toch gemakkelijk slijtbare materiaal waaruit de werktuigen zijn gemaakt: vuursteen. De neanderthaler ontschorst eerst de ruwe knol. Dan gebruikt hij de gepaste techniek om net dat soort werktuigen te maken dat hij nodig heeft. Neem ze voorzichtig vast en voel hoe ze in de hand liggen.

- 1
Vuursteenknol
- 2
Replica van een chopping tool
- 3
Replica van een vuistbijl
- 4
Replica van een boordschrabber

Hoe weten we ... dat deze schrabber 50.000 jaar oud is?

De ouderdom van deze schrabber kan niet rechtstreeks vastgesteld worden. Maar, in dezelfde aardlaag waar archeologen het werktuig vonden, lag ook een paardenbot. Vermoedelijk zijn de voorwerpen dus ongeveer even oud. Van organisch materiaal kan wel onderzocht worden hoe oud het is. Daarvoor gebruiken wetenschappers een vrij gekende techniek: de C14-methode. Labo-onderzoek wees uit dat het paardenbot tussen de 45.000 en 54.000 jaar oud is. En als we weten hoe oud bot en schrabber zijn, dan weten we meteen ook in welke periode de neanderthaler op deze plek leefde.

Berekende en efficiënte jagers

Neanderthalers doden net genoeg dieren om te overleven. Ze jagen in groep, beheersen uitgekende technieken om wild te vangen en benutten de mogelijkheden van het landschap optimaal.

Als er vuursteen te vinden is in de buurt van een kamp, dan is dat een pluspunt. Maar essentieel voor een goede kampplaats is dat de omgeving geschikt is voor de jacht. Zo liggen veel kampen op een helling, vlakbij een rivier. Neanderthalers hebben zo een goed uitzicht op de kuddes die door het weidse toendralandschap trekken. En ze kunnen dieren die het water opzoeken op een onbewaakt moment verrassen.

Neanderthalers gebruiken een hele reeks technieken om het wild te verschalken: afzonderen en omsingelen, van een klif drijven, in een valkuil lokken of in een moeras doen vastlopen. Van heel dichtbij doden ze de prooi met een houten speer. Om deze strategieën met succes toe te passen, moeten de jagers niet alleen veel weten over het gedrag van de dieren, maar ook goed plannen, efficiënt samenwerken en communiceren.

Denkspoor -- Zijn neanderthalers jagers of aaseters?

Tot voor kort dachten archeologen dat neanderthalers niet actief op jacht gingen. Ze zouden zich vooral gevoed hebben met dieren die een natuurlijke dood stierven of met verse kadavers, achtergelaten door roofdieren. In deze regio zijn tot nu toe geen jachtwerktuigen gevonden. In onze buurlanden zijn de vondsten schaars maar overtuigend: speerpunten uit been, houten werpsperen en stootlansen. Toch waren neanderthalers niet alleen actieve jagers maar aten ze net zoals hun voorouders ook aas.

Rendier**Haas****Beenderen paard**

Een van de meest bejaagde dieren is het paard. Neanderthalers maken jacht op de kleine kuddes die over de vlaktes snellen. Er zijn meerdere mensen nodig om zo'n alerte dieren te kunnen verschalken. Misschien worden ze in de drassige terreinen aan de Maasoever gedreven. Als ze daar vastzitten is het eenvoudiger om ze te doden.

Bizon**Kaak vos**

Neanderthalers jagen op dieren zoals vossen en dit vooral voor de pels. Die beschermt goed tegen de koude en is aangenaam om op te zitten of te slapen. Om de huiden niet te beschadigen, worden de beesten wellicht gevangen in valkuilen.

Neushoorn**Mammoetkiezen**

Neanderthalers gaan groot en gevaarlijk wild zoals mammoeten liever uit de weg. Toch slagen ze erin om af en toe zo'n dier te doden. Vooral verzwakte of verdwaalde dieren vallen nogal eens ten prooi aan een groep jagers.

Mammoetbeen met krassen

Hyena's en neanderthalers concurreren met elkaar om voedsel. Ze eten alle twee mammoetvlees. Een hyena scheurde het vlees van dit mammoetbeen en maakte er zo krassen op.

Werkset

Waar archeologen deze vuistbijl vonden, zijn geen sporen van een kamp. Vermoedelijk lieten jagers het werktuig achter tijdens een jachtpartij. Die kan meerdere dagen duren en vindt soms plaats in gebieden die enkele dagtochten verwijderd zijn van het basiskamp. Jagers die erop uittrekken gaan dan ook nooit op pad zonder hun werkset. Met een multifunctionele vuistbijl als deze kunnen ze bijvoorbeeld takken afsnijden of wortels uitgraven. Ook slachten ze er dieren mee. De jagers verwerken de jachtbuit namelijk onmiddellijk, ter plaatse. Ze villen de dieren, ontdoen ze van hun ingewanden en snijden ze in kleinere stukken. Hiervoor komen ook schrabbers uitstekend van pas. In het kamp zal de jachtbuit verder worden verwerkt.

p. 12

30.000 jaar geleden

De neanderthaler sterft uit. Duizenden jaren lang is hier geen menselijk leven meer. Het is te koud.

Archeologen discussiëren over einde neanderthaler

Bijna 500.000 jaar lang bezoeken de neanderthalers en hun directe voorouders sporadisch deze regio. Honderdduizenden jaren leven ze in grote delen van Europa, het Midden-Oosten en Azië. Tot zo'n 30.000 jaar geleden. Dan sterft de 'homo neanderthalensis' in korte tijd uit. Waarom deze mensensoort verdween, is een van de grootste raadsels uit de archeologie.

Twee miljoen jaar geleden. De 'homo ergaster' is de eerste mensensoort die het Afrikaanse continent verlaat. Deze vroege voorouder van zowel de 'homo sapiens' als de neanderthaler bevolkt achtereenvolgens grote delen van het Midden-Oosten, Azië en Europa en ontwikkelt zich daar verder. Over het vervolg van dit verhaal lopen de meningen uiteen.

Eén groep wetenschappers stelt dat de nazaten van de 'homo ergaster' op verschillende plaatsen in de wereld evolueren tot 'homo neanderthalensis' en vervolgens tot 'homo sapiens'. In deze visie stammen wij dus rechtstreeks af van de neanderthaler. Dit betekent dat de neanderthaler niet echt uitgestorven is, maar genetisch verder leeft in de moderne mens.

De meeste archeologen, waaronder die van dit museum, zien het anders. Zij denken dat alleen de groepen van de 'homo ergaster' die in Afrika achterblijven, zich verder ontwikkelen tot 'homo sapiens'. Zo'n 100.000 jaar geleden moet die moderne mens aan zijn verovering van de wereld begonnen zijn. Ongeveer 60.000 jaar later komt hij aan in Europa en ontmoet er de neanderthaler. Heeft de komst van de ene mensensoort iets te maken met het verdwijnen van de andere?

15.000 jaar geleden

De laatste ijstijd loopt op zijn einde: het klimaat verbetert. De moderne mens, de homo sapiens, komt vanuit Noord-Frankrijk en het Duitse Rijnland naar hier.

Magdaleniaan-cultuur

De mensen die op het einde van de ijstijd in grote delen van Europa leven, noemen we gemakshalve vaak rendierjagers. Rendieren en paarden trekken in kuddes door het schrale toendralandschap en zijn voor deze mensen van levensbelang. Archeologen spreken over de magdaleniaan-cultuur. Die is genoemd naar de prehistorische grotsite La Madeleine in de Dordogne (Frankrijk). Hier worden in 1863 de eerste sporen gevonden van deze rendierjagers. Het gaat duidelijk om groepen homo sapiens, onze mensensoort.

In grotten zoals die van Lascaux (Frankrijk) en Altamira (Spanje) schilderden magdaleniaan-mensen figuratieve scènes. Ze spreken erg tot de verbeelding. Vooral in gebieden waar de mensen langere perioden verblijven, vinden we op grote schaal sporen terug van hun expressie.

Legende

cultuurgebied
ijskappen en gletsjers
land, vandaag onder de zeespiegel
u bevindt zich hier

Jagers-verzamelaars hebben vaste trekroutes

Hun hele leven doorkruisen onze voorouders hun gebied op het ritme van de seizoenen. Op goed gekozen plekken slaan de kleine groepen tijdelijk een kamp op.

Net zoals de neanderthalers trekken ook onze voorouders rond in groepen van zo'n twintig mensen. Hun zwervend leven is erg georganiseerd. Elke groep heeft een min of meer afgebakend territorium. Deze mensen doorkruisen hun gebied niet in het wilde weg en slaan niet zomaar ergens hun kamp op.

Hun basiskamp ligt vaak in de buurt van vuursteenvindplaatsen of op de plaats waar in dat seizoen de kuddes paarden en rendieren passeren. De groep kent het terrein door en door en volgt elk jaar ongeveer dezelfde route. De jagers-verzamelaars weten waar in welke tijd van het jaar de beste vruchten, knollen of paddenstoelen te vinden zijn. Ook hebben ze geleerd verder te trekken voor de omgeving is uitgeput. Op die manier kan de natuur zich makkelijker herstellen en kunnen ze er later terugkeren.

Verwante groepen leven in elkaars buurt. Ze ontmoeten elkaar geregeld om levensbelangrijke goederen zoals vuursteen, huiden, vlees of kruiden uit te wisselen maar ook om informatie door te geven of partners te zoeken.

Tent

In een tent als deze is plaats voor drie of vier mensen. Ze slapen op dierenhuiden die achteraan liggen. Dicht bij de tentopening steken ze een vuur aan. Om zo'n tent te maken zijn meer dan twintig rendieren- of paardenhuiden nodig. De verschillende delen zijn aan elkaar geregen met repen leer. Stammen van kleine berkenbomen doen dienst als tentstokken. Onderaan op het zeil liggen stenen: een zware en afgesloten tent vangt minder wind. De rondtrekkende jagers-verzamelaars nemen het veertig kilogram zware zeil altijd mee. Om de waardevolle huiden te onderhouden smeren de bewoners van de tent ze aan de binnenzijde geregeld in met rode oker.

Zuinig zijn met vuursteen

Steenkappers maken hele reeks werktuigen uit één knol

Door de schurende werking van het water snijden de Maas en haar bijrivieren steeds dieper in het landschap. Regen zorgt ervoor dat de schuine hellingen langs de rivieren bloot komen te liggen: de ondergrondse kalklagen met vuursteen worden zichtbaar. Grote en goede vuursteenknollen liggen er voor het grijpen. Dat is dé grote reden waarom onze voorouders regelmatig halt houden in deze regio.

Silex of vuursteen is erg hard maar toch gemakkelijk splijtbaar. Gespecialiseerde steenkappers kennen het materiaal door en door. Hoewel er meer dan genoeg van is, zijn ze toch zuinig op deze levensbelangrijke grondstof. De vuursteenknollen kunnen uit één knol een hele reeks werktuigen maken. Ze beheersen de techniek om vele, gelijkvormige lange en smalle klingen te maken. Die messen worden soms nog verder bewerkt tot andere werktuigen.

Kern en klingen

Van een zorgvuldig voorbereide kern worden klingen geslagen. De langwerpige spanen hebben twee scherpe zijden. Het zijn kant-en-klare messen. Sommige klingen worden aan één zijde bot gemaakt of afgestompt. Ze zijn dan veiliger om vast te nemen.

Stekers

Soms worden klingen nog verder bewerkt tot andere werktuigen zoals stekers. Zo'n type werktuig maken, is echt precisiewerk. Daarom gebruiken de vuursteenbewerkers een puntige staaf van gewei of been. Hiermee oefenen ze net genoeg druk uit op de kling zodat er een hoekstuk afbreekt. Zo'n kling met een scherpe hoek is een steker. Die is uitstekend geschikt om been te bewerken.

Schrabbers

Een schrabber ontstaat door een uiteinde van een kling halfrond te maken. Dat gebeurt door er kleine stukjes van af te slaan. Soms functioneert een stuk gereedschap beter als het een greep krijgt. Met pezen van dieren en hars zetten onze voorouders de schrabber vast in een stuk been, gewei of hout. Als de randen van een schrabber afgesleten zijn, maken ze die weer scherp door er schilfers af te halen met een stenen klopper of een beitel uit gewei.

Zeventig meter speerwerpen

Dankzij een ingenieus tweedelig wapen kunnen jagers paarden en rendieren doden die tientallen meters van hen verwijderd zijn. In een landschap waarin een prooi een jager al van ver kan zien naderen, is een speer mét speerwerper zeer geschikt om de dieren te slim af te zijn.

Korte, warme zomers en lange, barre winters volgen elkaar op. Wilde paarden en rendieren trekken door het open en kruidenrijke grasland. In hun spoor volgen kleine groepen jagers.

Rendieren en wilde paarden zijn snel en alert. In de schaars begroeide vlaktes zijn de jagers bovendien van ver zichtbaar. Ongezien dichterbij sluipen en de dieren verrassen, is moeilijk. Om de prooi toch te kunnen doden of dodelijk te verwonden, gebruiken de jagers een speer. Die wordt niet gewoon gegooid, maar in een speerwerper geplaatst. Zo'n speerwerper verlengt de arm, waardoor meer kracht kan worden uitgeoefend en het wapen met grotere snelheid vertrekt. Zo slagen de jagers erin om de speer tot 70 meter ver te werpen.

Bij sommige types komt het houten gedeelte van de speer los van de punt. Zo breekt de kostbare schacht niet als het dier nog beweegt of op de loop gaat. Toch blijven schacht en punt met elkaar verbonden met een koord, gemaakt van pezen. Zo'n bengelende speer hindert een gewond dier bij het lopen. Het beest raakt nog meer verzwakt, struikelt en is ten dode opgeschreven. Bijkomend voordeel is dat de speer dankzij de koord niet verloren gaat en bij een volgende jachtpartij opnieuw kan worden gebruikt.

Hoe weten we ... hoe onze voorouders een speer zoals deze gebruikten?

Deze speer en speerwerper gebruiken de Marind Anim tot in het midden van de twintigste eeuw. Het volk leeft in het westen van Nieuw-Guinea en jaagt op wallaby's en hertachtigen die op de sterk begroeide vlakten leven. Het wapen dat ze gebruiken lijkt sterk op de speer en speerwerper waarmee onze voorouders op paarden- en rendierenjacht gingen. Archeologen gaan ervan uit dat de prehistorische mens het op ongeveer dezelfde manier hanteerde als de Marind Anim.

p. 19

14.300 jaar geleden

De ijstijd is bijna definitief voorbij. Toch zijn er nog lange perioden waarin het kouder is. Dan trekt de mens weg. Eeuwenlang is hier dan nauwelijks menselijk leven.

p. 20

13.700 jaar geleden

Een warme, vochtige periode breekt aan. Nieuwe groepen mensen trekken door een landschap dat hier en daar bebost is. Ze jagen met pijl en boog op boswild.

Federmesser-cultuur

Op de laagvlakte van Noordwest-Europa leven groepen jagers-verzamelaars. Archeologen noemen hen federmesser-mensen omdat het meest kenmerkende werktuig van deze cultuur eruitziet als het lemmet van een pennenmes. Zo'n mes wordt gebruikt om van veren schrijfpennen te maken en heet in het Duits 'Federmesser'. Maar deze benaming misleidt: de werktuigen zijn geen messen maar pijlspitsen.

Legende

cultuurgebied

ijskappen en gletsjer

land, vandaag onder de zeespiegel

u bevindt zich hier

Georganiseerd leven in kampen

Verwante groepen rondtrekkende jagers-verzamelaars zoeken elkaar geregeld op. In de grote tentenkampen die dan ontstaan, vinden de dagelijkse activiteiten niet om het even waar plaats: voor elke taak is er een geschikte plek.

Een- of tweemaal per jaar ontmoeten bevriende groepen elkaar op een vaste plaats. Zo ook in Rekem, aan een zijrivier van de Maas. Daar trekken onze voorouders een kamp op van wel 1,7 hectare groot. Ze wisselen er nieuws uit, ruilen vuursteen, huiden of voedsel en zoeken nieuwe partners. Net zoals anders gaat ook nu de meeste tijd naar de dagelijkse taken: werktuigen en pijlen maken, voedsel bereiden, dierenhuiden bewerken, ... De kampbewoners organiseren hun werk rond de tenthaarden en in zones rond de verschillende vuren in openlucht. De jacht wordt voorbereid op aparte plaatsen, aan de rand van het kamp.

Water koken

Koken gebeurt op de grote kampvuren en op de tenthaarden. Eerst wordt een vuur gemaakt door op een stuk vuursteen te slaan met marcasiet, een ijzerhoudend gesteente. De gensters doen kurkdroge zwammen of mossen ontbranden. Voorzichtig blaast de kampbewoner het gloeiende materiaal aan tot een pril vlammetje. Om water aan de kook te brengen, maakt hij kwartskeien gloeiend heet in het vuur. Dan werpt hij ze in een lederen zak met water. Deze handeling wordt een paar keer herhaald. Als de stenen veel gebruikt zijn, barsten ze en worden ze onbruikbaar.

Huiden bewerken

Dierenhuiden worden bewerkt rond de centrale kampvuren. Als het dier gestroopt is en het vlees verdeeld, spannen de huidbeworksters de huiden op in een houten raam. Zo kunnen ze het overblijvende vet en vlees gemakkelijk verwijderen met schrabbers. Die worden ter plaatste gemaakt en vaak uitgerust met een handvat.

De vrouwen zetten de propere huiden in de wind te drogen. Zo worden die stijf en broos.

De verdere verwerking gebeurt op een schone plek elders rond het vuur. Door ze te roken boven het vuur, maken de huidbeworksters ze opnieuw soepel. Ze smeren er oker op om ze beter te bewaren.

Dan volgt het naaiwerk: huiden dienen als kleding of tentzeilen. De vrouwen maken gaatjes in het leer met vuurstenen boren en rijgen de stukken aan elkaar met pezen of repen leer.

Been en gewei bewerken

Van gewei en dierenbeenderen maken kampbewoners naalden en harpoenen. Hiervoor gebruiken ze stekers: werktuigen met een scherpe hoek. Na een tijdje worden die bot zodat ze opnieuw moeten worden aangescherpt. Het snijden en doorboren van gewei en been gebeurt rond de haarden in openlucht of in de tenten.

Vuursteen kappen

Op de verschillende plaatsen in het kamp waar de steenkapper werkt, liggen kernen. Het zijn restanten van de ontschorste vuursteenknollen waarvan hij klingen heeft gemaakt. Deze klingen bewerkt hij vaak verder tot schrabbers of stekers.

Pijlen maken

Door het warmere klimaat trekken de kuddes rendieren en paarden naar het noorden. Dieren die niet in groep leven en zich minder ver verplaatsen, nemen hun plaats in: elanden, oerrunderen, edelherten en reeën. In het halfbeboste landschap gebruiken jagers een nieuw wapen: pijl en boog. Dat is voor de jacht op boswild beter geschikt dan een speer.

Om zich voor te bereiden, zondert de jager zich wat af. Aan de rand van het kamp maakt hij pijlschachten. Met een zandsteentje schuurt hij ze extra glad. De pijlpunten maakt de jager door kleine, langwerpige vuursteentjes aan de randen bij te werken. Die kleeft hij met opgewarmde hars in de schachten. Om de afgekoelde hars een beetje elastisch te houden, voegt hij er oker aan toe. Zo geeft de pijlpunt nog wat mee en zal hij minder snel afbreken. Maar oker heeft nog een andere functie. Met de kleurstof beschildert de jager zijn lichaam. Bij een bijzondere en levensbelangrijke activiteit als de jacht horen namelijk rituelen. Na de jachtpartij wordt de jachtbuit verwerkt. De jagers verwijderen de gebroken spitsen uit de pijlschachten of uit de gedode dieren en laten ze achter.

p. 24

12.800 jaar geleden

Het wordt weer kouder. De bossen verdwijnen en er komt opnieuw een open graslandschap. De groepen jagers-verzamelaars verlaten deze regio.

p. 25

12.000 jaar geleden

De tussenijstijd waarin we vandaag nog leven, breekt aan. Vanaf nu is de mens permanent in deze streek aanwezig.

Mesolithicum

Archeologen delen de prehistorie op in perioden en noemen ze naar de materiaalsoort die dan het meest gebruikt wordt of nieuw is. Het uit het Grieks afgeleide woord 'mesolithicum' betekent niets anders dan 'middensteentijd' (mesos = midden, lithos = steen). De meeste werktuigen worden uit vuursteen gemaakt, zoals dat al honderdduizenden jaren gebeurt. Typisch voor deze periode is het kleine formaat van het werkgerei.

In het mesolithicum wordt de tussenijstijd waarin we vandaag leven, ingezet. Het poolijs verdwijnt uit Scandinavië en het smeltwater doet de zeespiegel stijgen: Engeland wordt een eiland. De wereldkaart ziet er ongeveer uit zoals vandaag.

Legende

cultuurgebied
u bevindt zich hier

Overvloed maakt leven makkelijker

De ijstijd is nu definitief voorbij. Milde temperaturen zorgen voor een weelderig en waterrijk landschap met veel voedsel. Overleven wordt eenvoudiger.

Het klimaat warmt verder op. Door smeltwater en regen ontstaat een landschap met beken en vennen. Het open landschap wordt bosrijk: er ontstaan berken- en dennenbossen en later ook dichte wouden van eik, linde en olm.

Het leven van de mens verandert. Jagen, vissen en vruchten verzamelen zijn nog steeds de voornaamste bezigheden. Deze levensnoodzakelijke taken zijn een stuk gemakkelijker dankzij het rijke aanbod aan boswild, vis, vruchten, zaden, noten, paddenstoelen en kruiden. De mens blijft een rondtrekkende jager en verzamelaar, maar moet zich minder ver verplaatsen om wild op het spoor te komen. De bevolking vertienvoudigt. In een gebied als Limburg leven op hetzelfde tijdstip enkele honderden mensen.

Denkspoor - Waarom zijn de werktuigen kleiner?

Het valt op dat de vuurstenen werktuigen in deze periode klein zijn. Misschien zijn grote werktuigen niet meer nodig omdat er alleen nog maar klein wild is? Zijn de meeste grote vuursteenknollen opgebruikt door vorige generaties? Of zijn ze moeilijker te vinden door de overvloedige begroeiing? Alleszins moeten de jagers-verzamelaars minder ver rondtrekken om voedsel te zoeken. Zo vermindert de kans dat ze de grote vuursteenknollen spontaan vinden. En misschien zijn ze best tevreden met de kleinere stenen die ze in de buurt vinden. De kleine types werktuigen die ze ervan maken, zijn ook heel handig.

Schrabbers

Schrabbers worden voor veel taken gebruikt, ook om planten te snijden of wortelknollen uit te graven. Als we ze onder een microscoop bekijken, zien we op sommige een specifieke glans: op die plekken heeft het werktuig de plant veelvuldig geraakt.

Spitsen en microklingen

Pijl en boog zijn erg efficiënt om in de dichte wouden te jagen. Spitsen zoals driehoeken of trapezia zijn niet alleen pijlpunten, maar worden ook in de zijkanten van houten pijlen vastgemaakt. Ze dienen dan als weerhaken. Een pijl blijft zo gemakkelijker in het dier steken, dat door de grotere wonde veel bloed verliest. Zo sterft het sneller. Ook microklingen zijn weerhaken.

Werktuigen uit Wommersomkwartsiet

In de omgeving van het huidige dorp Wommersom, bij Tienen, vindt de mens een andere bruikbare steensoort: kwartsiet. Net zoals vuursteen is kwartsiet handig om voorwerpen van te maken. Deze objecten komen eerst alleen voor in de omgeving van Wommersom. Later leren ook mensen uit andere delen van Vlaanderen en ten oosten van deze regio deze kwartsieten werktuigen kennen. Sommige wetenschappers denken dat enkel groepen die een bijzondere relatie met elkaar hebben Wommersomkwartsiet gebruiken en aan elkaar doorgeven.

p. 29

5400 jaar voor Christus

De jagers-verzamelaars blijven aanwezig. Maar hun levenswijze zal binnenkort drastisch veranderen.

5300 voor Christus

De eerste landbouwers zijn er!

Rondtrekkende jagers-verzamelaars worden honkvaste boeren

Mensen met een totaal nieuwe manier van leven komen in het zuiden van deze regio wonen. Het zijn landbouwers die actief ingrijpen op hun omgeving. Ze kappen bomen om plaats te maken voor akkers en boerderijen. Op de vruchtbare leemgronden telen ze verschillende soorten graan. Ze houden ook runderen, geiten en varkens. Jacht is voor hen enkel nog een aanvullende voedselbron.

Op de zandgronden in het noorden van de regio trekken al duizenden jaren jagers-verzamelaars rond. Aan hun zwervend bestaan is in de loop der tijden nauwelijks iets veranderd. De komst van de boeren heeft voor deze groepen grote gevolgen. Langzaam maar zeker zullen de jagers de levenswijze van de landbouwers overnemen. Ook zij zullen uiteindelijk op één vaste plaats verblijven, in boerderijen wonen en aardewerk maken.

Aardewerken pot

De landbouwers die zich hier vestigen, brengen de techniek mee om aardewerk te maken. Aardewerk is erg breekbaar, waardoor het voor rondtrekkende jagers-verzamelaars onpraktisch is. Voor boeren die generaties lang op dezelfde plek wonen, is dit geen probleem. Een kook- of voorraadpot zoals deze wordt dagelijks gebruikt in een landbouwsamenleving.

Pot
Aardewerk
5300 – 4900 v.Chr.
Vlijtingen (Riemst)

Bandkeramische cultuur

De eerste boerengemeenschappen die zich op de vruchtbare leemgronden in onze regio vestigen, zijn bandkeramiekers. Waarom ze zo genoemd worden, ligt voor de hand: typerend zijn hun aardewerken potten met patronen die een band vormen.

De bandkeramische cultuur is vrij uniform: in het uitgestrekte cultuurgebied zijn er gelijkaardige huizen, grafrituelen, vruchtbaarheidscultussen, graansoorten, werktuigen en aardewerken potten.

Waarschijnlijk is deze cultuur ontstaan uit de basisgemeenschappen die rond 5500 voor Christus in oostelijk Europa een succesvol boerenbestaan hadden opgebouwd en heeft ze zich van daaruit verspreid.

Legende

cultuurgebied
u bevindt zich hier

Landbouwers zoeken en vinden ideale leefomgeving

In het zuiden van deze regio is alles aanwezig om een succesvol boerenbestaan uit te bouwen: leemgrond, water, grasland en hout. Het is dan ook geen toeval dat er groepen landbouwers komen wonen.

5300 voor Christus. Voor het eerst vestigen boeren zich in deze regio. De landbouwers leggen akkers aan op de plateaus. Daar ligt een metersdikke laag vruchtbare leem. Leem is ook de grondstof om potten van te maken én de boeren strijken er de wanden van hun huizen mee in. Water halen ze wat verder, in de vallei. Daar zijn ook open plaatsen om vee te laten grazen. De eiken die er groeien, gebruiken ze om boerderijen mee te bouwen. Ten slotte is er in deze omgeving ook vuursteen aanwezig: nog altijd een onmisbare grondstof om werktuigen van te maken.

De eerste landbouwers hebben weinig contact met de jagers-verzamelaars in het noorden van deze regio. Die trekken, zoals vanouds, door het landschap en leven van jacht, pluk en visvangst.

Denkspoor -- Hoe zoeken boeren naar de ideale plaats om aan landbouw te doen?

Misschien ging het als volgt. Enkele boeren trekken tot tweehonderd kilometer ver weg uit hun dorp in het Duitse Rijngebied en vergelijken de regio's die ze ontdekken met het gebied thuis. Hier merken ze vast meteen de dichte lindebossen op die op de plateaus groeien. De landbouwers weten dat deze bomen vooral voorkomen op vruchtbare leemgronden. Ze onderzoeken ook de valleien. Zijn er wel voldoende open plaatsen om het vee te laten grazen? Is er genoeg water? Uiteindelijk besluiten ze dat deze regio alles biedt om succesvol te kunnen boeren en ze keren terug om de achterblijvers te informeren. Samen met de goed doorvoede beesten en bepaakt met de nieuwe voorraad graan, verplaatsen de landbouwers zich na de zomer naar hun nieuwe stek.

Hoe weten we ... hoe het landschap er meer dan 7000 jaar geleden uitzag?

Alle zaadplanten produceren stuifmeel. De pollen blijven zeer goed bewaard. Archeologen vinden ze dan ook terug in de stalen die ze nemen van de bodem. Via microscopisch onderzoek van de pollen gaan ze na welke bomen en planten in een bepaalde periode in de omgeving groeiden. Elke plantensoort produceert namelijk stuifmeel met een unieke vorm.

Neem een kijkje onder de microscoop, onderzoek de pollen en bepaal van welke boom of plant ze afkomstig zijn.

Boeren maken aardewerk volgens vast procedé

Mensen die aan landbouw doen en op dezelfde plek blijven wonen, maken aardewerk. De breekbare potten, kommen en bekers zijn handgevormd en versierd met typische patronen.

Het basismateriaal voor aardewerk is leem. Dat halen de boeren uit putten die ze dicht bij hun huizen graven. Hoe meer water de klei bevat, hoe meer die zal krimpen tijdens het drogen. Om te voorkomen dat het aardewerk scheurt, voegen de pottenbakkers grof zand toe aan de klei. Dat krimpt niet.

Aardewerk maken gebeurt in elk huishouden op dezelfde manier. De pottenbakker kneedt de kleine potten met bolle bodem uit één klomp. Grotere exemplaren maakt hij met lappen klei.

Als het boetseerwerk naar wens is, moeten de potten drogen: het liefst traag en gelijkmatig. Ook zo is er minder risico scheuren. Dan schraapt de pottenbakker oneffenheden weg en polijst hij het oppervlak met een kiezelsteen. Net voor het bakken, kerft hij bandvormige versieringen in de buitenwand.

Tot slot bakt hij de werkstukken in een open vuur. De potten, kommen en bekers worden voor van alles en nog wat gebruikt.

Versierd aardewerk

Een pottenbakker maakt de versieringen op de potten door golven en spiralen te herhalen en te spiegelen. Deze basismotieven kan hij hoekig of kromlijinig inkerven. Hij doet dat volgens familietradities en de heersende mode. Tussen de banden plaatst hij stippen en arceringen. Om op een regelmatige manier verschillende rijen tegelijk te maken, werkt hij soms met een soort kam.

Leven volgens de seizoenen

Net zoals nu, zijn ook in de prehistorie de landbouwers afhankelijk van de seizoenen. Het hele jaar staat in het teken van een succesvolle oogst. Aan landbouw doen kost erg veel tijd en energie, zeker omdat alle arbeid met de hand moet gebeuren. Als alles goed gaat, is de opbrengst vrij groot. Mislukt de oogst, dan is er een levensbedreigend probleem: de gemeenschap lijdt honger.

Winter

De boeren leven met een vijftigtal mensen samen in nederzettingen. Die liggen op de droge plateaus, bij de akkers. Om genoeg eten te hebben voor iedereen moet er ongeveer tien hectare veld verbouwd worden. Er zijn maar weinig natuurlijke open plekken om akkers aan te leggen of woningen te bouwen. Met een disselsel, een soort bijl, kappen de boeren daarom delen van de dichte lindebossen die de plateaus en hellingen bedekken. Zo ontstaan vele kleine akkers waar het zonlicht voldoende doordringt. Tijdens vorstvrije perioden maken de landbouwers de bodem los met houten graafstokken. Op die manier kunnen ze in de lente gemakkelijk voren trekken om in te zaaien.

Dissels en polijststeen

De steensoorten waaruit deze dissels gemaakt zijn, vinden we niet in deze regio. De werktuigen komen uit Wallonië, het Duitse Eifelgebied of Centraal-Europa. Beschadigde of botte exemplaren slijpen de boeren met zorg bij, want ze zijn van levensbelang. Dissels worden namelijk gebruikt om lindes te kappen op de plateaus zodat daar plaats vrijkomt om akkers aan te leggen. Ook bewijzen ze hun nut bij het vellen van eiken, die zeer geschikt zijn om boerderijen mee te bouwen.

Lente

In de lente maken de boeren het land klaar om te zaaien. Met een houten hak trekken ze voren in de aarde. Na het zaaien vegen ze die met een boomtak weer dicht. Ze zaaien vaak emmer en eenkoren, tarwesorten die we vandaag niet goed meer kennen. Spelt, lijn- en maanzaad klinken bekender in de oren. Behalve granen, telen de landbouwers ook erwten en linzen. Ook die worden in de lente gezaaid. Nog voor het zaad goed en wel ontkiemd is, schiet er onkruid op. Vanaf nu moeten de boeren permanent strijd leveren om de akkers niet te laten overwoekeren.

Maalsteen

In het vroege voorjaar is er weinig voedsel. De vrouwen gebruiken nog steeds het graan van de vorige oogst. Ze leggen een handvol granen op een platte, ruwe steen en malen het fijn door er met een kleiner exemplaar over te wrijven. Om een familie van tien mensen te eten te geven, moet er dagelijks enkele uren gemalen worden.

Zomer

Als droogte, onweer of hagel de oogst niet vernielen, zijn de tarwesoorten en peulvruchten in de zomer rijp. Om te oogsten gebruiken de boeren sikkels: bosje per bosje snijden ze de halmen vlak onder de aren door. Samen met het graan komen ook grote hoeveelheden onkruid mee. Als het graan geoogst is, snijden de boeren de resterende delen van de halmen af. Ze gebruiken dit stro als vloerbedekking of mengen het met leem om hiermee de wanden van hun huizen waterdicht te maken. Tot slot graast het vee de stoppels af. Ondertussen bemest het de akkers.

Sikkelmessen

Bij het oogsten gebruiken de boeren houten sikkels waarin vuurstenen mesjes vastgehecht zijn. In de graanhalmen zit kiezelzuur dat op de mesjes inwerkt. Daarom gaan ze na verloop van tijd glanzen.

Herfst

In het najaar is er veel voedsel. Niet alleen is de oogst pas binnen, er zijn ook veel vruchten, paddenstoelen en noten. In deze periode zaaien de boeren een tweede keer tarwesoorten zoals eenkoren en emmer. De bodem is nog warm, waardoor het graan gemakkelijk ontkiemt. De planten kunnen de volgende zomer samen met de zomertarwe worden geoogst. De akkers die in de herfst wél braak liggen, dreigen met onkruiden te worden overwoekerd. De landbouwers hebben geen ploeg om het snel te verwijderen. Ze zetten schapen en vooral varkens in. Die vreten in korte tijd alle onkruid met wortel en al op en wroeten bovendien de bodem los.

Aardewerken pot

De boerenfamilies bewaren graan, gedroogde vruchten en paddenstoelen om te eten tijdens de wintermaanden. Ze slaan het voedsel op in potten, manden en zakken. Soms maken ze diepe kuilen in de grond, die dienen als graansilo. Misschien gebruiken ze de kuilen ook om zaaigoed te laten overwinteren. De oogst wordt namelijk niet helemaal opgegeten: de landbouwers bewaren twintig procent om in de lente opnieuw te kunnen zaaien.

Spitsen

Er wordt het hele jaar door gejaagd: wild is voor de boeren in de eerste plaats een aanvullende voedselbron. Maar ze jagen ook op dieren als reeën en herten om te voorkomen dat die de oogst vernielen en verslinden. Dassen of bevers zijn dan weer gewild voor hun pels.

p. 37

4900 voor Christus

De eerste landbouwers verdwijnen. Er zijn nauwelijks sporen van menselijke aanwezigheid in deze regio.

p. 38

Wat overkomt de eerste boeren?

Meer dan vierhonderd jaar lang leven er boeren in deze regio. Archeologen zoeken al jaren naar een verklaring waarom ze rond 4900 voor Christus zijn verdwenen. Heeft het te maken met landbouwgrond die uitgeput is, met epidemieën of plotse klimaatwijzigingen? Is er door ontbossing te weinig hout om huizen te bouwen? Braken er interne conflicten uit of werden de boerengemeenschappen het slachtoffer van agressieve buitenstaanders? Tot nu is geen enkele verklaring écht overtuigend.

p. 39

Bijlen: meer vragen dan antwoorden

Van de eerste boerengemeenschappen is geen spoor meer. Wellicht leven hier rond 4500 voor Christus nog steeds jagers-verzamelaars. Kwamen ze in contact met landbouwers van buiten deze regio?

Zowat het enige wat archeologen met zekerheid kunnen toewijzen aan deze periode, zijn deze drie doorboorde, hardstenen bijlen. Ze zijn typisch voor de boerengemeenschappen die net ten oosten van deze regio leven. Verder ontbreken alle tekens die erop zouden kunnen wijzen dat die boeren ook hier woonden: werktuigen of sporen van boerderijen zijn er niet. Vermoedelijk trokken hier dus alleen groepen jagers-verzamelaars rond, zoals dat al van oudsher het geval is.

Leren de bijlen ons dat deze mensen contact hadden met de naburige landbouwers? Kregen de jagers-verzamelaars ze als geschenk of kwamen de bijlen hier terecht door ruilhandel? Ook over de functie van de bijlen is er onduidelijkheid. Sommige archeologen denken dat het werktuigen zijn, andere beschouwen ze als wapens. De exemplaren in de vitrine lijken niet gebruikt te zijn. Misschien zijn het dus eerder statussymbolen.

Doorboorde bijlen

Boeren die net ten oosten van deze regio wonen, in Nederlands-Limburg of het Rijnland (Duitsland), maken bijlen zoals deze. Op de plaats waar het gat in de steen moet komen, houden ze een houten stok met een scherp uiteinde. Tussen stok en steen strooien ze wat zand. Voor een extra schurende werking voegen ze er water aan toe. Dan bewegen ze hun stok met touwtjes heen en weer. Af en toe moet deze boor aangescherpt worden. Na urenlang draaien ontstaat een holte en uiteindelijk een gat.

p. 40

4300 voor Christus

Landbouwers komen wonen in het gebied van de jagers-verzamelaars. Die schakelen over op het boerenbestaan.

p. 41

Michelsberg-cultuur

Op een heuvel bij het Duitse stadje Michelsberg vinden archeologen op het einde van de 19de eeuw sporen van een nederzetting die omgeven was door een aarden wal. Zulke woonplaatsen van tientallen hectaren zijn typisch voor de Michelsberg-cultuur. Ze liggen meestal strategisch: op heuveltoppen, in een scherpe bocht van een rivier of aan de voet van een helling. Waarom ze zo groot en goed beschermd zijn, weten we niet. De Michelsberg-mensen zijn boeren en staan vooral bekend voor hun tulpvormig, onversierd aardewerk.

Legende

cultuurgebied
u bevindt zich hier

Iedereen wordt boer

Met de komst van nieuwe groepen boeren verandert de levenswijze van de jagers-verzamelaars definitief. Ze leren het boerenbestaan van nabij kennen en schakelen er geleidelijk aan op over.

Nieuwe groepen boeren komen aan in deze regio. Als veetelers hebben ze weiden nodig om hun kuddes te laten grazen. Die vinden ze vooral in het noorden van deze regio, waar ook jagers-verzamelaars leven. Contacten zijn dan ook onvermijdelijk. De boeren ruilen hun graan en vee tegen pels en vruchten van de jagers-verzamelaars. Die leren het landbouwbestaan zo goed kennen. Ze beginnen te experimenteren met veeteelt en akkerbouw. Hoe beter het lukt om zelf voedsel te produceren, hoe minder ze rondtrekken. Het is een keerpunt in hun bestaan.

Grote bijlen

Sommige bijlen lijken te groot om nog praktisch te zijn. Ze zien er bovendien uit alsof ze nooit gebruikt zijn. Het tijdrovende slijpen ervan gebeurt soms in gespecialiseerde productiecentra die ver buiten deze regio liggen. Zijn de bijlen statussymbolen en vertelt hun grootte iets over het aanzien van degene die de bijl maakt, ruilt of in zijn bezit heeft? Zijn het geschenken die groepen uitwisselen bij festiviteiten of spelen ze een rol bij rituelen?

Bijlen en polijststeen

Met bijlen rooien de boeren loofbomen. Zo maken ze ruimte voor akkers en hebben ze hout voor hun huizen. De bijlen bereiken deze regio in ruwe vorm. Om ze te polijsten gebruiken de boeren slijpstenen en zand en water als schuurmiddel. Ze zetten de bijlen ook in een houten steel.

Pijlpunten en pijlsnedes

De boeren die zich in deze regio vestigen, staan vooral bekend als hoeders van runderen, geiten en varkens. Toch gaan ze ook geregeld op jacht met pijl en boog: wild is een aanvullende voedselbron en is begeerd voor zijn pels. De pijlen hebben vuurstenen punten. In de schachten plaatsen de jagers pijlsnedes. Dat zijn weerhaken die ervoor zorgen dat de pijl gemakkelijker in het dier blijft steken. Ook pijlsnedes kunnen trouwens dienen als pijlpunt.

Maalsteen

Hoewel de nieuwe groepen boeren in de eerste plaats veehouders zijn, telen ze ook granen. Die worden fijngewreven tussen een grote platte ligger en een kleinere loper. Zo verkrijgen ze meel, een basisingrediënt van pap.

Werktuigen volgens aloude traditie

Op de plaatsen waar de boeren wonen, vinden we naast aardewerk ook stenen werktuigen terug. Bijzonder is dat sommige nog zijn gemaakt volgens de aloude technologische traditie, toen er alleen jagers-verzamelaars in deze regio rondtrokken. Dit wijst er misschien op dat de boeren nog voor een deel vasthielden aan hun zwervend bestaan en een tijdlang werktuigen bleven maken zoals vroeger: ze schakelden maar geleidelijk aan over op het boerenbestaan.

Buidelbeker

Een typisch product uit deze periode is deze grote, onversierde aardewerken pot met uitstaande randen en puntige bodem. We weten niet hoe zulke potten werden gebruikt. Maakten de boeren kuilen in de aarden vloeren om ze recht te laten staan of hingen ze hun voorraadpotten met touwen aan de balken van hun huizen?

Voeltafel

Neem deze gepolijste vuurstenen bijl vast. Het valt op dat hij erg zwaar en groot is. Archeologen gaan ervan uit dat dit prachtexemplaar een statussymbool was of dat het een rol speelde bij rituelen.

Replica van een gepolijste bijl

Boeren doen ook aan mijnbouw

Het landbouwbestaan is een succes: omdat er genoeg eten is, stijgt het bevolkingsaantal. Er is dan ook nood aan meer landbouwgrond, vooral nu ook de jagers-verzamelaars aan akkerbouw en veeteelt beginnen te doen.

Wie akkers wil aanleggen, moet bomen rooien. Daarom hebben de boeren veel en goede vuurstenen bijlen nodig. Die werktuigen komen trouwens ook van pas als ze huizen bouwen. De landbouwers bedenken een nieuwe manier om aan vuursteen te raken: via mijnschachten en kuilen wordt het gesteente uit diepere aardlagen naar boven gehaald.

Vuursteenmijnen

In gebieden vlak bij deze regio zoals in Ryckholt (Limburg, Nederland) spreken plaatselijke boeren de ondergrondse vuursteenlagen aan. Kleine groepen mannen hakken zich een weg door de mergellagen en maken nauwe schachten van wel twaalf meter diep. De arbeiders werken enkele maanden per jaar, vermoedelijk tijdens de winter, als er niet zo veel werk is op het land. Na honderden jaren hebben ze zo'n 2000 mijnschachten aangeboord die elk gemiddeld 8000 kilo vuursteen opleverden. In de buurt van de mijnschachten richten ze tijdelijke werkplaatsen in. Daar worden de ruwe vuursteenklompen een eerste keer bewerkt, waarna de halfafgewerkte producten in alle windstreken en tot tweehonderd kilometer ver verhandeld worden. Ze komen ook in deze regio terecht.

Houwelen

Het basiswerktuig van de mijnwerkers is het houweel. Hiermee hakken de mannen de donkergrijze vuursteen los uit de witte kalklagen. Deze houwelen worden bovengronds vrij snel gemaakt. In de nauwe gangen en kamers slijpen de mijnwerkers ze dan ook niet bij. Botte exemplaren laten ze gewoon achter.

Halfafgewerkte producten

Bij de mijnen ontstaan tijdelijke ateliers. Daar slaan steenhouwers grote, lange klingen af van de vuursteenbrokken. Andere stukken vuursteen bewerken ze tot ruwe bijlen. Eeuwenlang verspreiden boeren deze klingen en bijlen in vrij grote hoeveelheden. Ze worden op de plaats van bestemming helemaal afgewerkt.

Afgewerkte producten

De klingen die in deze regio terechtkomen, worden door de landbouwers puntig gemaakt of verder bewerkt tot schrabbers. De ruwe bijlen maken ze glad en geven ze een steel. Met deze efficiënte werktuigen kunnen de boeren bomen rooien of hout bewerken.

Vuursteenputten

Ook in Rullen (Voeren) delven de mensen vuursteen. Het gesteente ligt er dicht onder de oppervlakte. In perioden waarin akkers of vee weinig aandacht vragen, halen de boeren de ruwe knollen uit de bodem. Ze werken in brede, open putten van enkele meters diep. In de buurt richten ze een paar werkplaatsen in. Ze ontschorsen er de vuursteenklompen en bewerken ze gedeeltelijk. Daarna worden de halfafgewerkte producten verhandeld. Zo komen ze terecht in de dorpen in de wijdere omgeving. Daar worden ze afgewerkt.

Klingen, bijlen en kern

In de buurt van de ontginningskuilen blijven klingen of bijlen achter die om een of andere reden niet verspreid zijn geraakt. Ze zijn niet geschikt om te verhandelen, bijvoorbeeld omdat de boeren ze per ongeluk braken tijdens het eerste, ruwe bewerkingsproces. Onbeschadigde klingen die wel volledig zijn, werden per ongeluk achtergelaten of omdat de kwaliteit van de vuursteen niet goed genoeg bleek. Ook kernen blijven achter: ze zijn afval. De vlakken waar de klingen zaten voor ze er werden afgeslagen, zijn nog duidelijk zichtbaar.

p. 46

3000 voor Christus

Door nieuwe technologieën rendeert de landbouw als nooit tevoren. Ook de laatste jagers-verzamelaars zijn nu boeren geworden.

p. 47

Klokbeker-cultuur

Typisch voor deze cultuur zijn aardewerken bekers met een bijzondere vorm. Die doet archeologen denken aan een omgekeerde kerkklok. Vandaar de naam klokbeker-cultuur. Hoewel het om één cultuur gaat, wijzen de versieringspatronen op de bekers op regionale verschillen.

De klokbekerlieden zijn boeren, maar staan ook bekend als handelaars. Ze zijn ondernemend en leggen grote afstanden af. Over de wegen verplaatsen ze zich ook met een paard: een last- of rijdier dat in deze periode voor het eerst gebruikt wordt.

Deze mensen reizen ook over rivieren en zeeën. Aan de Deense en Duitse Oostzeekust halen de klokbekerlieden bijvoorbeeld barnsteen voor sieraden. Uit Engeland en Centraal-Europa transporteren ze koper om bijlen en dolken maar ook om juwelen van te maken. Ze drijven ook handel in vuursteen, goud en zilver.

Legende

cultuurgebied

u bevindt zich hier

Meer ruilhandel dankzij ploeg en wiel

Voortaan maakt de landbouwer gebruik van een ploeg. Ook de kar is een nieuwigheid. Beide worden getrokken door runderen en veroorzaken een echte revolutie: nog nooit is er zo veel graan geproduceerd. Nooit eerder was het zo gemakkelijk om landbouwproducten te vervoeren. Familiehoofden nemen de taak op zich om de graanoverschotten te ruilen en krijgen hierdoor een bijzondere status.

Ploeg en wiel zorgen voor overschot

De nieuwe ploeg werkt niet perfect. Het eenvoudige toestel trekt de aarde open zonder ze grondig om te woelen. Ook loopt de ploeg regelmatig vast. Toch is het een handig werktuig: boeren kunnen nu op dezelfde tijd meer grond bewerken. Voor het eerst produceren ze meer dan nodig is om hun familie te voeden. Tegelijkertijd doen massieve houten karrenwielen hun intrede. Ze zijn nog zwaar en log maar vergemakkelijken toch het transport. Kar en ploeg worden voortgetrokken door runderen, een welkome aanvulling op de menselijke spierkracht.

Ruilen over de grenzen heen

Door het overschot aan graan en de nieuwe transportmogelijkheden komt er veel meer ruilhandel. Een familievader met aanzien krijgt van de groep waarmee hij samenleeft een bijzondere taak: hij mag onderhandelen en ruilen met groepen die in de buurt wonen. Die onderhandelaars hebben op hun beurt weer contact met de vertegenwoordigers van andere familiegroepen. Zo ontstaat een ketting van transacties. Deze regio maakt deel uit van handelsketens die tot ver in Nederland, Duitsland en Frankrijk reiken.

Bijlen

Deze bijlen komen uit Noord- of Centraal-Europa. Op één ervan is een lijnvormige versiering aangebracht. De verdikking bootst een gietnaad na die zichtbaar is op koperen bijlen. Op de andere zien we een ruitvormig motief, wat ook typisch is voor koperen exemplaren. Zo komen de mensen hier, misschien onbewust, in aanraking met de nieuwe metaaltechnologieën die al bekend zijn in Centraal-Europa.

Mes

Dit vuurstenen mes komt uit Romigny (N.-Frankrijk). Het is een toonbeeld van vakmanschap. Het opvallend grote exemplaar is gemaakt van een speciale soort geelbruine vuursteen. Archeologen gaan ervan uit dat het een statussymbool is.

Aparte graven voor mensen met aanzien

Verschillen tussen mensen worden stilaan zichtbaar, ook na de dood. Soms krijgen personen met een zekere status een eigen graf, zoals bijvoorbeeld de familiehoofden die aan ruilhandel doen. Boven deze graven worden grafheuvels opgeworpen. De meest bijzondere zijn die met greppels of palenrijen eromheen.

Grafgiften

De weinige doden die onder een grafheuvel begraven liggen, krijgen allemaal soortgelijke goederen mee: aardewerken bekers, vuurstenen messen en bijlen. Vanaf 2500 voor Christus kunnen ook pijlpunten deel uitmaken van een grafset. De overledenen worden begraven met opgetrokken knieën, liggend op hun zij.

p. 50

1800 voor Christus

Mens en vee leven onder één dak. In het noorden van deze regio wordt vee even belangrijk als akkerbouw.

p. 51

Hilversum-cultuur

In 1899 worden even buiten de stad Hilversum (Nederland) vier fragmenten van een urne gevonden. Opvallend is het traliewerkpatroon op het aardewerk, het resultaat van touwindrukken.

In het midden van de 20ste eeuw bestuderen archeologen gelijkaardige vondsten uit nabije regio's. De urnen die ze onderzoeken zijn eenvoudig, groot, tonvormig en hebben dikke wanden. De randen zijn versierd met vinger- en nagelindrukken én met afdrukken van touw. De onderzoekers merken de overeenkomst op met de vier urnefragmenten en grijpen terug naar de vindplaats ervan om de net ontdekte cultuur een naam te geven.

De Hilversum-mensen zijn boeren die op grote schaal handel voeren: ze importeren bronzen voorwerpen en verhandelen fokdieren.

Legende

cultuurgebied
u bevindt zich hier

Boeren in de ban van vee

De zandgronden in het noorden van deze regio hebben maar een dunne vruchtbare laag. Akkers raken er snel uitgeput. Om het voortbestaan van de groep bij misoogsten of kleinere opbrengsten te garanderen, gaan de boeren meer runderen telen. Vee helpt hen niet alleen te overleven, hun hele leven draait er rond.

Runderen worden gehouden voor hun melk, huiden en hoorns en niet zozeer voor hun vlees. Dat staat alleen op het menu bij speciale gelegenheden. Waarschijnlijk drinken de landbouwers ook hun eiwitrijke bloed. Uiteraard is ook de mest belangrijk voor wie boert op de armere zandgronden. Runderen zijn bovendien een vaak gebruikt ruilmiddel. Zo raken de boeren bijvoorbeeld aan begeerde bronzen voorwerpen.

Hoofdzaak is om zo veel mogelijk dieren te hebben. Het is dus geen probleem dat het vee na jarenlang fokken steeds kleiner wordt: de kwaliteit van het dier is van ondergeschikt belang.

Af en toe gaan jonge mannen in naburige nederzettingen vee roven. Heel wat conflicten tussen gemeenschappen gaan dan ook over vee. Toch is veeroof niet alleen een uiting van geweld. Het is evenzeer een ritueel waarbij jongeren op weg naar volwassenheid hun moed, sterkte en mannelijkheid tonen.

Ook in het contact met de geestenwereld spelen de dieren wellicht een rol. Worden ze geofferd aan goden of voorouders om die te eren en gunstig te stemmen?

Denkspoor -- Waarom samenwonen met vee?

Dat vee ontzettend belangrijk is in deze samenleving blijkt vooral uit een nieuw type woning dat ontstaat: het woonstalhuis. Hier verblijven mens en vee onder één dak. Wat het meest kostbaar is, willen de boeren namelijk permanent in het oog kunnen houden. Bijkomend voordeel is dat de dieren zorgen voor warmte in huis. Maar die is vochtig en dus onaangenaam. Ook trekken de dieren heel wat ongedierte aan. Omdat het vee meestal op stal staat, moeten de boeren veel voer naar de boerderijen slepen, wat een hoop moeite kost. Samenleven met dieren onder één dak lijkt dus niet praktisch en is bovendien ongezond. Eens te meer een bewijs van de bijzondere plaats die de runderen in deze samenleving innemen?

Woonstalhuis

Dit type woning verschijnt vrijwel tegelijkertijd op verschillende plaatsen in Noordwest-Europa en blijft bestaan tot in het begin van de 20ste eeuw. In de ene helft van een woonstalhuis woont een twintigtal mensen: het familiehoofd met vrouw en kinderen, zijn ouders, sommige van zijn zussen en broers met hun kinderen, zijn ongetrouwde zussen en vaak nog enkele verre verwanten of vrienden. In de andere helft staan, goed in het zicht, ongeveer dertig stuks vee gestald.

Maquette : woonstalhuis uit Weelde (Ravels) - schaal 1/25

p. 54

1600 voor Christus

Voor het eerst gebruiken mensen metalen gereedschap. Het landschap wordt op grote schaal ontbost. Uitgeputte gronden veranderen in heidegebied.

Massale ontbossing met bronzen bijl

Familiehoofden voeren op grote schaal bronzen bijlen in voor hun gemeenschap. De boeren gebruiken ze om er aan een hoog tempo de resterende bossen mee te rooien.

Sporadisch komen er vanaf 2400 voor Christus al koperen voorwerpen voor in deze regio. Ze hebben nauwelijks invloed op het dagelijks leven. Met de komst van bronzen objecten, vanaf 1600 voor Christus, is dat anders. Hoewel stenen bijlen nog lange tijd in trek blijven, wordt brons op korte tijd de belangrijkste grondstof voor gereedschap, wapens en sieraden. Familiehoofden voeren deze objecten volledig afgewerkt in, uit zowat alle windstreken. Oude of beschadigde voorwerpen worden gerecycleerd: rondtrekkende brongieters smelten ze en maken er nieuwe voorwerpen van. Bronzen bijlen zijn het meest gangbaar omdat ze van pas komen bij het rooien van bossen en het bewerken van hout.

Voeltafel

Hoe weten we ... dat een bronzen bijl efficiënter is dan een van vuursteen?

Wie deze bijlen vasthoudt, kan niet zeggen welke de meest geschikte is: ze lijken sterk op elkaar en zijn allebei zijn zeer handig om bomen te rooien en hout te kappen. Uit experimenten blijkt dat een bronzen bijl iets efficiënter is dan een van steen. Toch is dat niet de hoofdreden waarom onze voorouders steeds meer de bronzen exemplaren verkozen. Ze zijn vooral gemakkelijker te slijpen en kunnen worden omgesmolten.

1

Replica van een geschachte gepolijste bijl

2

Replica van een geschachte hielbijl

Bronzen dolk

Deze dolk is gemaakt van brons, een legering van koper en tin. Omdat die ertsen in deze regio niet aanwezig zijn, worden de bronzen voorwerpen ingevoerd, in dit geval uit het noorden van Duitsland. De vorm van dit exemplaar doet denken aan die van een bronzen zwaard, het topproduct uit die tijd. Het werd waarschijnlijk als statussymbool meegegeven in een graf.

p. 56

1100 voor Christus

De bevolkingsgroei versnelt. Boeren benutten bijna het volledige landschap voor landbouw. Alle groepsleden worden gecremeerd en begraven op een gemeenschappelijk grafveld.

p. 57

Urnenveld-cultuur

Vanaf 1100 voor Christus ontstaan op verschillende plaatsen in Europa urnenvelden. De mensen cremen hun doden. Ze begraven de asurnen op grote begraafplaatsen die verschillende eeuwen gebruikt worden. Duizenden urnen zijn de getuigen van deze cultuurperiode. Vanuit Centraal-Europa, een van de kernzones van de urnenveld-cultuur, verspreidt het gebruik zich naar deze regio.

Hier zijn nauwelijks sociale verschillen. Elders is dat wel het geval. Daar vinden archeologen bij de urnen van belangrijke personen juwelen of wapens. Die drukken de bijzondere status van de overledene uit. Ook kenmerkend voor de urnenveld-cultuur zijn zogenaamde depots: verzamelingen van bijzondere voorwerpen die de mensen aan de aarde toevertrouwen.

Legende

cultuurgebied
u bevindt zich hier

Urnenveld markeert leefgebied

Er komen steeds meer mensen bij waardoor de leefruimtes kleiner worden. Voor de boerenfamilies is het levensbelangrijk voldoende landbouwgrond te hebben, wat niet meer vanzelfsprekend is. Om duidelijk te maken dat alleen zij het woongebied van hun voorouders mogen gebruiken, leggen ze er een begraafplaats aan. Dat urnenveld dient als een soort merkteken en moet voorkomen dat mensen die geen naaste familie zijn, aanspraak maken op hun gronden.

In een gebied als Limburg leven rond 1100 voor Christus enkele duizenden mensen. Veel bos is verdwenen en zowat alle vruchtbare grond wordt gebruikt voor akkerbouw of als grasland voor het vee.

In elk woonstalhuis woont een gezin: ouders met hun kinderen en soms enkele grootouders. Het terrein waarop enkele van die kleine, verwante familiegroepen samenleven, is niet groter dan 5 km².

De mensen leggen een gemeenschappelijke begraafplaats aan in de buurt van de voorouderlijke grafheuvels. Voor elke overledene wordt een graf aangelegd. Als de familie na enkele generaties moet verhuizen omdat de gronden zijn uitgeput, verplaatst ze zich maar enkele honderden meters verder: het urnenveld blijft in gebruik en wordt na verloop van tijd steeds omvangrijker.

Toch is de begraafplaats meer dan alleen een plek om de doden te eren. Het urnenveld toont namelijk aan dat de voorvaders daar altijd al geleefd hebben. Zij worden in deze samenleving beschouwd als de echte eigenaars van de gronden. Met het urnenveld maken de naaste verwanten dus duidelijk dat zij de rechtmatige gebruikers van de omliggende gronden zijn. En als vruchtbare grond schaars is, is dat levensbelangrijk.

Urnenveld

Overledenen worden gecremeerd. De nabestaanden doen de assen in urnen die ze begraven. Doden krijgen meestal een eigen, lage, grafheuvel. Voor kinderen is er gewoonlijk geen urne of aparte grafheuvel: zij worden bijgezet bij naaste familie. Ook gebeurt het dat as eenvoudigweg in een kuiltje in de grond wordt geplaatst. Kleine familiegroepen die een territorium delen, hebben een gemeenschappelijke plaats om hun doden te eren. Na enkele generaties ontstaan er urnenvelden met honderden heuvels die steeds nadrukkelijker de verwantschap en verbondenheid van de gezinnen uitdrukken.

De graven liggen erg dicht bij elkaar. Rond sommige grafheuvels is er een greppel of palencirkel die de werelden van de doden en de levenden lijkt te scheiden. In het centrum van het urnenveld liggen grote grafheuvels met palenkranen en lange, ovale grafheuvels: langbedgraven. Hier liggen de urnen van de familiehoofden of belangrijke personen. Is het grootste langbedgraf dat van de stichter van de familiegroep?

Maquette : deel van het urnenveld uit Achel (Hamont-Achel) – schaal 1/50

Een mysterieus fenomeen

Waardevolle of functionele bronzen voorwerpen zoals wapens, sieraden of bijlen worden in deze periode doelbewust samen achtergelaten. Vaak gebeurt dit op enige afstand van de nederzettingen, bij rivieren en meren of in moerassen. Zulke verzamelingen noemen we depots. Voor dit vreemde fenomeen zijn heel wat mogelijke verklaringen. Gaat het om een zuiveringsritueel? Willen mensen afstand doen van deze waardevolle voorwerpen om de sociale gelijkheid te herstellen? Of zijn het offers aan de goden of de voorouders, in de hoop iets te voorkomen of af te dwingen?

Depot van bijlen en een lanspunt

Deze bijlen komen uit het Noord-Franse kustgebied en vertonen geen enkel spoor van slijtage. Ze zijn wellicht nooit gebruikt voor ze gedeponeerd werden. Toch zijn het werktuigen: ze hebben een holte waarin een gehoekte houten steel hoort. Zo kan die niet meer splijten. Via het oogje kan de bijl met een touw aan de steel gebonden worden waardoor het bijlblad minder makkelijk verloren kan raken.

p. 60

825 voor Christus

Voor het eerst elite!

p. 61

Maatschappij met sociale verschillen krijgt vorm

Twee nieuwigheden bereiken deze regio: ijzeren gebruiksvoorwerpen uit Midden-Europa en zout van de Nederlandse Noordzeekust. Een intensieve handel komt op gang. Plaatselijke landbouwoverschotten worden geruild tegen deze begeerde producten.

Een aantal ambitieuze familiehoofden concurreert met elkaar om sleutelposities in te nemen in de nieuwe handelsnetwerken. Ze slagen erin de transacties te controleren en beslissen wie wat in bezit krijgt.

Dit betekent stilaan het einde van een maatschappij waarin iedereen min of meer gelijk was. Boven de gewone landbouwers staat een kleine groep mensen die uit is op persoonlijke macht en die zich profileert als elite.

Verboden zwaard

Dit statusobject komt uit Zuid-Duitsland en is een van de drie zwaarden die lagen in een gemeenschappelijk graf van drie elitefiguren. Van oudsher is het een taboe om wapens mee te geven in een graf. In dit geval breekt men met deze traditie. Of toch niet helemaal ... De wapens worden verboden zodat ze niet meer bruikbaar zijn. Geloven de mensen dat ze zo hun bedreigende kracht verliezen?

Zwaard van het Gündlingentype

Brons

800 – 700 v.Chr.

Rekem (Lanaken)

Hallstatt-cultuur

Het Hallstatt-cultuurgebied is een breed uitgestrekte zone ten noorden van de Alpen. De cultuur is genoemd naar het dorp Hallstatt, niet ver van Salzburg (Oostenrijk). Hier onderzoeken archeologen in de 19de eeuw een groot aantal graven met daarin heel wat prestigegoederen, die vaak komen uit verafgelegen regio's.

Zoals veel bergdorpen, werd ook Hallstatt rijk door de handel in mijnzout. Een andere pijler van de economie is erts. Koper-, tin- en ijzerertsen worden op grote schaal ontgonnen en verspreid over lange afstanden. Maar de Hallstatt-lieden verhandelen ook volledig afgewerkte metalen voorwerpen. Vaak gaat het om prestigevoorwerpen die ook hier terechtkomen.

Legende

cultuurgebied
invloedszone
u bevindt zich hier

**Boeren
dumpen
brons**

Brons blijft in trek om luxevoorwerpen en wapens van te maken. Maar bronzen gebruiksvoorwerpen zoals bijlen, messen en sikkels worden vanaf 825 voor Christus minder belangrijk. Boeren vervangen ze door ijzeren exemplaren, waardoor de oude uitwisselingsnetwerken met de gebieden aan de Noord-Franse kust in elkaar storten. Ze vertrouwen de in onbruik geraakte werktuigen aan de aarde toe. Het is niet duidelijk waarom de boeren dit doen. Hopen ze dat het brons ooit opnieuw waardevol zal worden?

Depot van bronzen bijlen

Deze vier bronzen bijlen werden in 1935 gevonden, samen met nog 24 andere. Die heeft het museum niet kunnen verwerven. De vinder hield een aantal exemplaren in eigen bezit en verkocht de andere aan verzamelaars. De bijlen zijn gemaakt in de regio rond Geistingen, bij Maaseik. Ze zijn licht, gegoten uit zacht brons, en hebben dan ook geen praktisch nut. Dienden ze als betaalmiddel? Of werden ze gemaakt om te offeren?

Intensieve handel in ijzer en zout

Deze regio bouwt nauwe relaties op met de culturen uit Midden-Europa. Van daaruit komen vooral ijzeren voorwerpen. Vanuit de Nederlandse Noordzeekust komt er zout naar deze regio.

IJzer is een goed alternatief om dagelijkse gebruiksvoorwerpen van te maken. Multifunctionele werktuigen zoals ijzeren bijlen bereiken deze regio volledig afgewerkt, onder meer vanuit Duitsland. Het nieuwe metaal wordt in korte tijd gemeengoed. Voor luxegoederen en wapens blijft brons wel nog in trek.

Aan de Nederlandse kust winnen seizoensarbeiders zout uit de Noordzee. Ook hiervan wordt een deel ingevoerd. Zout is in de eerste plaats een smaakmaker. Zodra het product minder schaars en kostbaar wordt, gebruiken de boeren het ook om voedsel te pekelen. Zo kunnen ze hun eten langer bewaren.

IJzer en zout belanden in deze regio via een lange keten van contacten. Ook komt het voor dat elitefiguren handelsmissies naar Midden-Europa ondernemen en ijzerwaren maar ook bronzen wapens, sieraden en stoffen met hun lastdieren naar hier brengen.

IJzer en zout maken het verschil

Een klein aantal familiehoofden slaagt erin de ruilhandel in ijzer en zout te controleren. Ze zijn uit op persoonlijk succes en onderscheiden zich van de gewone landbouwers. Een nieuw type samenleving, met sociale verschillen, ontstaat.

In het verleden verzorgden familiehoofden met aanzien de ruilcontacten met de buitenwereld. Zij handelden in het belang van de groep van wie ze het vertrouwen kregen. Deze eeuwenoude gewoonte verandert wanneer nieuwe handelsnetwerken ontstaan met gebieden in Midden-Europa en met de Nederlandse kustregio.

Een klein aantal ambitieuze mannen heeft relaties met de machthebbers die daar de ijzer- en zoutindustrie in handen hebben. Op die manier slagen ze erin persoonlijke invloed en rijkdom te verwerven. Elke handelspartner streeft ernaar om een zo groot mogelijk deel van de netwerken te controleren. De elitefiguren behoren nog steeds tot de dorpsgemeenschappen, maar handelen nu ook uit eigenbelang en onttrekken zich grotendeels aan de controle van de groep. Zij beslissen waar de landbouwoverschotten van de boeren naartoe gaan. En de boeren zijn afhankelijk van hen als ze in ruil voor graan, huiden of honing de begeerde ijzeren werktuigen en het zout in hun bezit willen krijgen. Een maatschappij met sociale verschillen krijgt vorm.

Elitegraf

In een urnenveld vonden archeologen de verbrande beenderen van twee mannen en een vrouw. Ze troffen er ook de restanten aan van drie bronzen zwaarden, drie lanspunten en twee versterkingen van lederen zwaardscheden. Dat er wapens in het graf liggen, wijst erop dat deze mensen deel uitmaakten van de elite. Het is ongewoon, maar het komt voor, dat vrouwelijke familieleden van de elitefiguren met hen begraven worden. Dat gebeurt als ze samen overlijden, bijvoorbeeld na een gewapende strijd.

Denkspoor -- Worden zwaarden ritueel gebogen?

In een maatschappij waarin mensen van oudsher zich niet onderscheiden van anderen en zich opstellen als gelijken, is het dragen van wapens aan regels gebonden. Mannen mochten enkel wapens dragen in een bepaalde periode van hun leven en ze konden die alleen gebruiken als het de groep ten goede kwam. Daar komt nu verandering in. Het gebruik om wapens te dragen, ook na de dood, nemen de plaatselijke elites over van hun handelspartners in Midden-Europa. Die wilden hiermee hun krijgerschap en speciale status in de verf zetten. Toch blijft het taboe om wapens in het graf mee te geven in zekere zin nog

bestaan. Want de zwaarden die aan de overledene worden meegegeven, zijn geplooid of gebroken. Worden ze op die manier onbruikbaar of ongevaarlijk gemaakt in de hoop dat ze zo hun bedreigende kracht verliezen?

Graven van gewone mensen

Vanaf 1100 voor Christus worden overledenen niet langer begraven maar op een brandstapel gecremeerd. In Rekem, aan de oevers van de Maas, ontdekten archeologen een grote begraafplaats. De inhoud van de graven van de gewone mensen is hoogstens een handgevormde urne en een eenvoudig bekertje. De schaarse graven van elites bevatten wél luxegoederen of zelfs wapens.

Lappendekens van akkers houden mensen in leven

Hoe meer mensen erbij komen, hoe minder landbouwgrond er is per boerenfamilie. De woongebieden worden kleiner en familiegroepen verplaatsen zich dan ook minder ver als hun gronden zijn uitgeput. Noodgedwongen leggen de landbouwers keer op keer nieuwe akkers aan in de buurt van hun woonstalhuizen.

Tussen 800 en 600 voor Christus verdrievoudigt het bevolkingsaantal. In deze regio wonen dan enkele duizenden mensen. Steeds meer families moeten de beschikbare grond onder elkaar verdelen waardoor de leefgebieden kleiner worden.

De landbouwers passen zich aan de nieuwe situatie aan. Als een akker te weinig begint op te brengen, laten ze die jarenlang braak liggen zodat de aarde zich kan herstellen. Vlakbij leggen ze nieuwe percelen aan van zo'n 30 op 30 meter groot. Ongewenste wortels en stenen dumpen de landbouwers aan de randen. De lage walletjes die zo ontstaan, raken begroeid met onkruiden, grassen en struikgewas. Ze scheiden de verschillende akkers en beschermen ze tegen de uitdrogende en verstuvende wind. Een woongebied ziet er na enkele generaties uit als een lappendeken van aaneengesloten akkertjes. Sommige daarvan zijn in gebruik, de andere liggen braak.

Hoe weten we ... dat de akkers er meer dan 2500 jaar geleden uitzagen als lappendekens?

Van op de grond zijn de akkerstructuren niet zichtbaar. Dankzij luchtfotografie merken archeologen ze soms wel op. Hoogtechnologische technieken leveren bijkomende gegevens. Zo kan het aardoppervlak worden gescand met een lasersysteem dat aan boord van een vliegtuig of helikopter is gemonteerd. Zelfs in bosrijke gebieden komen de wetenschappers zo de oneffenheden en hoogteverschillen van het terrein op het spoor. Met de driedimensionale gegevens bouwen ze een digitaal hoogtemodel op. Hierop zijn de walletjes van de aloude akkers duidelijk te zien.

Maquette : deel van een akkercomplex uit Gruitrode (Meeuwen-Gruitrode) – schaal 1/400

p. 68

425 voor Christus

Prestigieuze voorwerpen in de graven van elitefiguren wijzen op nauwe contacten met de Keltische wereld.

p. 69

La Tène-cultuur

La Tène is een nederzetting uit de ijzertijd, gelegen aan de noordzijde van het meer van Neuchâtel (Zwitserland). Deze archeologische site geeft haar naam aan een cultuurgebied dat zich uitstrekt van in Frankrijk tot in Oost-Europa. Er wonen veel verschillende stammen die de Romeinen allemaal over één kam scheren: ze noemen hen Kelten.

Hoewel de verschillende Keltische gemeenschappen andere goden vereren en andere talen spreken, hebben ze ook gemeenschappelijke elementen. Ze staan vooral bekend om de vloeiende motieven waarmee ze hun gebruiksvoorwerpen, wapens en sieraden in brons, ijzer en goud versieren. Deze regio behoort niet tot het La Tène-cultuurgebied, maar heeft er wel handelsrelaties mee.

Legende

cultuurgebied

invloedszone

u bevindt zich hier

**Alleen elitefiguren
verwerven
luxevoorwerpen**

Een kleine groep familiehoofden onderhoudt nauwe en exclusieve contacten met de Keltische wereld. Hun macht en rijkdom steekt schril af tegen die van de boerenbevolking.

Deze regio richt zich voor zijn handelsactiviteiten voortaan op het Duitse Rijngebied en Noord-Frankrijk. De mensen die daar wonen, worden Kelten genoemd. Het is een verzamelnaam voor veel, vaak erg verschillende, gemeenschappen die in een gebied leven dat zich uitstrekt van in Frankrijk tot in Oost-Europa.

De geschiedenis herhaalt zich. Een beperkte groep mannen controleert het handelsverkeer en krijgt hierdoor een bijzondere positie in de samenleving. Het verschil tussen deze elites en de rest van de bevolking is vooral zichtbaar na de dood: de eenvoudige graven van de gewone boeren contrasteren sterk met de grafheuvels en grafinhouden van de vooraanstaande figuren.

Geribde emmer, paardenbit en paardentuig

In het graf van deze elitefiguur lagen een bronzen, geribde emmer of 'cista a cordoni', een ijzeren mondstuk van een paard en verschillende sierstukjes, afkomstig van een paardentuig. Vermoedelijk vroeg deze man aan zijn familie om deze bijzondere stukken in zijn graf te plaatsen na zijn dood. Zo zet hij zijn status extra in de verf. Alleen elitefiguren verplaatsen zich namelijk te paard. Het is nog prestigieuzer om een wagen te bezitten die door paarden wordt getrokken, net zoals de krijgsheren uit de Keltische wereld. Toch is dat erg ongebruikelijk in deze regio. Misschien staat het paardentuig symbool voor zo'n wagen.

Bronzen vat

Via zijn goede handelscontacten krijgt een elitefiguur dit bronzen vat in zijn bezit. Het komt uit de zuidelijke Alpen. Weet de nieuwe eigenaar dat dergelijke situlae in het Middellandse Zeegebied gebruikt worden om wijn in aan te lengen tijdens rituele feesten? De nabestaanden vinden het voorwerp alleszins voldoende prestigieus om te gebruiken als asurne wanneer een belangrijk lid van de familie overlijdt.

Bronzen vat

De tijd van de uitgestrekte urnenvelden is rond 400 voor Christus voorbij: de grafvelden zijn kleiner en blijven maar enkele generaties in gebruik. Nabestaanden begraven de assen van gewone mensen in kleine, ondiepe kuilen. Urnen en grafgiften ontbreken meestal. Belangrijke personen krijgen een lage grafheuvel. Soms worden hun assen wel nog begraven in urnen. In zeldzame gevallen wordt hiervoor een bronzen vat of situla gebruikt.

p. 71

150 voor Christus

Kleine plaatselijke gemeenschappen verenigen zich in stammen. Deze regio is het hart van het stamgebied van de Eburonen.

p. 72

Eburonen

Rond 120 voor Christus hebben de Romeinen al een groot deel van de gebieden rond de Middellandse Zee aan hun Rijk toegevoegd. Noordwest-Europa is nog niet veroverd. Hier wonen verschillende volkeren. De stammen hebben allemaal hun eigen leefgebied en cultuurkenmerken. In deze regio leven de Eburonen.

We kennen de namen van al die stammen door de oorlogsverslaggeving van Caesar. Hij begint in 58 voor Christus aan de verovering van Gallië, een groot deel van het West-Europese vasteland. De Romeinse veldheer beschouwt de Rijn als een culturele grens. De groepen die ten oosten van de rivier leven, noemt hij Germanen. De volkeren aan de andere zijde zijn volgens hem Galliërs. Ze zijn vandaag ook bekend onder de naam Kelten.

De Eburonen brengt Caesar onder bij de Belgae, samen met een tiental andere stammen. Hij ziet ze als een subgroep van de Galliërs, hoewel ze volgens hem oorspronkelijk uit Germaans gebied komen.

De identiteit van de volkeren die net ten westen van de Rijn leven, is dus onduidelijk. Welke groepen behoren tot de Belgen en wat hebben ze met elkaar gemeen? Zijn het Kelten of Germanen? En wat gaat er schuil achter die namen? Is de Rijn wel zo'n strikte culturele grens?

Legende

cultuurgebied: stam van de Eburonen

Belgae

Galliërs

Germanen

u bevindt zich hier

Bevolkingsgroei stopt door honger en ziekte

Wat er al lang zit aan te komen, gebeurt in de laatste eeuwen voor Christus. Er is te weinig landbouwgrond om de bevolking te kunnen voeden. De boerenfamilies wijken uit naar de schaarse vruchtbare zones nabij de valleien en proberen er te overleven. Vanaf 200 voor Christus herstelt de samenleving zich.

De van nature minder vruchtbare zandgronden zijn eeuwenlang in gebruik geweest en veranderden in woeste gronden waarop vooral heide groeit. Die zijn alleen geschikt om schapen op te laten grazen. Door het tekort aan vruchtbare grond valt de bevolkingsgroei stil.

Een deel van de bevolking komt om van hongersnood of door ziekte. De enige optie is de plateaus te verlaten en uit te wijken naar de meer leemhoudende zandgronden nabij de valleien, dicht bij de rivieren. De boeren stichten er kleine nederzettingen. Maar ook daar zijn vruchtbare zones schaars. Het gevolg is dat de landbouwers hun akkers steeds meer bemesten, zwaarder beploegen en niet meer jarenlang braak laten liggen. Ook veeteelt is nog steeds erg belangrijk: grote delen van het land zijn grasland. De families leven nog altijd in woonstalhuizen. Als een boerderij begint te vervallen, wordt ze op ongeveer dezelfde plaats weer opgebouwd.

En het gewone leven gaat verder

Al eeuwenlang verandert er weinig aan de huishoudelijke activiteiten. Veel voorwerpen in deze vitrine kunnen dan ook niet precies gedateerd worden. Nog steeds moeten mensen graan malen, spinnen en weven en ook aardewerk maken. Ze doen dat op dezelfde manier als voorheen. Grote maatschappelijke veranderingen, zoals het ontstaan van stammen, hebben geen directe invloed op het dagelijks leven in de nederzettingen.

Mantelspeld

Zowel mannen als vrouwen gebruiken mantelspelden of fibulae om kledingstukken vast te maken. Dit eenvoudige exemplaar maakte een smid uit één ijzerdraad.

Spinschijven en weefgewichten

Schapen zorgen niet alleen voor vlees, melk en mest maar ook voor wol. Met een spinschijf draaien vrouwen de plukken wol in elkaar tot draden. Om die te kleuren gebruiken ze planten als wouwe (geel), meekrap (oranje tot bruinrood) en brandnetel (grijsgroen). Dan weven ze er stoffen van. Hiervoor werken ze met een rechtopstaand, houten weefgetouw. De weefgewichten die de archeologen terugvonden, dienden om de draden aan te spannen.

Vele boerengemeenschappen vormen stam van de Eburonen

Rond 150 voor Christus organiseren de boerengemeenschappen zich stilaan in losse en voortdurend wisselende verbanden die we vandaag stammen noemen. De mensen die in deze regio wonen, behoren tot de Eburonen.

Een stam is een verzameling van vele kleine gemeenschappen. Die bestaan uit twee tot vier families, soms aangevuld met enkele niet-verwanten of slaven. Nederzettingen die bij elkaar liggen, verenigen zich soms in een regionale groep. Die vormt een politiek, militair en religieus geheel maar valt even snel weer uit elkaar als dat zij is opgericht. Ook associëren de groepen zich nu eens met de ene en even later met de andere stam.

Een raad die bestaat uit de meest vooraanstaande mannen neemt de belangrijke beslissingen. In crisismomenten kiezen deze elites uit hun midden een koning. De Eburonen hebben er twee, wat uitzonderlijk is. Net zoals de gewone mensen leven de leiders in de nederzettingen. Er is geen centrale politieke of militaire vestiging van waaruit ze opereren. Toch hebben ze wel degelijk macht. Ze controleren het stamgebied met hulp van hun aanhangers: elitefiguren die soms over een groepje ruiters beschikken.

Of de mensen die in deze regio wonen zich Eburoon voelen of zich zo noemen, weten we niet. Wel hebben de Eburonen na verloop van tijd een eigen munt. Ook circuleren er gemeenschappelijke mythes over het ontstaan van het volk. Die veranderen van inhoud als de samenstelling van de stam wijzigt. Mogelijk versterken munten en oorsprongsverhalen het groepsgevoel.

Wat betekenen de Keltische halsringen?

Torques zijn typisch voor de Keltische stammen die buiten deze regio leven. Ze worden gemaakt door topsmeden. Alleen mensen met een bijzondere status en macht dragen de gouden halsringen. Wellicht komen ze terecht in deze regio omdat elites ze aan elkaar schenken, bijvoorbeeld bij huwelijken of om afspraken rond handelsknooppunten te bevestigen.

Ook is het waarschijnlijk dat krijgers die uitzonderlijke moed tonen, beloond worden met een torques. Is de halsring een teken van durf, leiderschap en aanzien? Geloven krijgsheren dat het object hen beschermt tijdens gevechten en dragen ze het daarom als een soort amulet?

Maar de torques hebben misschien vooral een bovennatuurlijke betekenis. De objecten spelen wellicht een rol tijdens allerhande rituelen. Vaak worden ze samen met armbanden en munten aan de aarde toevertrouwd. Zijn het offers aan de goden?

Gouddepot

Eeuwenlang kent het gebruik om een verzameling objecten aan de aarde toe te vertrouwen een sluimerend bestaan. In de laatste eeuwen voor Christus herleeft de praktijk. Op een afgelegen, wat drassige plek vonden archeologen dit gouddepot: halsringen of torques, een armband en 25 munten.

Eén torques is compleet. Het exemplaar bestaat uit een holle, gebogen buis die een smid heeft gehamerd uit een dunne goudplaat. De uiteinden ervan zijn afgewerkt met brede, holle sierknoppen. Zo'n buis is redelijk flexibel zodat de sierknoppen van elkaar kunnen worden verwijderd om de torques rond de hals te hangen.

De armband is gemaakt van massieve, gevlochten gouddraad. De meeste munten zijn komvormig geslagen. Er is geen versiering of afbeelding zichtbaar. Ook zijn er drie munten van de stam van de Atrebaten (N.-Frankrijk). Net zoals de torques dienden de munten voor ze werden geofferd als gift, oorlogsgeld of bruidsgeschenk.

p. 76

57 voor Christus

Het Romeinse leger begint aan een veroveringstocht in deze regio. Vier jaar later brengt Caesar de Eburonen de definitieve nederlaag toe.

Caesar neemt wraak na list Ambiorix

Eburonenkoning Ambiorix misleidt de Romeinse legerleiding en lokt een grote groep soldaten in een hinderlaag. De Eburonen brengen de Romeinen een van de grootste verliezen van de Gallische oorlog toe. Maar Caesar slaat ongenadig terug en stuurt massaal troepen. Die breken alle verzet en onderwerpen de stam.

In 58 voor Christus begint het leger van de Romeinse veldheer Julius Caesar aan de verovering van Gallië. Dat is een groot deel van het huidige West-Europese vasteland. De Romeinen gebruiken niet alleen geweld als ze een gebied veroveren, maar sluiten ook verdragen met een aantal groepen. Zo maakt Caesar een afspraak met de Eburonenleiders Ambiorix en Catuvolcus: in de winter van 54-53 voor Christus mogen zo'n 8000 Romeinse soldaten hun kamp opslaan in hun stamgebied. In tegenstelling tot andere stammen, moeten de Eburonen dan geen deel van hun oogst afstaan aan het Romeinse leger.

Toch gaat Ambiorix over tot actie. Hij wordt hiertoe aangezet door de leider van de Trevieren, een naburige stam waaraan de Eburonen schatplichtig zijn. Eerst probeert Ambiorix de Romeinse kampplaats aan te vallen. Als dat mislukt, vraagt hij een onderhoud met de Romeinse bevelhebbers Sabinus en Cotta. De Eburonenkoning noemt zich een vriend van de Romeinen en zegt dat zijn volk en andere stammen hem dwongen om aan te vallen.

Hij maakt hen wijs dat Galliërs en Germanen samen willen opkomen tegen de Romeinen. Ten slotte belooft hij Sabinus en Cotta vrije doortocht in het Eburonengebied. Zo kunnen ze veilig naar andere Romeinse legioenen in de buurt. Sabinus en Cotta raken het niet eens: moeten ze hun kamp verlaten of standhouden? Bij dageraad gaan ze dan toch op weg. Ze lopen in een hinderlaag. Als ze met hun troepen door een enge vallei trekken, worden ze aan alle zijden aangevallen door de Eburonen. De meeste Romeinse soldaten én Sabinus en Cotta komen om.

Caesar slaat ongenadig terug en stuurt massaal soldaten naar deze regio. Gallische krijgers worden gedood, gevangengenomen of tot slaaf gemaakt. De dorpen van de Eburonen en bevriende stammen worden geplunderd en in brand gestoken. Ambiorix kan ontkomen en Catuvolcus pleegt zelfmoord.

De Romeinen controleren de regio met de hulp van plaatselijke machthebbers. Die zorgen mee voor rust in deze uithoek van het Romeinse Rijk, een gebied dat volgens de Romeinen bewoond wordt door wilde en oorlogszuchtige stammen.

Rond 50 voor Christus is de verovering compleet. Deze regio wordt 'ager publicus', Romeins staats eigendom. De militairen zijn niet meer zo talrijk aanwezig. Kleine milities opereren op onregelmatige basis vanuit een aantal nederzettingen zoals die op het plateau van Caestert, op de grens tussen België en Nederland. Om het gebied te controleren, gebruiken de Romeinen dus geen groot militair vertoon. Ze sluiten vooral verdragen met lokale elites of krijgsheren

die aan het hoofd staan van een gewapende bende. Zo slagen ze erin hele groepen ineens aan zich te binden. Ondertussen boert de gewone bevolking verder. Wel moeten ze van de plaatselijke elites een deel van hun opbrengst afstaan. Die overhandigen het graan aan de Romeinen, in ruil voor luxegoederen.

De Romeinse leiders beschouwen het gebied als hun eigendom en doen er dus mee wat ze willen. De mensen die er wonen, vinden ze barbaars: de Eburonen hebben namelijk lang haar en dragen broeken in plaats van toga's. Met die wrede, onbetrouwbare en oorlogszuchtige mensen die aan de rand van het Rijk wonen, zeggen de Romeinen niets gemeen te hebben. Ze willen er alleen voor zorgen dat de stammen de verdere uitbouw, de binnenlandse veiligheid en de grenzen van het Rijk niet bedreigen.

Hoe weten we ... dat Caesar deze regio niet zonder slag of stoot veroverde?

Van de veldslag tussen de Eburonen en de Romeinen ontbreekt elk spoor. Archeologen discussiëren trouwens al jaren over de plaats waar het gevecht heeft plaatsgevonden. Toch kunnen we het verloop van Caesars veroveringstochten in Gallië in detail uit de doeken doen dankzij het verslag dat de Romeinse veldheer hierover schreef. Caesars 'Commentarii De Bello Gallico' is een belangrijke bron voor historici, maar moet erg kritisch worden gelezen. Caesar schrok er niet voor terug om de waarheid naar zijn hand te zetten.

Goudschat

Deze gouden munten zijn samen gevonden. Ze behoren toe aan vijf bevolkingsgroepen. De meeste vertonen geen slijtage en werden vlak na elkaar in hetzelfde atelier geslagen. Kort daarna zijn ze begraven. Ze zijn nooit opnieuw opgegraven.

Er werden in de jaren 55-50 v.Chr. opvallend veel munten geslagen. Hadden de leiders snel veel geld nodig? Was dat geld bedoeld om huursoldaten te betalen in de strijd tegen de troepen van de Romein Julius Caesar? Is het ooit gebruikt geweest?

Tekening VZ en AZ van munt van **Eburonen**

Munten van vijf groepen

Deze goudschat bevat 116 munten van de Eburonen, 38 van de Nerviers, één van de Trevieren, één van de Bellovaci, één van de Remi en één onbeslagen muntplaatje.

Typisch voor de munten of staters van de Eburonen zijn het driebeen op de voorzijde en het naar links gekeerde paard op de keerzijde. Op die van de Nerviers zijn onder andere een lauwerkranen en haarlokken met haarspeld te zien, en op de andere zijde een naar rechts gekeerd paard.

De munt van de Trevieren heeft aan een kant een oog en aan de andere een naar links gekeerd paard. Onderaan is nog de 'A' van 'POTTINA' te lezen, misschien de naam van hun leider. Op de stater van de Bellovaci staat onder andere een galopperend paard tussen twee sterren. Die van de Remi is, zoals de munt van de Trevieren, te herkennen aan

het oog op de voorzijde en het naar links gekeerde paard op de keerzijde. Een hartvormig motief met in V-vorm geschikte punten boven het paard is kenmerkend voor de Remi.

Tekening VZ en AZ van munt van **Nerviërs**
Tekening VZ en AZ van munt van **Trevieren**
Tekening VZ en AZ van munt van **Bellovaci**

Zwaard

Al eeuwenlang dragen alleen krijgsheren zwaarden. Zeker zo'n lang exemplaar als dit geeft de bezitter ervan een bijzondere status. Dit wapen werd in een drassig gebied bovengehaald, tijdens baggerwerkzaamheden. Vermoedelijk offerden de eigenaar of zijn verwanten het tijdens een ritueel.

Slingerkogels

Romeinse soldaten en Gallische krijgers gebruiken slingerkogels tijdens gevechten. Een strijder slingert de lemen kogels met grote snelheid weg en kan de tegenstander zo dodelijk verwonden.

p. 80

10 voor Christus
**Romeinen
stichten
Tongeren!**

p. 81

Een regionale versie van de Romeinse cultuur ontwikkelt zich

Atuatuca Tungrorum is de eerste stad ooit in deze regio. Niet toevallig ligt ze in een vruchtbare landbouwzone en strategisch op de weg tussen Boulogne (Frankrijk) en Keulen (Duitsland). Romeinse soldaten zetten rond 10 voor Christus het stratenpatroon uit en maken het terrein klaar voor bebouwing. Geleidelijk aan trekt de plaatselijke elite er huizen op.

De Romeinen beïnvloeden zowat alle aspecten van de bestaande manier van leven: bouwtechnieken en eetgewoonten, lichaamsverzorging en mode, wetgeving en godsdienst. De elite staat het meest open voor de Romeinse cultuur. Ze neemt die voor een groot stuk over en brengt er ook andere lagen van de bevolking mee in contact.

Soldatenbeker

Vanuit kampen aan de Rijn grens komen legionairs naar hier. Ze leggen de eerste straten van Tongeren aan. In hun bagage zit ook deze beker, een van de eerste sporen van Romeinse aanwezigheid in deze regio.

Soldatenbeker
Aardewerk uit Lyon (FR)
ca. 10 v.Chr.
Tongeren

Keizer Augustus stimuleert romanisering

Keizer Augustus wil het Romeinse imperium verder uitbouwen en stabiliteit brengen in het Rijk. Hij spoort de bevolking van de veroverde gebieden aan om deel te nemen aan de Romeinse cultuur.

Van bij de start van hun veroveringen beschouwen de Romeinen de onderworpen volkeren als barbaren: halve wilden die zich nooit zullen kunnen of willen aanpassen aan hun verfijnde cultuur. Keizer Augustus, die regeert van 27 voor Christus tot 14 na Christus, ziet het anders. Hij hoopt in het hele Romeinse Rijk welvaart, vrede en beschaving te brengen en dit zonder eenzijdig zijn wil op te leggen. Volgens Augustus zijn Romeinen van nature menselijk, deugdzam en vredelievend en dat maakt het Romeinse volk geschikt om te heersen.

Augustus introduceert de Romeinse wetgeving in deze regio en maakt zo een einde aan rechtsonzekerheid. Plaatselijke machthebbers die willen samenwerken met de Romeinen mogen de stad en het district mee besturen en belastingen innen. Ook rekruteren deze elites mannen voor het Romeinse leger en staan ze met hun ruitergarde de hulptroepen bij.

Zo verwerven de vooraanstaanden macht. Bovendien krijgen ze door hun nauwe contacten met de Romeinse leiders gemakkelijker toegang tot begeerde producten uit het Middellandse Zeegebied. De elites tonen maar al te graag hoe goed ze vertrouwd zijn met de Romeinse levensstijl en brengen er ook andere lagen van de bevolking mee in aanraking.

Tongeren ligt strategisch

De Romeinen stichten niet zomaar ergens een stad. Tongeren ligt aan een bevaarbare rivier, midden in een vruchtbaar leemgebied. De stad is goed verbonden met het Romeinse wegennet. Voor de Romeinen is het van cruciaal belang dat de Rijn grens vlot bereikbaar is.

Rond 10 voor Christus stichten de Romeinen Atuatuca Tungrorum, de vesting van de Tungri. Dat de stad hier wordt aangelegd, is geen toeval. Ze ligt aan de Jeker, een bevaarbare rivier die uitmondt in de Maas. Misschien nog belangrijker is dat de stad zich bevindt op de nieuw aangelegde hoofdweg tussen Boulogne aan de Noordzeekust (Frankrijk) en Keulen aan de Rijn (Duitsland). De aanzienlijke graanopbrengsten van de vruchtbare gronden in de omgeving worden via deze heerbaan naar de Rijn vervoerd. Daar bewaakt het leger de noordelijke grenzen van het Rijk. Stad en regio zijn aangesloten op het goed vertakte Romeinse wegennet en staan zo in verbinding met de rest van het Rijk: deze landbouwregio is niet meer uitsluitend op zichzelf gericht.

In samenspraak met de lokale elites bepalen de Romeinen de locatie van de stad. Een groep soldaten die gelegerd is aan de Rijn, krijgt de opdracht naar hier af te zakken. Op een plaats die daarvoor nog nooit bewoond was, maken ze de grond gelijk en leggen ze een eenvoudig stratennet aan. Tijdens de duur van hun werk verblijven de soldaten in tenten of barakken. Als hun taak erop zit, verlaten ze de regio.

Lanspunt

Deze lanspunt is teruggevonden in een kuil met afval die dateert van rond 10 voor Christus. Het bewijst dat het Romeinse leger bij het ontstaan van de stad betrokken was. Het is onder andere hier, op de plaats waar nu het museum staat, dat de soldaten barakken of tenten optrokken. Ze verblijven er tijdens de periode waarin ze het terrein klaarmaken voor bebouwing.

Varkensbeenderen

De soldaten die het wegennet van Tongeren komen aanleggen, herkennen we ook aan hun voedingsgewoonten. Romeinen eten vooral varkensvlees. Archeologen vinden de beenderen van deze dieren in vrij grote hoeveelheden terug op de plaatsen waar de legionairs rond 10 voor Christus hun tenten opslaan. Het is weinig waarschijnlijk dat de soldaten de varkens invoeren of gepekeld vlees meebrengen uit hun thuisland. Vermoedelijk selecteren ze de dieren uit de veestapel van de plaatselijke bevolking.

Plaatselijke variant van Romeinse cultuur ontwikkelt zich

Atuatuca Tungrorum groeit uit tot een stad met duidelijke Romeinse kenmerken. Toch blijft veel van de oude levenswijze behouden. Er ontstaat een mengcultuur: een mix van nieuwe, Romeinse elementen en al lang bestaande gebruiken, normen en waarden.

Rond 10 na Christus zijn er nog maar weinig gebouwen in de stad. Wél wonen er al enkele elitefiguren met hun familie. Ze trekken traditionele woonstalhuizen op. Toch gebruiken ze Romeins aardewerk en zijn ze al vertrouwd met producten als wijn, olijfolie en vissaus. Dit wijst erop dat de romanisering al snel na de Romeinse verovering startte.

Vanaf de ambtsperiode van keizer Tiberius (14 - 37 na Christus) wordt de Romeinse invloed steeds duidelijker: Tongeren krijgt een Romeins uitzicht. Het wordt het politieke, culturele en geestelijke centrum van de regio. De stad straalt de Romeinse waarden en levensstijl uit en is alleen al door haar aanwezigheid een motor van romanisering. Op het platteland, in het zuiden van de regio, bouwen elitefamilies luxueuze villacomplexen. Op de noordelijke zandgronden blijven de mensen zoals vanouds in woonstalhuizen wonen. Toch worden ook daar Romeinse goederen heel gewoon.

Maar de plaatselijke cultuur verdwijnt niet helemaal. Mensen gaan niet plots volledig anders handelen of denken. Ze houden vast aan tradities en zetten de Romeinse cultuur naar hun hand.

Loden baar

Lood is een begeerde grondstof om bijvoorbeeld waterleidingen of rioolbuizen van te maken. Handelaars vervoeren het metaal in de vorm van staven die op de plaats van bestemming verder worden verwerkt. Deze baar komt waarschijnlijk uit het Eifelgebied. Het opschrift IMP(ERATORIS) TI(BERII) CAESARIS AUG(USTI) GERM(ANICUM) TEC(-) betekent 'Eigendom van keizer Tiberius Caesar Augustus, lood van Germanië'. De term TEC verwijst mogelijk naar de persoon die de mijn exploiteert voor de keizer. Van alle voorwerpen die in Tongeren gevonden zijn, is deze baar het enige object waarop de naam van een Romeinse keizer staat.

p. 85

150 na Christus

Tongeren is een bloeiende stad met heel wat Romeinse kenmerken. Het is de hoofdplaats van het bestuursdistrict civitas Tungrorum.

p. 86

Romeinse cultuur

Tijdens het bewind van keizer Augustus wordt Gallië onderverdeeld in provincies. De civitas Tungrorum behoort tot Gallia Belgica. Keizer Domitianus splitst ook Gallia Belgica. Vanaf dan maakt Tongeren en omgeving deel uit van de provincie Germania Inferior. Deze administratieve indeling is nog steeds van kracht in 117 na Christus, als het Romeinse Rijk op zijn grootst is.

Heel Gallië is inmiddels doordrongen van de Romeinse cultuur. Maar tegelijkertijd blijven overal oude gebruiken en gewoonten voortbestaan. Zo ontstaan regionale cultuurvarianten die permanent in ontwikkeling zijn.

Tongeren is de hoofdplaats van het district der Tungri of de civitas Tungrorum, een gebied dat min of meer samenvalt met het vroegere stamgebied van de Eburonen. Hoewel de civitas voor de Romeinen niet meer is dan een bestuurseenheid in een provincie, is dit gebied nog steeds een culturele zone met mensen die op soortgelijke wijze denken en doen.

Legende

Romeinse Rijk in 117 n.Chr.
civitas Tungrorum
u bevindt zich hier

Atuatuca Tungrorum

In Tongeren wonen rond 150 na Christus zo'n 8000 mensen. De stad is 150 hectare groot en heeft heel wat typische Romeinse kenmerken. De twee hoofdstraten, de cardo maximus (N.-Z.) en de decumanus maximus (W.-O.) staan haaks op elkaar. De met grind bedekte straten zijn aangelegd in een rasterpatroon. Zo ontstaan terreinen waarop privéwoningen of openbare gebouwen worden opgetrokken.

Het administratieve en geestelijke centrum bevindt zich in het hoogst gelegen deel van de stad. Hier bepalen vooral het forum, de tempel en een groot badgebouw het stadsbeeld. Daaromheen ligt de residentiële zone. Vooral de grote woningen met binnenplaatsen vallen op in dit gebied. Kleine bedrijven en ateliers van pottenbakkers, leerlooiers en metaalbewerkers liggen tussen de huizen. Maar ook in de stadsrand zijn de ambachtslieden actief.

In het zuiden van de stad stroomt de Jeker. Bij de rivier ligt een haventje en zijn er opslagplaatsen. Het drassige gebied aan de andere oever is weidegrond voor dieren.

Tongeren is omringd door een muur van 4,5 kilometer lang met torens en poorten. Daarbuiten liggen grachten. Naast de uitvalswegen bevinden zich uitgestrekte begraafplaatsen. Ook is er in de onmiddellijke nabijheid van de stad een groot gebouwencomplex waar graan bewaard wordt: het horreum. Een aquaduct brengt water naar de stad. Het is een kilometerslang bouwwerk gemaakt van leem dat binnen de stadsmuren vermoedelijk overgaat in een stenen constructie.

Geeft maquette waarheidsgetrouw beeld van Romeins Tongeren?

Op de stadsmuur en het aquaduct na, zijn er vandaag weinig zichtbare resten van Romeins Tongeren. Het is dan ook niet eenvoudig om een wetenschappelijk onderbouwde maquette als deze te maken. Resultaten van opgravingen in Tongeren zijn onmisbaar. Maar ook archeologische gegevens van andere Gallo-Romeinse steden zoals Amiens, Keulen of Trier bewijzen hun nut. Toch garandeert dat niet dat de maquette exact weergeeft hoe Tongeren er rond 150 na Christus uitzag. Wél geeft ze een geloofwaardig beeld. Als archeologisch onderzoek in de toekomst nieuwe stukjes van de puzzel blootlegt, wordt de maquette zo nodig aangepast.

Maquette : Tongeren – 150 na Christus – schaal 1/500

Bijschriften foto's

Hoofdstraat decumanus maximus

Hoofdstraat cardo maximus

Tempel

Forum

Badgebouw

Woningen

Ateliers ambachtslui

Winkels

Kleine heiligdommen

Haven aan de Jeker, opslagplaatsen en tempel

Aquaduct

Stadsmuur

Graanopslagplaats (horreum)

Zuidwestelijk grafveld

Tongeren opgenomen in grootschalig handelsnetwerk

Vanuit zowat alle hoeken van het Romeinse Rijk bereiken dagelijkse gebruiksvoorwerpen, voedingswaren en allerhande luxeproducten Tongeren en omgeving. Munten zijn rond 150 na Christus een courant betaalmiddel. Ze vergemakkelijken het handelsverkeer.

De stadsbevolking heeft een behoorlijke levensstandaard en beschikt over een brede waaier van producten: dakpannen uit Heerlen en zout van de Noordzeekust, maar ook godenbeeldjes en glas uit Keulen en luxe aardewerk uit Lyon. Uit het Middellandse Zeegebied komen onder meer verfkleurstoffen en voedingswaren. Al deze goederen bereiken Tongeren via het fijn vertakte Romeinse wegennet en de rivieren. De stad aan de Jeker heeft wellicht een kleine haven of steiger die het lossen vergemakkelijkt.

Deze regio maakt deel uit van een goed functionerende, grootschalige markteconomie met een gemeenschappelijk muntstelsel. Kopen en verkopen is niet meer alleen gericht op zelfvoorziening, maar ook op het maken van winst. De stad is de plaats bij uitstek om grotere volumes aan producten te verhandelen. Romeinse munten, die ook in deze uithoek van het Rijk massaal in omloop zijn, stimuleren het handelsverkeer. Ze zijn gemakkelijk om doorvoertaksen te betalen bij belangrijke verkeersknooppunten, waterwegen of stadsgrenzen. De grote hoeveelheid kleingeld die circuleert, is uitstekend geschikt voor alledaagse transacties en doet marktplaatsen ontstaan, ook buiten de stad. Eigenaars van de landbouwbedrijven op het platteland kunnen dankzij de munten hun graan vlot verkopen. Ze beschikken dan over geld om bijvoorbeeld hun stadswoningen te laten verfraaien, zich te omringen met luxegoederen of te investeren in werkplaatsen van ambachtslieden.

Terugblik

Duizenden jaren lang was ruilen de enige manier om producten van eigenaar te laten veranderen. Al vrij snel na de verovering lieten de Romeinen de mensen van hier kennismaken met muntstukken als courant betaalmiddel. Soldaten werden in klinkende munt uitbetaald, en ze gebruikten het geld in de eerste jaren na de verovering alleen in de gebieden rond de Rijn grens, waar ze gelegerd waren. Geleidelijk aan maakten de militairen er ook de inwoners van de stedelijke centra in het binnenland mee vertrouwd. Vooral de plaatselijke elites, die zich als échte Romeinen wilden profileren, betaalden graag met munten. Dat de bevolking er ook belastingen mee moest betalen, zorgde ervoor dat geldstukken steeds vaker gebruikt werden. Zo werd muntgeld in de stedelijke gebieden het betaalmiddel bij uitstek. Op het platteland bleef ook ruilhandel in trek: de boeren hielden meer vast aan hun traditionele manier van leven. Belastingen betaalden ze waarschijnlijk vaak in natura, bijvoorbeeld met graan.

Aardewerk uit alle windstreken

Atuatuca Tungrorum groeit in de loop van de tweede eeuw na Christus uit tot een bloeiend commercieel centrum. Tongeren maakt deel uit van een groot handelsgebied. Dat blijkt onder meer uit het aardewerk dat in allerlei maten, vormen en kleuren vanuit verschillende delen van het Romeinse Rijk in deze regio terechtkomt, en dat honderden jaren lang.

Uit nabij gelegen nederzettingen als *Braives* worden al in de eerste eeuw na Christus bekers in terra rubra ingevoerd. Dat is fijn, roodbruin aardewerk. In *Tienen* en de *Maasvallei* ontstaan in de loop van de tweede eeuw na Christus ateliers die bekend staan om hun bleke kruiken en kruikamforen. Zo'n drink- en schenkgerief is in die tijd erg in de mode en ook in Tongeren gewild. Serviesgoed in gebronsd en Pompejaans rood aardewerk komt uit Les Rues-des-Vignes.

Maar ook uit verderop gelegen gebieden komen er schalen, bekers, kommen en kruiken naar deze regio. Zo is er fijn, zwartgeverfd tafelservies uit *Keulen* en omgeving. Bleke wrijfschalen komen vanaf het einde van de eerste eeuw na Christus vooral uit *Bavay*. Luxeuzer, glanzende drinkbeker die lijken op metalen exemplaren, worden vanaf 150 na Christus ingevoerd uit *Trier*.

Uit *Lyon* bezit het museum een stuk van een amfoor waarin vissaus bewaard werd. Ook uit het gebied rond de *Middellandse Zee* komen heel wat amforen met daarin vloeibare producten zoals olijfolie, wijn of vissaus. Luxevoorwerpen zoals balsamaria, die vermoedelijk gevuld zijn met reukwaren, komen soms van Noord-Afrika.

Een opvallend soort aardewerk is terra sigillata. Vooral elitefiguren maar ook militairen gebruiken het rode luxe-aardewerk met glanzende afwerking graag. Het is namelijk een duidelijk teken van romanisering. Terra sigillata bereikt deze regio in de eerste eeuw na Christus uit *La Graufesenque* en omgeving. In de tweede eeuw na Christus is *Lezoux* het grootste productiecentrum. In die stad zijn meer dan 500 ateliers bedrijvig. Later neemt de *Argonne* die rol over. Maar ook uit het nabijgelegen *Rheinzabern* komt eeuwenlang heel wat van dit luxeserviesgoed naar Tongeren en omgeving.

Muntstelsel

De Romeinse keizers beseffen dat zo'n groot handelsgebied als het Romeinse Rijk gebaat is met een gemeenschappelijk betaalmiddel. Ze voeren een stelsel in met koperen, messingen, zilveren en gouden munten die een vaste waarde hebben. Basismunt is de koperen as. De andere munten zijn hier telkens een veelvoud van. Een messinging dupondius en sestertius vertegenwoordigen respectievelijk 2 en 4 asses. Een zilveren denarius heeft de waarde van 16 asses. Aan de top van het muntstelsel staat de aureus, een gouden munt die 25 denarii of 400 asses waard is.

De meeste munten worden in Rome geslagen. Ze dienen niet alleen als betaalmiddel, maar ook als propaganda voor de keizer. Die laat zijn portret of dat van naaste familieleden op de munten afbeelden en in het hele Rijk verspreiden. Keizer Antoninus Pius, die regeert van 138 tot 161 na Christus, slaat munten met de afbeelding van zijn vrouw Faustina I, zijn dochter Faustina II en zijn zoon Marcus Aurelius. Met afbeeldingen en teksten op de keerzijde van de munten, wijst de keizer op zijn bijzondere band met de goden of zet hij zijn politiek programma, deugden of militaire overwinningen in de verf.

Residentieel Tongeren is ook stad van ambachtslieden

Tongeren is voor de elites de plaats bij uitstek om te wonen en zaken te regelen. Vaak hebben die te maken met hun belangen in de landbouweconomie. Toch tonen ze ook interesse in de ambachtelijke nijverheid. Ze organiseren en financieren kleine werkplaatsen in de stad waar ambachtslui dierlijke producten verwerken.

Atuatuca Tungrorum is vooral een residentiële stad, met luxueuze woningen en omvangrijke publieke gebouwen. Mensen met geld, macht en prestige voelen er zich tot aangetrokken. Het is een geliefde woonplaats voor elitefiguren. Sommigen hebben er een tweede verblijf, naast hun villa op het platteland. Als commerciële motor van de regio is Tongeren voor hen de ideale plaats om hun zaken te behartigen en handel te drijven. Toch is de stad ook het terrein van ambachtslieden. Ze werken in bijgebouwen en in de openlucht, in de achtertuinen van de elitewoningen of op braakliggende gronden tussen huizen, vooral in de rand van de stad. Er wordt metaal bewerkt en aardewerk geproduceerd maar er ontstaat ook een nijverheid rond producten die afgeleid zijn van runderen. Waarschijnlijk worden heel wat dieren gefokt op de noordelijke zandgronden en daarna vetgemest in de Maasvallei. Uiteindelijk komen de beesten in de stad terecht, waar ze geslacht worden. De huiden, beenderen en horens van de dieren zijn het basismateriaal voor leerlooiers en been- of hoornbewerkers. Deze ambachtslui zijn zelfstandigen maar werken vaak voor welgestelde heren die het hele proces organiseren. Om dat goed te kunnen doen, zijn de elites regelmatig of zelfs permanent in Tongeren.

Slachtafval en gedroogde ham

Nadat het rund geslacht is, beent een slager het karkas verder uit. Vrijwel alle eetbare delen van het dier dienen als voedsel, van de klassieke schouder- en ribstukken tot delen van de kop. De tong wordt gekookt, wangen gerookt en de hersenen verwerkt in allerhande vullingen. Staart-, hals- en ruggenwervels zijn slachtafval.

Halffabricaten in leer

De leerlooier verwerkt de huiden als volgt: hij ontdoet ze van vleesresten, onthaart ze met houten of ribben schrapers en weekt ze in urine. Dan belanden ze geruime tijd in een mengsel op basis van plantaardige looistoffen zoals eikenschors. Voor kostbaar leer wordt aluin gebruikt uit het Middellandse Zeegebied. Na dit looiproces kan het leder niet meer bederven. De huiden worden soepel gemaakt en door een leerbewerker verder verwerkt tot riemen, kleding of schoenen. Huiden die de leerlooier niet meteen verwerkt, worden met zout bestrooid om verrotting tegen te gaan.

Hoornpitten

In de werkplaats van de hoornbewerker liggen massa's hoornpitten. Dat zijn de onbruikbare binnendelen van de runderhoorns. De hoornbewerker maakt onder meer knopen, lepels of vensters om in kleine ramen te plaatsen.

Halffabricaten in been

Vooraf lange, dikke en rechte botten willen beenbewerkers graag hebben. Ze maken er bijvoorbeeld naalden, speelschijfjes en lepels van. De afgewerkte producten zijn niet bestemd voor eigen gebruik maar raken via beroepshandelaars of tussenpersonen verspreid over de regio. Halffabricaten en mislukte producten blijven in de werkplaats achter.

Versplinterd bot

Runderbotten worden nagenoeg willekeurig gebroken. Zo komt het merg vrij. Door dat te verhitten ontstaat mergolie, die verwerkt wordt in lampenolie, zeep, cosmetica of medicijnen. Daarna worden de botten opnieuw in stukken gehakt en gekookt. Het eerste, vette kookvocht gebruiken leerlooiers om het leer soepel te maken nadat het geloooid is. Het resterende kookvocht wordt verder ingekookt tot beenderlijm.

Hoe weten we ... dat dit aardewerk in Tongeren gemaakt is?

Archeologen stellen vast dat veel van het aardewerk dat ze hier vinden, hardgebakken is en een oranje tot rode kleur heeft. Die komt vermoedelijk van de plaatselijke klei, die veel ijzeroxide bevat. Soms verbergt een witte verflaag de rode tint: bleke kruiken en drinkgerei zijn in trek omdat ze lijken op het licht gekleurde aardewerk dat in de mediterrane wereld gebruikt wordt. Andere baksels zijn dan weer bruin gesmookt. Hoe het er ook uitziet, door de textuur en de samenstelling van de kleipasta te bestuderen, achterhalen de archeologen dat het aardewerk met eenzelfde soort klei gemaakt is. Ze zijn zo goed als zeker dat het om een plaatselijke kleisoort gaat, maar zoeken nog naar het brongebied ervan.

Voeltafel

Neem het aardewerk in je hand en voel het verschil tussen de ruwe wanden van de kookkom en de kruikamfoor, en de gladde wand van de drinkbeker. Die is gemaakt met een kleipasta die minder zand bevat en dus minder ruw is. De klei waarmee kookwaren worden gemaakt bevat grote zandkorrels. Die zorgen ervoor dat de pot trager verhit en afkoelt zodat hij minder snel barst. Voor de kruikamfoor is het vooral belangrijk dat ze waterdicht is. Pottenbakkers gebruiken daarom een kleipasta veel kleine zandkorrels. Maar ook schoonheid speelt een rol. Ze dompelen kruikwaren zoals deze in een witachtig kleipapje: bleke kleuren zijn in bepaalde periodes erg in de mode.

1	Replica van een kookkom
2	Replica van een kruikamfoor
3	Replica van een beker

Graan veilig bewaard in reusachtige opslagplaats

In de streek rond Atuatuca Tungrorum produceren boeren massa's graan. Dat is vooral bestemd om de Romeinse legionairs te bevoorraden die aan de Rijn grens gelegd zijn. Essentieel voor het graanverkeer is een monumentaal magazijnencomplex, net buiten de stad.

De regio rond Tongeren is een van de grootste productieplaatsen van graan in Gallië. Het meeste graan wordt vervoerd naar de kampen aan de Rijn, waar Romeinse legionairs de Rijnsgrens verdedigen. Maar eerst komt de oogst terecht in een groot bewaar- en verdeelcentrum: het horreum. Dit complex ligt net buiten de stadsmuur en bestaat uit een hoofdgebouw van zo'n 2000 m² met verschillende compartimenten. Verder zijn er nog bijgebouwen, administratieve ruimtes en stallen. Graanmagazijnen zijn gewoonlijk lang en rechthoekig, met erg stevige funderingen en dikke muren. Het graan ligt op een zwevende vloer, in goed verluchte ruimtes waar geen daglicht komt. Omdat het magazijn buiten de stadsmuren ligt, zijn het de autoriteiten van de provincie Germania Inferior die dit graancomplex beheren.

Maquette : horreum – Tongeren - 150 na Christus – schaal 1/100

Gewone en opvallende graven

Naast de grote toegangswegen van Atuatuca Tungrorum liggen uitgestrekte begraafplaatsen. Net zoals in andere Gallo-Romeinse steden hebben ook in Tongeren de graven heel diverse gedenktekens. Die maken het verschil tussen gewone mensen en de elite ook na hun dood zichtbaar.

Tongeren heeft rond 150 na Christus drie begraafplaatsen. Ze liggen buiten de stadsmuur: de wereld van de doden is duidelijk gescheiden van die van de levenden. Het grafveld aan de zuidwestelijke toegangsweg is het meest uitgestrekt. Twee wegen doorkruisen deze dodenplaats die aan de stadszijde begrensd is met een kiezelpad en een houten schutting.

Tot in het midden van de derde eeuw worden lijken verbrand. De as van een dode wordt in een kuil begraven, soms los, soms in een doekje of urne. Nabestaanden plaatsen ook vaak voorwerpen in de grafkuil.

De begraafplaatsen in Romeins Tongeren lijken op grafvelden in vergelijkbare Gallo-Romeinse steden. De meest eenvoudige graven zijn niet meer dan een hoopje aarde, gemarkeerd met een plank of amfoorhals. Andere zijn te herkennen aan een rechtopstaande stenen grafplaat met hierop de naam van de overledene en een opschrift. Soms toont zo'n grafsteen ook een portret van de dode, uitgehouwen in een medaillon. De meest prestigieuze graven liggen het dichtst bij de invalswegen, waar veel mensen passeren. Op de meest in het oog springende plekken staan monumentale grafstenen of zelfs metershoge graftorens. Zulke graven moeten de status van de overledene bevestigen: ze zijn vaak versierd met beeldhouwwerken en bont beschilderd. Sociale verschillen blijven dus ook na de dood duidelijk.

Kleding

Zowel voor vrouwen als mannen behoort een tunica tot de standaardoutfit. Het is een lang kledingstuk in linnen of wol dat los wordt gedragen of rond het middel met een gordel is vastgesnoerd. Vrouwen dragen hierover soms een ruime, geplooid omslagdoek. Aan hun voeten hebben ze een soort lederen mocassins. Ook mannen dragen deze carbatina's. Soldaten die lange dagmarsen moeten afleggen verkiezen caligae, sandalen met ijzeren spijkers onder de zolen.

Bij guur weer is en blijft de kapmantel een geliefd kledingstuk. Ook op het vlak van kleding worden lang bestaande gebruiken en gewoonten dus niet helemaal opzijgezet. In het noorden van het Romeinse Rijk, waar het koud kan zijn, blijven mannen ook wel broeken dragen. Maar wie zich als een 'echte' Romein wil voordoen, drapeert een toga rond zijn lichaam: een vier à vijf meter lange wollen doek.

Koker

In een koker zoals deze kan je schrijfstiften of stili opbergen. Hij is ook uitstekend geschikt om er oorlepels en spatels in te bewaren.

Oorlepels

Oorlepeltjes zijn de voorlopers van hedendaagse wattenstaafjes. Zoals veel metalen instrumenten hebben ze ook een medische functie: ze worden gebruikt om bloedvaten dicht te schroeien of om oppervlakkige gezwellen te verwijderen.

Weegschaal

Wie stoffen wil afwegen om medicatie mee te bereiden of schoonheidsproducten te maken, gebruikt een weegschaal zoals deze.

Zalfplaten en spatels

Bronzen spatels dienen om medische of cosmetische zalven te mengen of uit te strijken, vaak op stenen plaatjes.

Pincetten

Epileren gebeurt met een pincet. Mannen gebruiken het bijvoorbeeld om overtollige baardhaartjes uit te trekken.

Spiegels

Gepolijste bronzen of zilveren spiegels behoren tot de uitzet van een voorname dame. Die wil er het liefst zo bleek mogelijk uitzien. Daarom bleekt ze haar huid met kalkpoeder of loodwit. Op haar lippen en wangen brengt ze rouge aan, gemaakt van rode oker of van een bezinksel van rode wijn. Haar ogen accentueert ze met as of houtskool.

Flesjes

Reuk- en badwaters, welriekende of helende oliën en zalven en allerhande schoonheidsproducten worden bewaard in verschillende soorten glazen flesjes. Om vaste stoffen uit de flesjes te halen komen spatels goed van pas.

Hoe weten we ... welke stof er in dit glazen flesje zit?

Dit glazen flesje is een van de grafgiften uit het crematiegraf van een man. Het werd gevonden samen met een zalfplaat en een spatel en bevat nog de originele inhoud. Archeologen vermoeden dat het een medische of verzorgende zalf is. Zulke crèmes worden bereid met oliën, bijenwas of hars. De samenstelling van deze stoffen wijzigt nauwelijks doorheen de tijd en kan dus ook na duizenden jaren nog onderzocht worden. Dat gebeurt door middel van gaschromatografie.

p. 98-99

Ring met Mercuriusportret

Zoals vaak het geval is, is de god Mercurius hier afgebeeld met staf en geldbeurs. De godheid is hier erg populair. Hij is de beschermer van kooplieden, handelaars en reizigers. Mensen geloven ook dat hij de doden naar het hiernamaals begeleidt.

Ring met liefdesinscriptie

Deze ring is ontdekt in een Romeins graf, aan de vinger van een vrouw. De inscriptie DA-DO betekent: geef (jezelf) aan mij – zo geef ik (mijzelf) aan jou.

Siersteen met Victoria

Deze halfedelsteen is deel van een ring. De graving stelt een gevleugelde Victoria voor in een renwagen achter een vierspan. In Tongeren zijn tot op vandaag geen sporen gevonden van een renbaan. Toch moeten de paardenrennen ook in deze regio bekend geweest zijn. Anders dan vandaag zetten toeschouwers niet in op een nummer, maar op de kleur van een team. De kleur van deze steen verwijst naar de blauwe ploeg.

Halssnoeren

Vooraf bij speciale gelegenheden dragen vrouwen halssieraden. Vaak zijn ze samengesteld uit kleurrijke glazen kralen.

Haarnaalden

Haarnaalden dienen om de kapsels van dames op hun plaats te houden. Die werden net zoals nu beïnvloed door de mode, al veranderde die niet zo snel als vandaag. De bevolking volgt de haarmode aan de hand van afbeeldingen van de keizer en keizerin, bijvoorbeeld op munten. De haartooi varieert van een eenvoudige paardenstaart of een knotje achterin de nek bij gewone vrouwen tot weelderige krullen en geraffineerde, opgestoken kapsels bij rijkere dames.

Armbanden

Vaak dragen vrouwen verscheidene armbanden rond de pols. Ook mannen dragen deze juwelen, maar dan slechts één en rond de bovenarm.

Mantelspelden

Bijna iedereen bezit mantelspelden om zijn kleding vast te maken. Sommige eenvoudige exemplaren in brons of ijzer zijn alleen maar functioneel. Andere fibula zijn bewerkt en versierd met email. Mantelspelden worden doorgaans op de schouder of ter hoogte van de borst vastgespeld.

Bezoekers van badgebouw dompelen zich onder in Romeinse levensstijl

De Romeinen hebben de gewoonte om regelmatig te baden en hun lichaam uitgebreid te verzorgen. Dit gebruik spreekt ook de inwoners van Atuatuca Tungrorum aan.

Baden in een publiek badgebouw of in je eigen woning hoort bij de Romeinse manier van leven. Door zich goed te verzorgen tonen de mensen uit de mediterrane wereld dat ze mee zijn met hun tijd. Hier is de cultus van het eigen lichaam nieuw. De inwoners van Tongeren nemen het Romeinse badritueel over, zonder het aan te passen aan de bestaande gewoonten. Als regionaal centrum heeft Atuatuca Tungrorum misschien wel meerdere publieke baden. Ook hier gaan, net zoals in Rome, stadsbewoners naar een badgebouw om hun lichaam te zuiveren, maar ook om nieuws uit te wisselen, politieke afspraken te maken of zaken te doen.

In een thermencomplex zijn minimum drie grote vertrekken met daarin telkens een grote kuip of bassin: een met koud, een met warm en een met heet water. Her en der staan kleinere betonnen of stenen baden. De badruimten worden op temperatuur gebracht door een systeem van vloer- en wandverwarming. Het is er aangenaam toeven. Ook het interieur draagt hiertoe bij. Vaak zijn de muren versierd met wandschilderingen en ligt er een betonnen vloer. Soms zijn er zelfs luxueuze mozaïekvloeren. Die maken de openbare badgelegenheden nog meer tot een place to be.

Baden op z'n Romeins

Baden is voor Romeinen een zowat dagelijkse activiteit. Voor rijk en arm behoort het tot een gezonde levensstijl. Je kunt het vergelijken met een combinatie van sauna, fitness, massagesalon en ontmoetingsruimte.

In het badgebouw laat je als badgast je kleren en schoeisel achter in de kleedruimte. Vervolgens word je ingestreken met oliën en ga je sporten. Vaak zijn dat balspelen. Na het zweten is het tijd voor het baden.

Baden doe je in een reeks van ruimtes met elk een andere temperatuur. In welke volgorde je die bezoekt, bepaal je zelf. Toch zijn er ook vaste gewoontes. Eerst bezoek je de warme en vervolgens de heetste kamer. Niet toevallig ligt de warmste kamer het dichtst bij de stookplaats met haar grote ketels. Via opnieuw de warme kamer ga je tot slot naar het koude bad. Oliën, zweet en vuil afschrappen gebeurt dikwijls in de warme kamer nog voor het baden. Een luxueus badcomplex kan ook uitgerust zijn met een openluchtbad of een zweetruimte.

Na het baden droog je je af en word je ingewreven met geparfumeerde oliën, als je dat tenminste kunt betalen. Met propere kleren aan ga je tot slot terug naar huis.

Baden vrouwen en mannen samen? Vermoedelijk zijn in de Romeinse tijd de gewoontes per streek en per badgebouw verschillend.

Zegelring met keizersportret

Een bijzonder collectiestuk is deze gouden zegelring met een halfedelsteen. Hierin is het portret van keizer Commodus gegraveerd. De zoon van keizer Marcus Aurelius wordt hier voorgesteld met een laurierkrans in zijn haar en om zijn schouders draagt hij een borstharnas met een mantel. Met een zegelring druk je een stempel in was en zo verzegel je waardevolle verzendingen of officiële documenten. Misschien was deze ring van een keizerlijk gezant. Of behoorde hij toe aan een Romeins burger of soldaat die hem als beloning kreeg van de keizer? Het juweel werd gevonden vlakbij de plaats waar misschien een openbaar badgebouw van Atuatuca Tungrorum stond. Verloor een badgast de ring tijdens het baden?

Olie- en parfurflesjes

Zowel mannen als vrouwen smeren na het baden hun lichaam in met olie om hun huid te voeden en te verzachten. Verzorgende maar ook geparfumeerde oliën, lotions en andere reukwaren horen bij het badritueel. Ze worden bewaard in allerlei soorten glazen flesjes en potjes. Soms kopen plaatselijke elitefiguren voor een bepaald bedrag olie en laten die uitdelen aan de badgasten. Ze bevestigen hiermee hun status.

Balsamarium en huidschrapers

Bronzen potjes met massage- of badolie worden vooral gebruikt door mensen uit de meer gegoede klasse. Heel bijzonder is een exotisch aandoend balsamarium in de vorm van een hoofd van een zwarte Afrikaan (Nubiër). Nadat de badgasten zich met olie hebben ingesmeerd, halen ze die er samen met zweet, stof en overvloedige huidschilfers weer zorgvuldig af. Dat doen ze met een huidschraper.

Aquaduct voorziet Tongeren van water

Via een opgehoogde strook aarde stroomt drinkbaar water naar de stad. Het komt van een brongebied dat kilometers verderop ligt. Dankzij het technisch vernuft van de Romeinen raakt het water tot in Tongeren.

In een stad is er voortdurend nood aan vers en zuiver water. Als dat op die plaats van nature onvoldoende aanwezig is, biedt een aquaduct de oplossing. Meestal bouwen de Romeinen deze ingenieuze constructie in steen. Maar omdat er geen geschikte steengroeven in deze regio aanwezig zijn, besluiten ze in Tongeren aarde te gebruiken. Met de vaste leemgrond wordt een kilometerslange en op vele plaatsen metershoge rug opgetrokken die ook vandaag nog duidelijk zichtbaar is in het landschap. Onder de oppervlakte ligt een houten kanaal. Aan de buitenzijde zijn enkel de houten deksels van toezichtputten te zien.

Vanuit het brongebied, een heel eind buiten de stad, stroomt fris water langzaam naar beneden, richting Tongeren. In de stad sluit het bouwwerk wellicht aan op een stenen constructie die uitmondt in een overdekt verdeelbekken. Van hieruit vloeit het water via kanaaltjes naar bassins die her en der verspreid staan in de stad. Daar komen gezinnen dagelijks water halen voor hun huishoudelijke activiteiten. Andere grote afnemers van water zijn de eigenaars van de stadswoningen met luxueuze badfaciliteiten.

Forum is kloppend hart van stad

Het kan bijna niet anders of ook Tongeren moet een forum gehad hebben. De belangrijkste openbare ruimte in de stad is tegelijkertijd politiek centrum, handelsplaats en ontmoetingspunt.

Zowat alle steden in het Romeinse Rijk hebben een forum: een groot plein dat omgeven is door een halfopen zuilengalerij. Doorgaans ligt er een administratief gebouw waar het stadsbestuur samenkomt. Soms staat er een tempel die opgedragen is aan de keizer. Zijn standbeeld, of dat van belangrijke goden, krijgt een ereplaats op het plein.

Een forum is het centrum van het politieke en commerciële stadsleven, de plaats bij uitstek om politieke toespraken te geven en wetten of besluiten af te kondigen in naam van de keizer. Kooplieden prijzen er hun waren aan en burgers spreken er met elkaar af om nieuws uit te wisselen.

Er zijn geen concrete bewijzen dat er zo'n plein was in Romeins Tongeren. Toch gaan archeologen ervan uit dat Tongeren, als hoofdplaats van de civitas Tungrorum, er een had.

Architectuurfragmenten monumentale gebouwen

In Atuatuca Tungrorum moeten ook grote openbare gebouwen gestaan hebben, vooral in het stadsdeel waar de tempel, een groot badcomplex en vermoedelijk ook het forum liggen. Vaak proberen welgestelde inwoners indruk te maken door prestigieuze gebouwen, altaren of andere monumenten te financieren. De elite toont zo dat ze vertrouwd is met de Romeinse gebruiken en dat ze vrijgevig is. Ze bevestigt hiermee haar status en toont haar trouw aan de keizer.

Fragmenten van bronzen beelden

Levensgrote bronzen beelden van keizers of belangrijke goden komen na het verval van de stad meestal in smeltovens terecht. Om ze te kunnen omsmelten, moeten ze eerst worden stukgeslagen. Bij het verzamelen van de stukken worden soms kleine delen vergeten, vaak vingers en tenen. De beelden moeten er prachtig hebben uitgezien: op het mantelfragment zijn nog sporen van verguldsel zichtbaar.

Romeinen beïnvloeden bouwstijl elites

Vooraf welgestelde stadsbewoners laten zich graag inspireren door de Romeinse manier van bouwen. Toch zijn hun huizen niet zomaar een kopie van die in het Middellandse Zeegebied. Klimaat, eeuwenoude tradities en de hier beschikbare bouwmaterialen bepalen hoe de woningen gebouwd worden en hoe ze eruitzien.

Huizen die volledig opgetrokken zijn in steen komen in deze regio weinig voor. Leem blijft een van de belangrijkste bouwmaterialen, vooral om de wanden van de woningen mee te bestrijken. Die zijn opgebouwd uit een raamwerk van hout en stro dat steun vindt op een ondermuur. Deze draagmuur is naar Romeins voorbeeld wél gemetseld, vaak met vuursteen, terracotta tegels en pannen. Een mengsel van gebluste kalk, zand en soms ook vulkaanas dient als mortel. Of de woningen nu zijn opgetrokken uit steen en tegels of uit leem heeft geen invloed op de dakbedekking. Op de licht hellende daken liggen zware terracotta pannen die soms aan het balkwerk worden bevestigd met ijzeren nagels. Het buitenaanzicht wordt verder nog bepaald door de muren met witte kalkmortel te bepleisteren. Onderaan op het pleisterwerk verft men vaak een rode strook. De woningen hebben houten deuren met ijzeren scharnieren, sloten en grendels. In de raamopeningen van de meest luxueuze huizen staat glas. Net zoals dakpannen en kalkmortel komt dit materiaal hier pas voor sinds de Romeinen de regio veroverden.

Terugblik

In de eerste decennia na de stadsstichting bleven de terreinen grotendeels onbebouwd nadat de Romeinse soldaten ze hadden aangelegd. Elitefiguren waren de eersten die in de stad kwamen wonen. De woningen die ze optrokken, zagen er nog uit als traditionele woonstalhuizen. Soms was er zelfs nog een echt stalgedeelte. Een enkele keer had een woonstalhuis een Romeins element, zoals een gemetselde kelder.

De tweede generatie inwoners schakelde over op meer mediterrane woningen, zowel qua bouwtechniek, stijl als concept. Zo werden de verschillende vertrekken gebouwd rond een open binnenplaats. Vooral mensen die een zekere welstand hadden opgebouwd en mee de stad bestuurden, toonden maar al te graag dat ze vertrouwd waren met de Romeinse levensstijl. Zij lieten zich als eersten inspireren door de Romeinse manier van bouwen.

Vensterglas

In de ramen van sommige luxueuze woningen staat glas. Ook dit materiaal introduceren de Romeinen in deze regio. De kleine ruiten worden ingebed in kalkmortel of lood en dan met een aantal samen in een houten of ijzeren raam gezet. Het hoofdbestanddeel van glas is kwarts- of zilversand. De onzuiverheden die in het zand zitten, geven het glas zijn natuurlijke kleur, variërend van lichtblauw tot lichtgroen. Het laat licht door, maar je kan er niet doorheen kijken.

Lemen wanden

De huizen in Tongeren hebben vaak wanden in vakwerkbouw met hout en leem. In fragmenten van verbrande leem zijn soms nog indrukken zichtbaar van gekapt stro of van het houten vlechtwerk waartegen de leem werd uitgesmeerd.

Bouwoffers

Een nieuw huis bouwen is een belangrijke fase in iemands leven. Bij zo'n scharnierpunt horen rituelen. Wie een woning bouwt, offert vaak munten, aardewerk of een zakje graan in een paalkuil. Willen de eigenaars zo geluk afdwingen bij de goden of kwaad afweren in de hoop het huis en zijn bewoners te beschermen? Alleszins brachten mensen in deze regio al bouwoffers lang voor de komst van de Romeinen.

Maquette : Privéwoning – Tongeren - 150 na Christus - schaal 1/50

Verwarming

In luxewoningen, vooral die met badfaciliteiten, is er vloer- en wandverwarming. Een hypocaustum is even vernuftig als eenvoudig. De vloer steunt op pijlers van ronde, terracotta tegels. Zo ontstaat een lage, holle ruimte. Vlak tegen het gebouw, aan de buitenzijde, is er een stookplaats. Het houtvuur brandend houden vraagt niet al te veel werk: het volstaat een paar keer per dag wat hout toe te voegen in het stookkanaal. De warmte verspreidt zich in de holle ruimte onder de vloer en via buizen ook in de wanden.

Interieur stadswoningen in Romeinse stijl

De rijke families die in de grote stadswoningen wonen, nemen de voorliefde voor vloer- en wanddecoraties van de Romeinen over. Ze omringen zich met luxegoederen en richten hun woning comfortabel in.

De interieurs van de eerste huizen in Atuatuca Tungrorum hebben soms al decoratieve elementen in Romeinse stijl, zoals wandschilderingen. Toch spenderen de bewoners in de beginjaren van de stadsontwikkeling hun geld vooral aan luxegoederen. Naarmate hun rijkdom toeneemt en ze beter vertrouwd raken met de Romeinse manier van leven, bouwen ze hun woningen volgens Romeins model. Ook schenken ze steeds meer aandacht aan de binnenafwerking van hun huizen. Plafondhoge wandschilderingen geven cachet aan de belangrijkste kamers van het huis. Marmeren panelen sieren de ondermuren. Op de vloeren liggen terracotta tegels of beton. Maar het meest prestigieus is een vakkundig geplaatste mozaïekvloer. Vooral als blikvanger in ruimtes waar ook gasten komen, is zo'n pronkstuk erg gewild. Verder maken verfijnd meubilair, stoffen en een heel gamma van luxueuze gebruiksvoorwerpen de woningen van de rijken tot plaatsen waar het comfortabel verblijven is.

Betonnen vloer

In de huizen van gewone mensen, maar ook in minder belangrijke vertrekken van de elitewoningen, bestaan vloeren vaak uit leem. Soms zijn ze verhard met aardewerken scherven of liggen er planken. Terracotta tegels en ook betonnen vloeren zijn prestigieuzer. Deze fragmenten van een betonnen vloer hebben een rozerode kleur omdat vaklui gruis van dakpannen en tegels door het cementmengsel mengden. Vooral bij een gepolijste vloer is de kleur goed te zien.

Mozaïek

In een overdekte galerij van een luxueuze stadswoning lag deze 19 meter lange mozaïekvloer. Rondtrekkende vaklui plaatsen zo'n vloer. Eerst zet een tekenaar het ontwerp uit op een vlak mortelbed. Zoals vaak het geval is, kiest hij ook hier voor een symmetrisch lijnenspel van meetkundige vlakken. In de medaillons horen waarschijnlijk figuratieve scènes. Om het hoofdpatroon te leggen, zoeken de ambachtslieden de meest geschikte steentjes uit. Vaak zijn ze blokvormig en van marmer. Maar ook kleine stukjes roodglanzend aardewerk komen van pas. Dan kan het opvulwerk van start gaan, eveneens met kleine fragmenten. Als de gewenste kleuren niet voorhanden zijn, gebruiken de mozaïekleggers glaspasta. Tot slot omboorden ze deze vloer met terracotta tegeltjes die ze leggen in visgraatmotief.

Kleurstoffen

Schilders kleuren hun verf met natuurlijke elementen zoals kalk, aarde en roet. Veel gebruikte tinten zijn wit, rode en gele okers, groen en zwart. In dit potje zitten fragmenten van een rode kleurstof. Werd de ambachtsman verrast door de grote stadsbrand van 69 na Christus en heeft hij zijn product inderhaast moeten achterlaten?

WERKKAMER

Spinnen en naaien

Met een spinschijf draaien vrouwen plukken wol in elkaar tot draden. Net als naaien is dat een activiteit die in de werkkamer kan gebeuren.

Schrijftafeltjes en stili

Na de Romeinse verovering schakelt de bevolking geleidelijk over op het Latijn, vermoedelijk in een volkse variant. Mensen die de taal ook kunnen schrijven gebruiken vaak houten schrijfplankjes. Die hebben aan een zijde een verdiept vlak. Hierin ligt een laag bijenwas waarin ze gemakkelijk kunnen krassen. Met de platte kant van een verwarmde stift of stilus kunnen ze de tekens of woorden weer uitwissen.

Inktpotten

Op papyrus of dunne houten plankjes schrijf je met inkt. In de werk- of ontvangstkamer van een geletterde huiseigenaar is dan ook altijd een veer en een potje met inkt te vinden.

Koppen

Vooraf militairen die in het Rijngebied bij de hulpstroepen actief zijn, drinken vaak uit koppen zoals deze. Om hun drinkbeker te herkennen krassen ze er op de onderzijde hun naam in, in dit geval VIBANV. Na hun dienst nemen ze de koppen van luxe aardewerk mee naar huis.

Zegeldoosje

Wie zeker wil zijn dat zijn brief alleen door de juiste persoon wordt gelezen, doet het volgende: hij legt twee schrijfplankjes op elkaar met de tekstzijden naar binnen en bindt ze vast met een touw. De uiteinden van het touwtje trekt hij strak en haalt hij door het zegeldoosje, dat gaatjes heeft. Dan vult hij het doosje met bijenwas, voorziet het van een zegelafdruk en sluit het. Als het zegel is verbroken, weet de geadresseerde dat anderen de brief hebben gelezen.

ONTVANGSTKAMER

Huisaltaar

Dit kleine altaar hoort bij het huisheilgdom. Het is de woonplaats van de huisgoden, de Lares en Penates. De Lares zijn de vergoddelijkte geesten van overleden familieleden. Die worden verondersteld het huis te beschermen tegen het kwade en moeten het huiselijke geluk bewaken. Van de Penates verwachten de bewoners dat ze de voorraadkast in het oog houden en dat ze ervoor zorgen dat iedereen genoeg te eten heeft. Het bekken bovenaan het altaar gebruiken ze om voedsel in te offeren of wierook in te branden. Bij het altaar staan vaak kelken die dienen als wierookschaal.

Speelschijfjes en dobbelstenen

Gezelschapsspelletjes zijn bij alle lagen van de bevolking een geliefd tijdverdrijf. Erg populair zijn het dam- en molenspel, vergelijkbaar met het moderne oxo-spelletje. Hierbij horen houten of benen speelschijfjes. Bij andere spelen zijn dobbelstenen nodig. Ze worden met drie tegelijkertijd geworpen.

KELDER

Kurkurne, voorraadpot, maalsteen en amforen

Fijne vleeswaren of gevogelte zoals lijsters, bewaren goed in kurkurnen. Die worden afgesloten met een houten deksel of een stuk stof, samen met wat berkenteer. Om graan te conserveren zijn voorraadpotten of dolia erg geschikt. Ongemalen graan wordt gebruikt om bepaalde soepen of sauzen te maken of dient als basisingrediënt van puls, een soort graanrisotto. In de huizen van rijke stadsbewoners staan de voorraadpotten in de kelder. Daar wordt ook graan gemalen, werk dat het huispersoneel doet. Met meel bakken de mensen brood, maar ze gebruiken het bijvoorbeeld ook om huisjesslakken vet te mesten voor ze bereid worden. Ook amforen met wijn, vissaus, olijfolie of ingelegd zuiders fruit krijgen een plaats in de donkere en koele kelder. Vooral mensen die graag tonen hoe geromaniseerd ze zijn, waarden deze zuiderse producten. Amforen voor olie worden aan de binnenzijde ingesmeerd met dennenhars en op die manier minder poreus gemaakt.

Stadswoningen ontworpen volgens Romeins model

De stedelijke residenties van rijke families zijn allemaal gebouwd volgens hetzelfde basisconcept. Zoals in het Middellandse Zeegebied kiezen ze voor woningen waarvan de vertrekken gegroepeerd liggen rond een binnenplaats met tuin.

Een woning van een elitefamilie is tot tien keer groter dan een eenvoudig ambachtshuis en neemt een groot deel van een stedelijk woonblok in beslag. Zo'n grote woning is naar binnen gekeerd: in de buitenmuren zitten nauwelijks ramen. Om toch voldoende licht in huis te laten, liggen de vertrekken rond een open binnenhof.

De toegang is aan de straat- of tuinzijde. Via een portiek en de centrale binnenplaats worden bezoekers naar de ontvangstkamer geleid, waar de heer des huizes hen begroet en zijn zaken behartigt. Vaak vereert de familie op die plaats ook haar huisgoden. Zowel met gasten als in familiekring wordt er gegeten in de eetkamer, soms al liggend op bedden die staan rond lage tafeltjes. De maaltijden worden bereid in de keuken, een eenvoudige ruimte met een fornuis, tafel en wat legplanken. Voorraad bewaart de familie in de kelder. Een multifunctionele werkruimte, het toilet en een aantal eenvoudig gemeubileerde slaapkamers vervolledigen het huis.

De meest luxueuze stadswoningen in Atuatuca Tungrorum beschikken over een of meer badvertrekken, waar bewoners en gasten zich kunnen wassen en ontspannen. Eigenaars die het zich kunnen permitteren, hebben huispersoneel in dienst. Vertrekken die aan de straat grenzen verhuren ze soms aan winkeliers, net zoals in Rome.

Verandering van spijs

De inwoners van Romeins Tongeren maken kennis met een rits nieuwe voedingswaren, gaande van wijn en olijfolie over schaaldieren zoals mosselen en oesters tot komkommers en vijgen. De Romeinen voeren ook fruitsoorten in, zoals appels en peren. Gerechten worden op smaak gebracht met enkele lepels van een zoute vissaus of gekruid met marjolein, dille of koriander. Kruiden en groenten stampen ze fijn in een vijzel of een wrijfschaal en overgieten ze met olie of honing zodat een smeuïge brij ontstaat. Bij een maaltijd met vlees of vis en groenten hoort gerezen brood, nog een product dat de Romeinen introduceren.

KEUKEN

Ketel en komfoortjes

Aan een ketting boven een open haard hangen ketels. Koken kan ook op metalen roosters of op driepoten die rechtstreeks in het vuur worden geplaatst.

Flessen

Vierkante en zeshoekige flessen kunnen dankzij hun stevigheid en vorm makkelijk vervoerd en opgeslagen worden. Kleine exemplaren zijn geschikt om lekker ruikende of verzorgende oliën in te bewaren. Als ze leeg zijn, komen ze goed van pas in de keuken. Uit grote flessen schenken de bewoners van de stadswoningen wijn die ze aanlengen met water.

EETKAMER

Bestek

Vast voedsel zoals fruit en vlees eten de mensen met hun handen. Een mes of vork gebruiken ze bijna nooit aan tafel, het is eerder keukengerei. Helemaal volgens Romeinse gewoonte zijn lepels zowat het enige bestek dat op tafel komt. Ook de spitse steel van de lepel komt van pas. Liefhebbers van oesters en mosselen openen er de schaaldieren mee en prikken ze op. De steel is ook handig om slakken uit hun huisjes te peuteren en gaatjes te prikken in eieren om ze te kunnen leegzuigen.

Olielampen, vetlampen en kandelaars

Huizen worden verlicht met verschillende soorten lampen. Ze hebben een lont die gedrenkt is in plantaardige olie of rundvet. Ook kaarsen komen van pas: bewoners plaatsen ze in bronzen kandelaars.

Versiering ligbed

Net zoals 'echte' Romeinen nemen welgestelde mensen soms plaats op ligbedden om te eten. Die zijn met bronsbeslag versierd, vaak in de vorm van een godenfiguur of dierenkop, in dit geval een eend.

Beslag kistje

In elk interieur staat wel ergens een houten juwelenkistje, verstevigd en versierd met metalen beslag.

Nieuwe rijken vervangen oude elites

De traditionele elitefamilies die voor de komst van de Romeinen deze regio bestuurden, blijven dat ook doen na de verovering. Maar aan hun macht komt een einde als ze betrokken raken bij een mislukte opstand tegen de Romeinen in 69-70 na Christus. Nieuwe rijken, die ook investeren in ambachtelijke activiteiten, nemen hun plaats in.

De elites vestigen zich als eersten in Tongeren. Ze zijn zich bewust van de kansen die de stad biedt. Ze knopen er relaties aan met andere elitefiguren en ontmoeten er Romeinse gezagsdragers. Hun stedelijke woonst is geschikt om hun zaken te regelen, ook die van hun grote landbouwbedrijven. Boeren beheren die vaak voor hen in ruil voor bescherming en begeerde Romeinse goederen.

De Romeinen laten toe dat sommige traditionele elitefamilies van in het begin de stad en regio mee besturen. Ook worden ze aangespoord om met hun ruitergarde de hulptroepen van het Romeinse leger te verwoegen. Maar in 69-70 na Christus verandert dat. Een aantal van deze militairen loopt dan over naar groepen Bataven die in opstand waren gekomen tegen de Romeinen. Uiteindelijk onderdrukken de Romeinen de rebellie. Atuatuca Tungrorum wordt in de as gelegd. Het gevolg is dat de plaatselijke elites het voorrecht verliezen om wapens te dragen. Ook staan de Romeinen niet langer toe dat ze soldaten rekruteren voor het Romeinse leger of dat ze het commando voeren over de hulptroepen. De macht van de oude elitefamilies verzwakt. Een ander soort vooraanstaanden komt in de plaats. De nieuwe rijken investeren niet alleen in landbouwbedrijven maar ook in de ambachtelijke nijverheid, die vaak plaatsvindt in stedelijke ateliers. Ze uiten hun loyaliteit voor Rome niet door actief te zijn in het Romeinse leger maar wel door bijvoorbeeld publieke gebouwen te financieren.

Resten van drinkgelagen

De plaatselijke elite toont maar al te graag dat ze vertrouwd is met de Romeinse gebruiken. Ze organiseert regelmatig drink- en eetfeestijnen waarop ze haar zakenrelaties uitnodigt: mensen die bij hen in dienst zijn, maar soms ook andere elitefiguren. Zulke feestjes versterken de banden. En die zijn belangrijk om de zaken draaiende te houden. Tijdens een drinkgelag vloeit er rijkelijk wijn. Archeologen vermoeden dat dit ensemble het restant is van een feest dat in het midden van de eerste eeuw na Christus plaatsvond en uit de hand is gelopen. Alle aardewerk lijkt namelijk te zijn stukgegooid. Vermoedelijk werd het de deur uit gebezemd en met de as van het haardvuur in een kuil gedumpt.

Tempelcomplex is dé plek om goden te vereren

Atuatuca Tungrorum is het commerciële, politieke maar ook geestelijke centrum van de regio. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de stad een monumentale tempel heeft. Priesters betrekken het volk bij de erediensten die plaatsvinden op het plein, voor het huis van de god aan wie de tempel is opgedragen.

Niet toevallig ligt zo'n belangrijk gebouw als de tempel in de hoogst gelegen zone van de stad. Het heiligdom wordt niet alleen bezocht door de stadsbevolking, maar ook door plattelandsbewoners. Vanuit de wijde omgeving trekken ze er heen om de goden te eren. Een zuilenomweg geeft aan waar het dagelijkse leefgebied eindigt en de heilige zone begint. Die bestaat uit verschillende gebieden, het ene al heiliger dan het andere. Op de binnenplaats troepen de gelovigen samen voor plechtigheden. De belangrijkste offeractiviteiten gebeuren op een centraal geplaatst stenen altaar, onder leiding van priesters. Die staan het dichtst bij de goden en leiden de vieringen. Alleen zij mogen het ultieme heiligdom betreden: het centrale tempelgebouw of de cella. De mensen geloven dat de god aan wie de tempel is opgedragen er echt woont. Bij belangrijke vieringen dragen de priesters godenbeelden via de centrale trappenpartij uit dit eenkamergebouw naar buiten. De cella steekt uit boven de overdekte zuilengalerij en is nagenoeg vierkant, net zoals een traditioneel Gallisch cultusgebouw. De voorhal en de verhoogde positie van het gebouw zijn dan weer typisch voor klassieke Romeinse tempels.

Terugblik

Het militaire overwicht van de Romeinen was duidelijk. Sommige plaatselijke elitefiguren geloofden dat de Romeinse zege toe te schrijven was aan de steun die de overheersers kregen van hun vele goden. Ook andere successen van het Romeinse volk verklaarden ze zo. Het Romeinse godendom was in hun ogen zo aantrekkelijk dat ze het een plaats wilden geven in hun religieuze leven, zonder evenwel hun eigen geloof te verdringen. Keizer Augustus moedigde deze houding aan: de bevolking mocht ook niet-Romeinse goden blijven eren en vasthouden aan al lang bestaande religieuze praktijken. Toch was deze vrijheid van religie niet absoluut. De keizer zelf wilde vereerd worden als een halfgod. Wat de Romeinen als barbaars beschouwden, zoals mensen offeren, werd onderdrukt. Ook goden voorstellen als dieren vonden ze maar vreemd en tolereerden ze dus niet langer. Maar over het algemeen waren de Romeinen verdraagzaam, zolang de inwoners de juiste rituelen maar kozen en die op de correcte manier uitvoerden. Daardoor kon er een nieuwe religieuze praktijk ontstaan: een mengvorm van Romeinse en regionale elementen.

Maquette : tempel – Tongeren – 150 na Christus – schaal 1/50

Jupitergigantenzuil

Een beeldengroep zoals deze staat gewoonlijk boven op een hoge zuil met sokkel waarop aan alle zijden goden zijn afgebeeld. Het monument is een opvallende verschijning op het tempel terrein. Duidelijk zichtbaar is de ruiter die in zijn opgeheven hand waarschijnlijk een bundel metalen bliksemschichten had, een kenmerk van de Romeinse hoofdgod Jupiter. Zijn paard vertrappelt twee giganten: reuzen met een slangenlichaam. Het zijn de zonen van Moeder Aarde die in opstand zijn gekomen tegen de goden.

Jupiter is niet alleen de Romeinse oppergod, maar ook de belangrijkste beschermer van de keizer, die zelf als halfgod wordt vereerd. Maar het beeld drukt niet alleen de goddelijke overwinning uit van het goede op het kwade. Misschien stelt het ook de triomf voor van de keizer in zijn strijd tegen barbarij, wanorde en opstandigheid.

De combinatie van een ruiter met giganten is niet typisch Romeins. Dit monument is een inheemse creatie die voorkomt in het noorden en oosten van Gallië. De Romeinse invloed komt tot uiting door de ruiter voor te stellen als Jupiter. In de regio rond Tongeren worden opmerkelijk veel Jupitergigantenbeelden gevonden.

Wijstenen

Soms plaatsen mensen op het tempel terrein een stenen monument ter ere van een godheid. Met dit initiatief willen ze de goden danken omdat die hun wensen vervulden of smeekbedes verhoorden. Zo'n monument heeft een opschrift in het Latijn met de naam van de god aan wie het is opgedragen, de naam van de schenker en de reden waarom die het op zijn kosten heeft laten maken. Een wijsteen plaatsen is een Romeins gebruik en kost heel wat geld. Het is een manier om te tonen dat je welgesteld bent, de Romeinse manier van godenverering kent en vertrouwd bent met het Latijn.

Wijsteen aan Vulcanus

Het opschrift luidt: 'Aan Vulcanus. De Romeinse burgers van de centurie van Valentinus van de eenheid der Gesaten hebben deze wijsteen geplaatst'. Deze militaire eenheid bestaat uit mensen die tot de Gesaten behoren, een volk dat in de Franse Alpen leefde. Zij verblijven ook enige tijd in Tongeren en plaatsen deze steen ter ere van Vulcanus, de god van het vuur en van de handwerklui, in het bijzonder van de smeden.

Fragment wijsteen

JELLIVS SAB[INVS] / V(OTVM) S(OLVIT) L(IBENS) M(ERITO) is het opschrift van deze wijsteen. 'Votum Solvit Libens Merito' betekent 'heeft zijn gelofte graag en met reden ingelost'. Het is een vaak gebruikt opschrift op wijstenen, vandaar ook dat het wordt afgekort tot vier letters: VSLM. In dit geval gaat het om Sabinus die zijn gelofte nakomt om een wijsteen te plaatsen. Was zijn voornaam Vitellius?

Godenbeelden

In het centrale tempelgebouw staat het beeld van de god aan wie de tempel is opgedragen. De beelden van minder belangrijke goden staan in eenvoudige schrijnen, verspreid over het terrein. Ze worden als levende personages behandeld. De goden ontvangen geschenken zoals sieraden en krijgen voedsel en kleding. Hun verblijfplaats wordt aangenaam ingericht, bijvoorbeeld met lampen en stoffen.

Basis van een Mercuriusbeeld

Van dit Mercuriusbeeld resten enkel de linkervoet van de godheid, een schildpad en een gedeelte van een haan, dieren waarmee hij vaak wordt voorgesteld. Mercurius is de zoon van oppergod Jupiter en hier een van de meest populaire goden. Hij is de beschermer van kooplieden, handelaars en reizigers. Maar ook dieven smeken bij hem om geluk en behendigheid in de hoop hun praktijken tot een goed einde te kunnen brengen. Mercurius wordt aangeroepen bij allerlei transacties of overgangen. Zo geloven de mensen ook dat hij de geesten van de overledenen naar het hiernamaals begeleidt.

Beeld van Fortuna of Abundantia

Fortuna wordt aangeroepen wanneer iemand niet zeker is of een situatie goed zal aflopen. De godin van toeval en geluk is vaak afgebeeld met een rad, het zogenaamde rad van fortuin. Ook typisch voor Fortuna is de met fruit en bloemen gevulde hoorn des overvloeds. Meestal draagt ze één van deze attributen op haar linkerarm. Mensen smeken niet alleen Fortuna maar ook een godin als Abundantia om succes in zaken, een veilige reis of een goede oogst.

Godenbeelden

Naast een grote tempel, die mensen uit de hele regio aantrekt, zijn er ook kleine heiligdommen in Romeins Tongeren. Vaak gaat het om cultusplaatsen waar wijkbewoners of beroepsgroepen hun god vereren in de hoop dat die hun gemeenschap zal beschermen.

Fragment Jupitergigantenbeeld

Dit beeld van een giganta of reus is een deel van een zogenaamd Jupitergigantenbeeld. Zo'n beeldengroep kan op het tempelterrein staan, maar ook bij kleinere heiligdommen, verspreid in de stad. Vaak worden religieuze monumenten zoals dit opgericht en betaald door leden van een stadswijk of beroepsgroep.

Fragment reliëf van Matrona

Matronae zijn niet echt godinnen, maar voorouderlijke moeders. Ze worden afgebeeld met vruchtbaarheidssymbolen als brood of fruit. Deze matrona houdt vruchten in de hand en op haar schoot. Moedergodinnen vereren is een Keltisch-Germaans gebruik. Vooral kleinere cultusgemeenschappen kiezen vaak matronae als beschermheiligen.

Versmelting

De bevolking zoekt naar gelijkenissen tussen haar traditionele goden en de nieuwe, Romeinse godheden. Soms hebben goden uit beide religieuze werelden min of meer dezelfde functie en macht, of zien ze er hetzelfde uit. Als de overeenkomst groot genoeg is, versmelten ze. Een van de meest duidelijke voorbeelden hiervan is Hercules-Magusanus, een combinatie van de Romeinse god Hercules en de regionale god Magusanus. Ook komt het voor dat een Romeinse god typische kenmerken van de plaatselijke religie krijgt. Een prachtige illustratie hiervan is de Mercurius met de drie fallussen.

Mercurius met drie fallussen

Via soldaten en handelaars die door de Gallische provincies trekken, leert ook de bevolking van deze regio Mercurius kennen. Maar ze neemt de klassieke, Romeinse manier om de god voor te stellen niet altijd volledig over. Het figuurtje in de vitrine is dan ook atypisch: Mercurius wordt niet staand maar zittend afgebeeld en heeft twee extra fallussen, één op het hoofd en één als neus.

Medaillon Jupiter-Amon

De Romeinen introduceren in deze regio ook oosterse godheden als Isis, Amon of Mithras. Dit medaillon bevat een afbeelding van Jupiter-Amon. Amon is de belangrijkste Egyptische god. Zijn status is vergelijkbaar met die van de Romeinse oppergod Jupiter. Zoals in veel gebieden die de Romeinen hebben veroverd, wordt ook in Egypte het inheemse godendom beïnvloed door de Romeinse religie. Beide goden versmelten tot Jupiter-Amon, een god die na de Romeinse verovering ook hier bekend raakt. Zijn afbeelding wordt aangebracht op gebouwen, grafstenen of gebruiksvoorwerpen in de hoop die te beschermen. Het stuk in de vitrine was onderdeel van een glazen kan, maar kreeg een tweede leven als medaillon.

Serieproductie van terracotta godenbeeldjes

Kleine, terracotta godenbeeldjes worden in de mediterrane wereld vaak gebruikt bij de godenverering. Ook hier, in het noorden van het Romeinse Rijk, raakt de bevolking er na de Romeinse verovering mee vertrouwd. Veel beeldjes komen uit Keulen (Duitsland). Ze worden er op grote schaal geproduceerd met tweedelige mallen. De afgietsels worden steeds vager: details gaan gaandeweg verloren. Dat komt omdat de producenten de afgegoten exemplaren gebruiken om een nieuwe mal van te maken in plaats van hiervoor een nieuw, origineel stuk te nemen. Vooral de makers de beeldjes op de markt brengen, versieren ze soms de sokkels met een ruitvormig patroon in rode en gele oker. De figuurtjes stellen vaak vrouwelijke godheden voor zoals Minerva, Fortuna en Venus. Heel wat exemplaren worden

geofferd op het tempelterrein of bij een van de vele lokale heiligdommen in de stad. Maar ook in de huiselijke sfeer aanbidden mensen de goden. Vaak krijgen de beeldjes een plaats bij het huisaltaar.

Minerva

Minerva is de Romeinse godin van wijsheid, verstand, ambachten, arbeid, kunsten en wetenschap. Maar ze staat vooral bekend als oorlogsgodin en is dan ook vaak te zien in wapenrusting met helm en schild. Op bijna alle beeldjes is, ter hoogte van haar borst, het hoofd van de vrouwelijke monsterfiguur Medusa zichtbaar.

Mercurius

Vooraf koopliden vereren Mercurius, de Romeinse god van handel, winst en verkeer. Zoals vaak is Mercurius ook op dit beeldje te herkennen aan zijn geldbeurs. Dat wijst op zijn functie als handelsgod. De staf is een typisch attribuut voor de boodschapper van de goden, ook in andere godsdiensten.

Amor en Psyche

Als Amor je met zijn pijlen raakt, word je verliefd. Dit beeldje toont nog een tweede figuur. Het is Psyche, de grote liefde van Amor. De god van de liefde wordt op haar verliefd nadat hij getroffen is door één van zijn eigen pijlen.

Diana

Diana is de beschermster van de jacht. Vaak wordt ze afgebeeld met pijl en boog. In de ruimte tussen de boog en haar rechterbeen is op dit beeldje een hond te zien.

Fortuna

De Romeinse godin van het toeval wordt aangeroepen bij geluk en ongeluk. In haar rechterhand draagt Fortuna vaak een roer. Net zoals het rad dat aan haar voeten ligt, symboliseert het de veranderlijkheid van het geluk. In haar linkerhand heeft ze meestal een met fruit of bloemen gevulde hoorn des overvloeds: de godin wordt ook aanbeden om een goede oogst af te dwingen.

Venus

Als Romeinse godin van schoonheid, liefde en ook vruchtbaarheid wordt Venus naakt of halfnaakt voorgesteld. Eén van de beeldjes toont de godin als ze haar natte haren uitwringt. Ze wordt vereenzelvigd met de Griekse godin Aphrodite, die volgens een mythe geboren werd uit het schuim van de zee. Ter ere van Venus worden lente- en oogstfeesten gehouden. De godin beschermt namelijk ook moestuinen, boomgaarden, bloemen en planten.

Matrona

Een matrona of moedergodin wordt aanbeden omdat ze leven en vruchtbaarheid zou brengen. Haar typische attributen zijn bloemen en vruchten.

Bustes

Bustes zoals deze staan vaak opgesteld bij een huisaltaar. Ook schenken mensen ze aan de goden op het tempel terrein of bij een klein heiligdom in de hoop bepaalde gunsten te verkrijgen. Heel wat van de jongelingen stellen Bacchus voor, de god van de wijn. Over de vrouwen is niet veel bekend. Opvallend is hun opgestoken, gevlochten haar: de mode in de tijd van Hadrianus, die regeert van 117 tot 138 na Christus.

Bronzen godenbeeldjes

Plaatselijke metaalbewerkers maken vooral bronzen beeldjes van mannelijke goden zoals Hercules, Mercurius en Attis. De beeldjes hebben nagenoeg dezelfde functie als de terracotta exemplaren: ze staan opgesteld bij het huisaltaar, worden geofferd op het tempel terrein of bij de kleine heiligdommen in de stad. Het beroep van de smeden die de beeldjes produceren is met een zekere geheimzinnigheid omgeven. De bevolking vindt hun gave om vast materiaal vloeibaar te maken en weer omgekeerd bijna bovennatuurlijk.

Hercules

De Romeinen nemen de door de Grieken vergoddelijkte held Heracles over. Ze aanroepen hem als beschermer tegen kwaad en noemen hem Hercules. Hij verwerft zijn goddelijke status vooral omdat hij twaalf moeilijke werken uitvoerde in opdracht van koning Eurystheus. Als eerste werk moest hij een leeuw doden. Omdat hij het dier niet kon verwonden met zijn knots, wurgde hij het met blote handen. Vaak wordt de onoverwinnelijke held dan ook voorgesteld met een knots en een leeuwenvacht, die hij draagt als mantel.

Attis

De Frygische god Attis draagt een bijzondere muts. Ze is typisch voor de bewoners van Frygië, in Klein-Azië. Volgens de legende wordt het hoofddeksel voor het eerst gedragen door koning Midas om de ezelsoren te verbergen die hij van de goden kreeg als straf. In zijn linkerhand heeft Attis een kromme staf. Of is het een slang die rond zijn arm kronkelt? Met zijn rechterhand houdt de vruchtbaarheidsgod een kruik of een dier omhoog.

Mercurius

Mercurius is de Romeinse god van handel, winst en verkeer. Vooral kooplieden vereren hem. Maar ook dieven smeken de god om een flinke dosis list en behendigheid. Volgens de mythe werpt de Griekse god Hermes, die met Mercurius wordt vereenzelvigd, zijn staf naar twee vechtende slangen. Die staken hun strijd en kronkelen er omheen. Mercurius draagt hier een korte mantel en een gevleugelde hoed: hij is ook de vliegende boodschapper van de goden.

Victoria

Victoria is de godin van de overwinning. Ze is hier voorgesteld als een jonge vrouw met vleugels. Ze heeft ook twee kleine hoorntjes en draagt een diadeem of een kroon. Mensen geloven dat de godin leiding geeft aan strijdende heldenfiguren en goden.

Venus

De godin van de vrouwelijke schoonheid, de liefde en de vruchtbaarheid wordt naakt of halfnaakt voorgesteld. Ter ere van Venus worden lente- en oogstfeesten gehouden. Ze is ook de beschermster van moestuinen, boomgaarden, bloemen en planten.

Hondenskelet met bord

Op verschillende plaatsen in Tongeren ontdekten archeologen een bijzonder merkwaardig ensemble. In kuilen vonden ze het skelet van een hond samen met een aardewerken bord waarvan de rand opzettelijk is afgeslagen. Wat dit betekent is niet helemaal duidelijk. Heeft het gebruik te maken met een Keltisch-Germaanse mythe waarin een wolvenpaar jacht maakt op de zon en de maan?

Bijgeloof

Heel wat mensen zijn bijgelovig. Elk voorval in het dagelijkse leven beschouwen ze als een voorteken. Veel gebeurtenissen, zowel goede als slechte, zien ze als het gevolg van toverij. Ongunstige invloeden proberen ze af te weren door amuletten te dragen, offers te brengen of bepaalde rituelen uit te voeren. Meestal gebeuren die in de privésfeer omdat de Romeinse autoriteiten er tegen gekant zijn. Ze willen dat de mensen zich houden aan de officiële religieuze praktijken en voorschriften en zijn bang dat er ondergrondse bewegingen ontstaan die zich bezighouden met het bovennatuurlijke. Die zouden onrust kunnen veroorzaken in het Rijk.

Geluksbrengers en beschermende amuletten

Mensen proberen geluk en voorspoed af te dwingen door juwelen te dragen met afbeeldingen van fallussen en vulva's, de ultieme vruchtbaarheidssymbolen. Ook lunula-hangers vervullen deze functie: de maan is al sinds de prehistorie verbonden met het vrouwelijke en met de natuurlijke cyclus. Juwelen of haarnaalden die versierd zijn met een fallus, symbool van mannelijke kracht, dragen mensen vooral omdat ze het kwade zouden weren.

Erg populair zijn sieraden waarop een slang is afgebeeld omdat ze zouden beschermen tegen gevaar en ongevallen. Dat een dier zichzelf kan verjongen door zijn huid af te werpen, lijkt pure magie.

Voor heel wat vrouwen hebben ook juwelen in git en barnsteen een bijzondere betekenis. Door ze te dragen hopen ze allerlei ziektes en aandoeningen te voorkomen.

Wielvormige hanger

Bronzen juwelen zoals deze hanger in de vorm van een wiel, zijn van oorsprong niet Romeins. Is het wiel een attribuut van een inheemse zonnegod en symboliseren de spaken zonnestralen? Drukt het wiel dan wedergeboorte en vernieuwing uit en verwijst het naar het continue opkomen en ondergaan van de zon?

Dodecaëder

In de loop der jaren deden er al heel wat theorieën de ronde over dit holle, bronzen voorwerp dat bestaat uit twaalf vijfhoekige vlakken. Is het een kinderspeeltje, wapenknots of scepterknop? Zou het een instrument kunnen zijn waarmee mensen aan de hand van de stand van planeten het meest geschikte ogenblik bepalen om te zaaien? Of misschien is het wel een mythisch-religieus symbool: een soort dobbelsteen waarmee je de toekomst kan voorspellen? Wordt het object gebruikt tijdens rituelen van ondergrondse, semireligieuze stromingen?

Bacchusmedaillon

Dagelijkse gebruiksvoorwerpen zoals kannen zijn soms versierd met medaillons waarop goden staan afgebeeld. Hier gaat het om Bacchus, de god van de wijn, of zijn metgezel Silenus. Maar zo'n medaillon is meer dan versiering: het geeft een religieuze of magische betekenis aan een voorwerp. Als dat stuk gaat, gebruiken mensen het bijzondere medaillon soms nog als amulet.

Beeldje hond

Dit beeldje van een hond is een grafvondst. Heel wat mensen geloven dat dit dier het kwade weert. Daarom plaatsen ze het beeld in het graf van een overleden familielid. Ze hopen dat het de dode bescherming biedt tijdens zijn reis naar het hiernamaals.

Handvat, parfumhouder en schoenzool

Al van in de prehistorie hebben voet en schoen een magische betekenis. Ze bevinden zich het dichtst bij de vruchtbare bodem, bron van alle leven en kracht. Ook dagelijkse gebruiksvoorwerpen zoals kannen worden wel eens met de afbeelding van een voet of schoen versierd. Dat maakt ze bijzonder. Soms wordt een volledig voorwerp in de vorm van een voet gemaakt, zoals dit bronzen balsamarium. Mensen geloven ook dat de doden schoenen nodig hebben tijdens de lange tocht naar het hiernamaals. Bovendien zouden ze hen beschermen tegen de duistere machten van de onderwereld. Nabestaanden leggen ze soms naast het lichaam van de dode wanneer ze die begraven.

Stadsmuur bevestigt status van Atuatuca Tungrorum

In de loop van de tweede eeuw na Christus krijgt Tongeren het officiële statuut van stad of municipium. Er wordt een meer dan vier kilometer lange, imposante omwalling opgetrokken. Die moet vooral de status onderstrepen die bij de nieuwe titel hoort.

Tongeren krijgt het statuut van municipium. Het is de officiële bevestiging dat de stad het administratief centrum en de hoofdplaats van de civitas Tungrorum is. Met de titel benadrukken de politieke machthebbers in Rome het belang van de stad. Mensen die ze mee besturen, krijgen nu burgerrechten. De rest van de bevolking moet hierop wachten tot in 212 na Christus.

Vermoedelijk zijn het Romeinse soldaten die vanuit de Rijnzone afzakken om rond de stad een twee meter dikke, massieve stenen muur op te trekken. De kern van de omwalling bestaat uit ruwe blokken vuursteen en steenslag, ingebed in mortel. Daartegen komen mooi afgewerkte, vierkante silexblokken, opgevoegd met dezelfde soort geelwitte kalkmortel. Net buiten de zes meter hoge muur liggen twee of drie grachten. Ze zijn soms meer dan tien meter breed en vijf meter diep. Een hele reeks torens en een vijftal toegangspoorten maken het defensieve bouwwerk compleet. Toch is de imposante muur in de allereerste plaats een statussymbool dat van het municipium Tungrorum een blikvanger maakt in het landschap.

Luxueus leven in Romeinse villa op platteland

Ook leven op het platteland kan best aangenaam zijn. Welgestelde herenboeren wonen er in grote landbouwbedrijven. Die zijn even comfortabel en mooi ingericht als luxueuze stadswoningen.

Romeinen vinden het platteland niet minderwaardig aan de stad. Op de leemplateaus in het zuiden van deze regio bouwen de elites grote landbouwbedrijven in Romeinse stijl, die voorzien zijn van alle comfort. Ze verblijven niet meer met hun vee onder één dak. Die oude gewoonte vinden de Romeinen primitief en hebben de herenboeren dan ook opgegeven.

Het woongedeelte ligt centraal in het villacomplex. Hier leven de eigenaar en zijn familie of de mensen die voor hem het bedrijf uitbaten. Rond het erf liggen ook nog schuren, stallen en stapelruimten. Soms is er een klein heiligdom. De symmetrische architectuur van het hoofdgebouw met zuilengalerij is typisch Romeins, net zoals de vele kamers die uitgeven op een lange gang. Deze indeling lijkt in niets meer op die van een traditioneel woonstalhuis.

Niet alleen luxueuze stadswoningen maar ook plattelandsvilla's hebben mozaïekvloeren en muurschilderingen. Ook badvertrekken die met een hypocaustum worden verwarmd en een stenen kelder ontbreken niet. Verder maken luxegoederen en meubels de villa tot een plaats waar de bewoners een leven leiden dat even Romeins aandoet als dat van de rijke stedelingen.

Terugblik

Al in de eerste jaren na de stichting van Tongeren, rond 10 voor Christus, bepaalden plaatselijke elites samen met de Romeinse leiding hoe het platteland moest worden ingedeeld en geëxploiteerd. Een aantal herenboeren woonde er nog in traditionele woonstalhuizen. Anderen trokken al vrij snel villa's op in Romeinse stijl. Eerst werden ze gebouwd in vakwerk met hout en leem en nadien ook in steen. Dat er zulke grote landbouwbedrijven werden opgericht om steeds meer graan te produceren, was volledig nieuw in deze regio. In ongeveer een eeuw tijd kwam een einde aan de kleinschalige economie die gericht was op zelfvoorziening. Boerderijen die zich niet konden aanpassen aan het nieuwe systeem, verdwenen.

Denkspoor – Markeert een Romeinse tumulus het eigendom van de herenboer?

Voor de komst van de Romeinen bezat niemand in deze regio land en kon het dus ook niet gekocht of verkocht worden. De voorouders werden namelijk beschouwd als de enige echte eigenaars van de gronden. Hun grafheuvels markeerden het terrein waarop een gemeenschap aanspraak maakte. Sommige

vroeg-Romeinse grafheuvels of tumuli hebben misschien ook nog die functie. Is een tumulus niet alleen een grafteken maar ook een soort monument ter ere van de stichter van het villadomein? Als een herenboer onder een tumulus begraven wordt, wil zijn familie dan uitdrukken dat ze recht heeft op de omliggende gronden?

Balsamarium

Voorals mensn uit de meer gegoede klasse gebruiken bronzen potjes met massage- of badolie, zeker zo'n exotisch aandoend exemplaar in de vorm van een hoofd van een zwarte Afrikaan (Nubiër). In mediterrane delen van het Romeinse Rijk werken Afrikanen vaak in badgebouwen. Dat verklaart waarom ze op zulke balsamaria staan afgebeeld.

Planetenvaas

Een planetenvaas is een beker uit aardewerk die versierd is met afbeeldingen van drie, vier, zes of zeven goden. Op de exemplaren met zeven goden staan Luna, Mars, Mercurius, Jupiter, Venus, Saturnus en Sol. Het zijn ook de namen van de zeven dagen van de week en die van de zeven planeten die de mensen kennen. Planetenvazen staan vaak in het huisheilidom dat in nagenoeg elke plattelandsvilla aanwezig is.

Wijnzeef

Villa-eigenaars tonen op verschillende manieren dat ze vertrouwd zijn met de Romeinse gebruiken. Zo serveren ze graag zuiderse kwaliteitswijn. Net zoals in Rome lengen ze die aan met water en zoeten ze het geestrijke vocht met honing. De kruiden die de wijn extra smaak geven, verwijderen ze met een zeef. De binnenzijde van wijnamforen is soms voorzien van een laagje hars om ze minder poreus te maken. Ook losgekomen stukjes hars worden uit de wijn gezeefd.

Vouwstoel

Een luxueuze vouwstoel zoals deze krijgt wellicht een plaats in een belangrijk vertrek van de villa, waar ook gasten komen.

Afvoerbuis

De Romeinse manier van lichaamsverzorging slaat ook aan bij plattelandsbewoners, zeker bij de welgestelde eigenaars van de landbouwbedrijven. Heel wat villa's hebben een of meer badvertrekken, net zoals de woningen van rijke stedelingen. Soms is er een apart badgebouwtje. Via afvoerbuisen zoals deze lopen de waterbekkens leeg.

Olielamp

Aan een olielamp als deze kennen de mensen waarschijnlijk magische of kwaadwerende eigenschappen toe: ze verjaagt de letterlijke en figuurlijke duisternis. Bovendien is het handvat van dit luxueuze exemplaar versierd met een lunula, een maansikkel. De maan is al sinds de prehistorie verbonden met het vrouwelijke en met de natuurlijke cyclus. Een dergelijke afbeelding vergroot dan ook de aantrekkingskracht van de lamp.

Boerengemeenschap is schakel in runderteelt

Sommige boeren lijken te leven zoals vanouds, in een traditionele nederzetting met enkele woonstalhuizen. Toch ontsnappen ook zij niet aan de veranderingen die de Romeinen op het platteland op gang brengen.

De grote landbouwbedrijven die in het zuiden van de regio ontstaan, zijn volledig gericht op akkerbouw. Toch zijn er ook nog nederzettingen die eruitzien zoals vanouds. Zo wonen in de Maasvallei, ten oosten van Tongeren, mensen samen in enkele woonstalhuizen, dicht bij hun akkers. Centraal ligt een poel, die met opzet lijkt te zijn aangelegd zodat er veel dieren kunnen drinken. Want ook het leven van deze boeren verandert door de komst van de Romeinen. Wellicht worden systematisch grote kuddes vee van de zandgronden, in het noorden van de regio, richting Maasvallei gedreven.

Deze nederzetting van traditionele veetelers is een van de plaatsen waar de dieren terechtkomen om ze vet te mesten. Misschien slachten de boeren ze er ook en worden vlees, vet, huiden en hoorns daarna door tussenpersonen naar de stad of Rijn grens vervoerd. Of worden de goed doorvoede dieren naar daar gedreven en ter plaatse geslacht? Hoe dan ook is ook deze boerengemeenschap een belangrijke schakel in de runderteelt en maakt ze op die manier deel uit van de Romeinse landbouweconomie.

Teugelgeleiders en schaal

Ringgen zoals deze dienen om teugels te geleiden en om te verhinderen dat ze verward raken. Mensen offerden deze exemplaren in een waterput op de nederzetting in Veldwezelt. In de drinkpoel voor het vee is een schaal teruggevonden. Voor de komst van de Romeinen werden al voorwerpen aan goden geschonken. Het is dus zeker geen nieuw ritueel.

Herenboeren produceren massaal graan door bedrijfsmatige aanpak

Onder invloed van de Romeinen ontstaan in het zuiden van deze regio landbouwbedrijven. De eigenaars ervan organiseren de akkerbouw met het oog op een zo groot mogelijke opbrengst.

Het landschap is vrijwel volledig ontbost en omgezet in landbouwgrond. Ook in de Romeinse periode dankt dit gebied zijn bloei en welvaart voor een groot deel aan de vruchtbare leemgronden. De boeren verbouwen vooral graan, maar ook peulvruchten als bonen, erwten en linzen. De Romeinen introduceren verschillende nieuwe fruitsoorten: pruim, perzik, appel, peer en kers. Maar de meest ingrijpende verandering op het plattelandsleven zijn de tientallen grootschalige landbouwbedrijven met een marktgerichte benadering. Die nemen nagenoeg alle beschikbare grond in.

De herenboeren organiseren de akkerbouw steeds meer. Ze zorgen er bijvoorbeeld voor dat op piekmomenten, als het tijd is om te ploegen of te oogsten, voldoende arbeidskrachten klaar staan. Die komen tegen betaling op hun akkers werken. Ook zetten de eigenaars of beheerders van de villa's massaal in op landbouwproducten waar de meeste vraag naar is. Boeren telen op grote schaal gerst en spelttarwe omdat die hier het best gedijen. In mindere mate verbouwen ze haver en gierst. Op aangeven van de Romeinen mengen de landbouwers de graansoorten niet meer als ze zaaien. Dat vergemakkelijkt de oogst omdat zo al het graan op hetzelfde ogenblik rijp is en de halmen dan ongeveer even hoog zijn. Eén soort oogsten per veld zorgt er ook voor dat het graan eenvoudiger te verhandelen en te gebruiken is.

Door de nieuwe aanpak stijgt de productie. De herenboeren vergroten hun macht en beginnen ook winst te maken. Een deel van de opbrengst innen de Romeinen als belastingen, een deel kopen ze aan. Dat graan is vooral bestemd voor de militairen die de Rijn grens bewaken. Voor het daar terechtkomt, belandt het soms in het horreum, een grote graanopslagplaats net buiten Tongeren.

Ploegscharen

Elke disselploeg heeft een ijzeren schaar. De ploeg wordt meestal getrokken door runderen. Het toestel keert de aarde niet om, maar trekt de bovenste grondlaag wel open. Net zoals vele andere werktuigen gebruiken de boeren ook dit tuig al eeuwenlang, en het komt zeker van pas nu de akkerbouw grootschaliger is.

Eigenaar van villa begraven onder indrukwekkende grafheuvel

Tumuli zijn opmerkelijke verschijningen in het landschap in het zuiden van de regio, ook vandaag nog. Ze markeren het graf van bemiddelde herenboeren. In de kuilen onder de grafheuvels plaatsen de nabestaanden talrijke giften. Die moeten de status van de overledene benadrukken en duidelijk maken dat hij vertrouwd was met de Romeinse cultuur.

Sommige eigenaars van villa's of hun familieleden worden begraven onder een aarden grafheuvel, helemaal volgens Romeinse traditie. De monumentale tumuli zijn tot zestien meter hoog en dus veel groter dan de grafheuvels die de mensen hier van oudsher optrokken. Ze liggen in de omgeving van een villa en aan wegen of op natuurlijke verhevenheden zodat ze van ver zichtbaar zijn. In de civitas Tungrorum trekken vooraanstaande families voor hun dierbaren in de loop der eeuwen honderden grafheuvels op, die ze goed onderhouden.

De vierkante grafkuilen bevinden zich onder het maaiveld en worden afgesloten met een deksel. In deze ruimte staan meestal een urne met daarin de as van de overledene en talrijke grafgiften. Die zijn geen perfecte afspiegeling van wie de dode was. Wel illustreren ze een aantal kenmerken van de overledene, zoals zijn deugden, status of rijkdom. Vaak geven familieleden dan ook luxueus servies mee als grafgift, zoals bekers en kommen uit terra sigillata. Het is belangrijk dat de grafgiften uitdrukken dat de dode een 'echte' Romein was.

Tumulus van Berlingen (Wellen)

De man die onder een grafheuvel in Berlingen begraven lag, was ongetwijfeld rijk. Zijn stoffelijke resten werden met tal van kostbare grafgiften in een houten grafkamer geplaatst. Opvallend zijn de glazen voorwerpen, zoals de steelpannetjes in donkerblauw glas met witte emaildraad. De passer en de meetregel vertellen waarschijnlijk weinig over het beroep van de overledene. Wel drukken ze zijn geleerdheid uit, net zoals de inktpot en schrijfstift.

Tumulus van Gutschoven (Heers)

Inhoud hoofdgraf

De vierhoekige grafkuil van de tumulus van Gutschoven is rijkelijk gevuld met grafgiften. De crematieresten van een jonge vrouw zitten in een glazen urne. Het volledige servies in luxe aardewerk dat de nabestaanden meegeven is typisch voor de eetcultuur van welgestelde, geromaniseerde landeigenaars. Ook de andere grafgiften, zoals de drinkbekers en de glazen kruik getuigen van de hoge levensstandaard van de villa-eigenaars.

Brandstapelresten hoofdgraf

In de kuil of boven op het houten deksel waarmee de ruimte wordt afgedekt, gooien de nabestaanden de resten van de brandstapel: verkoold hout, stukken van prismaflessen, beenderfragmenten van het lichaam van de dode en van de geofferde dieren, nagels en scharnieren van een houten koffer die werd geofferd, ... Het serviesgoed dat gebruikt is voor het dodenmaal, wordt ritueel gebroken en belandt ook in het graf.

Inhoud bijgraf

Soms liggen onder een tumulus nog andere graven dan het hoofdgraf. Waarschijnlijk krijgen familieleden er hun laatste rustplaats. Ook onder de tumulus van Gutschoven werd een eenvoudig graf gevonden met enkele giften.

BEGRAFENIS EINDIGT MET OPTREKKEN VAN TUMULUS

As van een dode begraven onder een tumulus is maar een van de vele fasen in een lange ceremonie. Die start onmiddellijk na het overlijden en is doordrongen van rituelen.

Wat moet gebeuren als een villa-eigenaar of zijn familielid sterft, ligt min of meer vast. Bij elke fase voeren verwanten van de dode welbepaalde rituelen uit. Ze willen er zo voor zorgen dat de ziel van hun geliefde rust vindt en gemakkelijk toegang krijgt tot het hiernamaals. Het lichaam van de overledene ligt in de villa opgebaard. Van hieruit vertrekt de begrafenisstoet naar de plaats waar de dode zal worden begraven, in de buurt van de villa. Daar maken de nabestaanden de brandstapel klaar. Ze besprenkelen het lijk met geparfumeerde olie en offeren dieren.

Bij zo'n begrafenis eten familieleden en vrienden van de overledene samen. Een deel van de maaltijd offeren ze op de brandstapel. Ook zetten ze wat voedsel opzij voor hun dierbare, die symbolisch deelneemt aan het dodenmaal. Na het eten breken ze opzettelijk het servies dat in hun ogen onrein is geworden.

Het vuur doven ze ritueel, vaak met wijn. De gecremeerde resten van de overledene zijn niet zo belangrijk voor de nabestaanden. Ze beschouwen ze alleen

maar als de gezuiverde overblijfselen van een onrein lichaam en ze worden dan ook niet altijd even zorgvuldig uitgezocht tussen de brandstapelresten. Soms verzamelen familieleden de as in een urne. Die plaatsen ze op de bodem van de grafkuil, samen met een deel van de maaltijd en de grafgiften. Meestal is de vierkante kuil bekleed met houten planken en afgedekt met een deksel. Hierop komen de overblijfselen van de brandstapel en het gebroken serviesgoed. Tot slot werpen de nabestaanden voor de dode een grafheuvel op. Dit gebeurt in verschillende fasen, verspreid over enkele maanden. Ook hier horen telkens weer rituelen bij. Zolang de heuvel niet klaar is, dient een paal als gedenkteken.

Kruiken

Kruiken zijn een deel van het tafelservies. Ze worden gebruikt om drank uit te schenken. Als ze worden bijgezet in een graf, zit er soms wijn, honingwijn of melk in. Dat is belangrijk: mensen geloven dat drank van pas komt tijdens de lange reis naar het hiernamaals.

Wrijfschaal

Mensen die vertrouwd zijn met de Romeinse eetgewoonten stampen kruiden en groenten fijn in een wrijfschaal. Zo'n schaal drukt uit dat de overledene de eetgewoonten kende die de Romeinen introduceerden.

Huidschrappers en prismaflessen

Met een strigilis worden olie, zweet en stof van het lichaam geschrapt. Het voorwerp moet uitdrukken dat de dode goed vertrouwd was met de Romeinse manier van lichaamsverzorging en de Romeinse cultuur in het algemeen. Net zoals de kleine glazen flessen trouwens, waarin vaak geurende oliën bewaard worden.

Kruikamfoor

Een kruikamfoor is uitstekend geschikt om wijn in te bewaren. Mensen drinken die aangelengd met water, ook bij het dodenmaal. Met wijn doven ze ook het vuur van de brandstapel. Het is een vaak voorkomend ritueel. Ze plaatsen kruikamforen soms ook in graven, als grafgift.

Kan en steelpan

Deze kan en patera horen samen. In zo'n kan zit meestal wijn of water. Het komt voor dat de nabestaanden een klein beetje wijn uitgieten over de brandstapel, als offer aan de goden of om het vuur te blussen. Met een steelpannetje gaat dat erg gemakkelijk. Het ensemble komt waarschijnlijk ook van pas bij rituele reinigingen. Zo wassen rouwenden tijdens de plechtigheid soms hun handen met water. Soms plaatsen ze kan en steelpan in de grafkuil.

Halssnoer van meloenkralen

Ook persoonlijke bezittingen van de overledene, zoals juwelen, worden door de nabestaanden in de grafkuil gelegd. Soms draagt de dode ze tijdens de crematie. Niet toevallig zijn het meloenkralen die in het graf terechtkomen. Mensen geloven dat ze een magische kracht hebben.

Kookkom met deksel

In kommen zoals deze geven de nabestaanden vaak een bereid gerecht mee aan de dode, zoals een stoofschotel van vis of vlees en groenten.

Stili

De schrijfstiften wijzen waarschijnlijk op de geletterdheid van de overledene. Het is niet uitzonderlijk dat een rijke herenboer Latijn kan lezen en schrijven.

Olielamp

Mensen geven olielampjes aan de doden mee. Ze geloven dat hun dierbaren die nodig hebben wanneer ze het donkere pad naar de onderwereld moeten afdalen. Soms ligt er ook een munt in het graf, zodat de overledene de veerman kan betalen voor de overtocht van de Styx, de rivier van de onderwereld. Lampen en munten plaatsen in een graf is typisch voor een Romeins begrafenisritueel. In deze regio komt het zelden voor. Blijkbaar vinden niet alle Romeinse gebruiken even gemakkelijk ingang.

Borden en koppen in terra sigillata

Roodglanzend luxeaardewerk toont aan dat de dode vertrouwd was met de Romeinse cultuur en dat hij er een luxueuze levensstijl op na hield. Terra sigillata werd uit het zuiden of oosten geïmporteerd en vooral gebruikt bij speciale gelegenheden. Soms ligt er voedsel op de borden die nabestaanden in het graf plaatsen.

VILLABEWONERS VEREREN GODEN OP EIGEN CULTUSPLAATS

Ook op het platteland zijn er kleine heiligdommen. Soms zijn ze het exclusieve terrein van de bewoners van een villacomplex.

Sommige villacomplexen hebben een eigen cultusplaats. Zo'n openluchtheiligdom is vermoedelijk rechthoekig of vierkant en wordt gemarkeerd door een greppel of een omheining van palen. Vaak ligt het niet ver van het erf of het woongedeelte. In het midden staat een godenbeeld, een altaar of een heilige boom zoals de eik. Zowel de villa-eigenaar en zijn familie als de mensen die er werken, vereren er hun gemeenschappelijke god of goden. Ze vormen een kleine cultusgemeenschap.

Beeld van Abundantia of een Matrona

Dit is het beeld van een godin. Waarschijnlijk gaat het om Abundantia of een moedergodin die de mensen aanbidden omdat ze leven en vruchtbaarheid zou brengen. Matronae worden dan ook vaak vereerd op cultusplaatsen bij villa's op het platteland.

Jupitergigantenzuilen

Het meest opvallend aan een heiligdom is vaak een metershoge Jupitergigantenzuil. Zelfs als een cultusplaats eigenlijk deel uitmaakt van een villacomplex, trekt een indrukwekkend monument als zo'n zuil soms toch mensen uit de wijdere regio aan.

Wijsteen aan Jupiter

Jupitergigantenzuilen zijn niet altijd op dezelfde manier opgebouwd. Een wijsteen zoals deze vervangt soms de typische viergodensteen als sokkel. Het opschrift is I(OVI) O(PTIMO) M(AXIMO) / SACRA / CLEMENT[I]/NVS FELIX, wat waarschijnlijk het volgende betekent: 'Aan Jupiter, de beste en grootste. Clementinus Felix heeft deze heilige steen geplaatst'. Niet iedereen heeft voldoende geld om zo'n monument te financieren. Tussen elitefiguren is er trouwens heel wat competitie rond de sponsoring van dergelijke monumenten. In 1627 werd in de bovenzijde van de steen een holte aangebracht. Het stenen fragment werd hergebruikt als wijwatervat in de kerk van Zammelen (Kortesseem).

Viergodensteen

Ook deze viergodensteen is een onderdeel van een Jupitergigantenmonument. Hoewel de afbeeldingen verweerd zijn, herkennen we Juno, de vrouw van de hoofdgod. Op de andere zijden staan Castor en Pollux. De tweelingzonen van Jupiter zijn beiden vergezeld van een paard. De vierde godheid is niet meer te identificeren.

VEETEELT IS ESSENTIEEL VOOR LANDBOUWECONOMIE

In het noorden van de regio wonen de mensen in woonstalhuizen zoals dat al honderden jaren het geval is. Toch verandert ook het leven van deze veetelers onder invloed van de Romeinen. De boeren fokken hun dieren om ze op de markt te brengen.

Op grote delen van de arme zandgronden in het noorden van de regio groeit heide. Er wonen niet veel mensen en hun nederzettingen liggen meestal ver van elkaar. De wat rijkere gronden bij de rivieren zijn dichter bevolkt. Overal is de akkerbouw kleinschalig. De boeren zijn vooral veetelers en leven nog steeds in woonstalhuizen. Het is voor hen ondenkbaar om mensen en vee in aparte gebouwen onder te brengen. Daarom zijn ze geen voorstander van de Romeinse villacomplexen die in het zuiden van de regio worden opgetrokken. Heel soms voegt een welgestelde veeboer een Romeins element toe aan zijn boerderij, zoals een zuilengaanderij.

Toch zijn ook deze veetelers, en zeker de rijke, goed vertrouwd met de Romeinse cultuur. Meer nog, ze zijn een belangrijke schakel in de Romeinse landbouweconomie. Varkens, schapen en geiten worden minder belangrijk in de veestapel. Wel hebben de boeren, zoals vanouds, nog veel paarden. Maar ze fokken vooral runderen omdat de soldaten die aan de Rijn gelegerd zijn het vlees graag eten. Ook ambachtslieden doen de vraag naar runderen stijgen. Ze verwerken botten, huiden en hoorns van de beesten in hun stedelijke ateliers. Uit meer zuidelijke regio's voeren de veetelers grotere dieren in. Door ze te kruisen met de plaatselijke, kleinere runderen neemt de schofthoogte van het vee toe en wordt het robuuster. Zo brengt het meer op.

Net zoals de graanteelt op de leemgronden in het zuiden, is de veeteelt op de zandgronden in het noorden van de regio dus niet langer gericht op zelfvoorziening. Het is een grootschalige en winstgevendende activiteit die de elites controleren.

OPENLUCHTHEILIGDOM HEEFT RELIGIEUZE EN POLITIEKE FUNCTIE

Landelijke openluchtheiligdommen kunnen zowel gewijd zijn aan een Romeinse god als aan een inheemse godheid waarmee de bevolking al lang vertrouwd is. Plattelandsbewoners vereren er uiteraard hun goden maar organiseren er ook politieke bijeenkomsten.

Niet alleen in de vici maar ook in de buurt van gewone nederzettingen zijn er cultusplaatsen. De eenvoudige openluchtheiligdommen zijn vaak vierkant of rechthoekig, zoals dat al eeuwenlang het geval is. De heilige zone is van de dagelijkse leefwereld afgescheiden door grachten of palenrijen. Centraal staat wellicht een houten godenbeeld of een altaar. Vaak is er ook een heilige boom zoals de eik. Plattelandsbewoners komen er samen om Romeinse en inheemse goden te eren. Ze voeren rituelen uit waarbij ze voorwerpen offeren zoals bronzen munten, mantelspelden en armbanden. Soms horen er ook eetpartijen bij waar naar Romeinse gewoonte de wijn rijkelijk vloeit.

Maar de heiligdommen hebben ook een politieke functie. De plaatselijke elite houdt er samenkomsten om mannen te rekruteren voor het Romeinse leger, zeker in de eerste decennia na de verovering. Het is de plaats bij uitstek om politieke eden te zweren en gesprekken te voeren over de gang van zaken in de regio.

Een aantal heiligdommen groeit na verloop van tijd uit tot een klein tempelterrein, zeker die in een vicus. Er ontstaat dan een stenen eenkamergebouwtje, nog steeds vierkant, maar met een zuilengaanaderij in Romeinse stijl. Andere cultusplaatsen verdwijnen vanaf 150 na Christus. Maar ook wanneer ze niet meer in gebruik zijn, blijft er nog generaties lang een waas van mysterie hangen.

Fibulae en armbanden

Mantelspelden en armbanden worden in grote aantallen geofferd, ook op landelijke cultusplaatsen. De fibulae staan mogelijk symbool voor gehechtheid. Misschien willen de gelovigen er hun verbondenheid met de goden of cultusplaats mee benadrukken. De armbanden lijken op miniatuurtorques. Vertrouwen de mensen ze aan de aarde toe als dank voor een genezing of een gelukkige afloop, net zoals ze deden met Keltische halsringen voor de Romeinse verovering?

Zwaardschedebeslag

Ook wapens of delen van een militaire uitrusting worden vaak geofferd op een cultusplaats. Dit beslag hoort misschien bij de zwaardschede van een veteraan die gediend heeft bij de hulptroepen in het Romeinse leger. In deze regio offeren mensen al honderden jaren wapens. Het maakt deel uit van hun krijgshaftige cultuur.

VICUS VERVULT STEDELIJKE FUNCTIES OP PLATTELAND

Vici zijn plattelandsdorpen die strategisch geplaatst zijn aan een Romeinse hoofdweg. Ze zijn niet alleen een vaste halte voor handelaars op doorreis, maar ook een commercieel en religieus centrum.

Sommige nederzettingen zien er bijna uit als een hedendaags dorp. Hun ruimtelijke ordening verraadt dat ze doelbewust zijn aangelegd. De langwerpige, rechthoekige huizen liggen netjes naast elkaar en staan haaks op de hoofdweg die door de vicus loopt. De ruimte het dichtst bij de weg is ingericht als winkel of atelier. Daarachter ligt het woongedeelte. Elk huis heeft bovendien een lange, smalle tuin en vaak is er een boomgaard.

Een vicus is in de eerste plaats een goed gelegen handelspost. Gewoonlijk is er een herberg voor handelsreizigers. Boeren uit de omliggende regio verkopen hun producten op de markt. Er zijn ook heel wat ambachtslieden in dit commerciële centrum actief. Zo werken er pottenbakkers, smeden, timmerlieden en leerbewerkers. De meeste vici hebben een openbaar badgebouw en een begraafplaats.

Ook een cultusplaats ontbreekt niet. Die is niet alleen bestemd voor leden van de handelsplaats, die een eigen cultusgemeenschap vormen. Bewoners uit de onmiddellijke omgeving komen er soms ook. Lokale handelaars tonen graag dat ze vertrouwd zijn met de Romeinse gebruiken en wijden monumenten, of de cultusplaats zelf, dikwijls aan de Romeinse hoofdgod Jupiter.

Viergodenstein

Een viergodenstein zoals deze is vaak de basis van een Jupitergigantenzuil. Het monument stond waarschijnlijk op het tempelterrein van de vicus van Feresne, bij Dilsen. De goden die erop afgebeeld zijn, kunnen niet meer met zekerheid geïdentificeerd worden. Eén godheid is nog gedeeltelijk zichtbaar. Misschien is het de Romeinse god Hercules. Niet toevallig raakt die in deze regio gemakkelijk ingeburgerd.

Mensen kennen de figuur als een held die de grenzen van het bekende aftast en die tijdens zijn reizen in aanraking komt met vreemde culturen. Vermoedelijk daarom is hij vooral populair in gebieden ver van Rome. Bovendien is Hercules een veehoeder. Vooral de boeren die van oudsher vee telen op de noordelijke zandgronden van deze regio identificeren zich ermee. Ze associëren Hercules ook met hun eigen traditionele god Magusanus. Beide goden versmelten met elkaar: Hercules-Magusanus wordt hier een van de meest vereerde goden.

Beeld van een godin

Dit beeld van een godin is erg moeilijk te identificeren. Het stond waarschijnlijk op de cultusplaats in de vicus van Feresne, bij Dilsen.

p. 137

165 na Christus

Germanen steken de Rijn grens over en houden plundertochten in deze regio. Het klimaat verslechtert en de bodem raakt uitgeput. Er ontstaat een crisis in de landbouweconomie.

p. 138

250 na Christus

Germanen vallen massaal het Rijk binnen. Het Romeinse leger trekt een reeks forten op langs de hoofdweg die Keulen met de Noordzee verbindt. Zo ontstaat een militaire buffer die dwars door deze regio loopt.

NIEUWE FORTENLINIE MOET RIJK VERDEDIGEN

De landbouweconomie is in verval en in Rome heersen er politieke crisissen. Het Romeinse leger verliest de controle over de Rijn grens, waardoor steeds meer groepen Germanen de rivier oversteken. Ook in deze regio trekken ze op plundertocht. Tevergeefs proberen de Romeinen met een nieuwe militaire strategie de rust in het grensgebied te herstellen.

Crisis

Tongeren is op het einde van de tweede eeuw na Christus nog steeds een bloeiende stad. Toch zijn er tekenen dat het minder goed gaat. Het klimaat verslechtert en door de intensieve productie raken de leemgronden stilaan uitgeput, waardoor ze minder graan opbrengen. In heel Noord-Gallië daalt het bevolkingsaantal, zowel in de steden als op het platteland. Opeenvolgende Romeinse keizers nemen maatregelen in de hoop dat de economie zich zal herstellen, maar die leveren uiteindelijk onvoldoende resultaat op. Bovendien beleeft Rome op politiek vlak woelige tijden. Heel wat troepen die aan de Rijn grens verblijven, worden naar de hoofdstad teruggeroepen om militaire steun te bieden.

Raids

De Germaanse volkeren van over de Rijn werden altijd al aangetrokken door de welvaart, status en macht van het Romeinse Rijk. Nu het grensgebied minder goed bewaakt wordt, steken steeds meer groepjes Germanen de rivier over. Sommigen mogen hier van de Romeinen blijven als ze militaire bijstand leveren. Anderen vestigen zich illegaal in deze regio. Ook zijn er Germanen die raids uitvoeren waarbij ze landbouwbedrijven plunderen en in brand steken. Na enige tijd keren zij terug naar hun thuisland. Het continue komen en gaan van groepen Germanen vormt een steeds grotere bedreiging voor het Rijk. Een grote inval is er rond 250 na Christus. En zo'n 25 jaar later brandt Tongeren tijdens een massale invasie af.

Nieuwe verdediging

De Romeinen reageren op deze situatie door op het einde van de derde eeuw na Christus hun verdediging anders te organiseren. Langs de hoofdweg tussen Keulen (Duitsland) en Boulogne-sur-Mer (Frankrijk) bouwen ze op regelmatige afstand kleine kampen of versterkingen. Daartussen opereren militaire eenheden, vaak te paard. Soms worden ze ook aan de Rijn grens ingezet. Maar deze maatregelen helpen niet genoeg. Hoewel het grensgebied nog steeds deel uitmaakt van het Romeinse Rijk, krijgt het leger het niet meer onder controle. De plaatselijke bevolking trekt er stilaan weg.

Begraven muntschat

In de derde eeuw heerst in onze streken een gevoel van onveiligheid. Heel wat villa-eigenaars verlaten hun domein. Sommigen begraven een deel van hun bezittingen. Zij hopen later alles te recupereren, maar dat lukt ze niet altijd.

Deze muntschat is in 1905 ontdekt in de buurt van de Romeinse weg in Riemst. Oorspronkelijk telde de schat 200 munten. Achtentwintig van de 79 bewaarde zilveren exemplaren, en ook de enige bronzen munt, zijn geslagen onder Postumus, een voormalige bevelhebber van het Romeinse leger aan de Rijn. Hij roept zich in 260 tot tegenkeizer uit omdat keizer Gallienus er niet in slaagt de invallen in Gallië tegen te houden. Postumus regeert tot 269 in Gallië en Brittannië. Gallienus blijft in de rest van het Rijk aan de macht.

Postumus is een Bataaf. Daarom dragen sommige munten een beeldenaar met het opschrift HERCVLES DEVSONIENSI. Hercules is voor de Bataven een belangrijke god. 'Deusoniensi' verwijst wellicht naar de Dieze, een riviertje in de omgeving van 's-Hertogenbosch.

p. 141

310 na Christus

Atuatuca Tungrorum wordt een militair steunpunt in de fortenreeks langs de heerbaan tussen Keulen en Boulogne-sur-Mer.

p. 142

TONGEREN WORDT VESTING

Een kortere stadsmuur en kleinere oppervlakte zorgen ervoor dat Atuatuca Tungrorum beter te verdedigen is. Maar ook in deze onrustige tijden is en blijft Tongeren welvarend.

In de vierde eeuw na Christus wordt de stadsmuur met bijna de helft ingekort en omgebouwd tot een echte verdedigingsmuur met extra torens en op strategische plaatsen ook grachten. De stad krimpt tot een derde van haar vroegere oppervlakte. Woningen die buiten de muur liggen,

worden met de grond gelijkemaakt. Zo is er voldoende bouw materiaal om de nieuwe delen van de muur op te trekken. Ook de graanschuren in de buurt van Tongeren worden hiervoor gesloopt.

Ondanks de onrust is de eerste helft van de vierde eeuw toch een vrij voorspoedige tijd voor Atuatuca Tungrorum. De Romeinse schrijver Ammianus Marcellinus noemt de stad 'ampla et copiosa': groot en dichtbevolkt, net zoals Keulen. Er zijn nog steeds luxueuze stadswoningen en er is misschien ook nog een openbaar badgebouw. In de versterkte stad wonen zo'n vierduizend mensen.

Frankisch aardewerk

In de loop van de vierde eeuw na Christus vestigen Germaans-Frankische immigranten zich in deze regio. Zo ook in een verlaten nederzetting in Donk (Herk-de-Stad). Ze bouwen er een nieuw bestaan op. Er zijn enkele boerderijen, kleine graanopslagplaatsen en ateliers voor ambachtelijke activiteiten. Een deel van het aardewerk dat de nieuwkomers meebrengen is gemaakt in Noord-Duitsland, het gebied waar deze Franken vandaan komen.

p. 143

350 na Christus

De Germaanse nieuwkomers mengen zich onder de geromaniseerde bevolking.

p. 144-145

SAMENLEVING KRIJGT NU OOK GERMAANSE KENMERKEN

Verschillende Germaanse groepen vestigen zich in deze regio. Ze maken kennis met de plaatselijke variant van de Romeinse cultuur en nemen die gedeeltelijk over. Tegelijkertijd houden ze ook vast aan eigen gewoonten en tradities.

De Romeinen behandelen sommige groepen Germanen als krijgsgevangenen. Op de leemgronden moeten ze verlaten landbouwbedrijven heropstarten. Deze mensen betalen belastingen, hebben weinig of geen rechten en moeten de hun toegewezen domeinen verdedigen. Andere Germanen wonen hier uit vrije wil. Vaak zijn het kleinere familiegroepen die militaire bijstand leveren. Maar ook grotere groepen, onder leiding van een Germaanse krijgshoofd, settelen zich en helpen het Rijk verdedigen.

Al die nieuwkomers mengen zich onder de oorspronkelijke bewoners en maken kennis met de Gallo-Romeinse levenswijze. Tegelijkertijd drukken ze er hun stempel op. Het landbouwsysteem wordt opnieuw kleinschaliger: de teeltwijze die de Germanen kennen, is gericht op zelfvoorziening. Ook brengen ze eigen gebruiken en waarden mee. Ze hebben bijvoorbeeld een kenmerkende klederdracht en cremieren hun doden soms in plaats van ze te begraven.

In Tongeren worden mensen van Germaanse afkomst bij hun overlijden op de begraafplaatsen bijgezet. Vaak is er geen onderscheid tussen graven van Germanen en die van de geromaniseerde bevolking. De nieuwe groepen zijn goed geïntegreerd.

Riemptong

Riemptongen worden aan het uiteinde van een riem bevestigd om het leder te verstevigen. Aan de ene zijde van dit exemplaar is een soldaat in krijgsuitrusting te zien met boven zijn hoofd twee duiven. De andere kant toont hem als ruiter, met een lans in de hand. VIVENTIVS is waarschijnlijk de naam van de soldaat. Deze riemptong is een grafvondst. In de graven van Germaanse soldaten leggen nabestaanden vaak

delen van wapenuitrustingen. Het is een uiting van hun krijgshaftige cultuur. Deze militair diende waarschijnlijk bij de hulptroepen of in de milities van het Romeinse leger om Tongeren tegen invallende Germanen te verdedigen.

Germaans graf

Deze werpbijl en gordelelementen zijn typisch Germaans. Waarschijnlijk zijn ze van een huursoldaat die in dienst was bij het Romeinse leger. Zijn lichaam is gecremeerd. Het zijn vooral Germaanse bevolkingsgroepen die in de vierde eeuw na Christus nog vasthouden aan dit gebruik. De smeedtang verwijst mogelijk naar het beroep van de man.

Sarcofaag

In de loop van de derde eeuw worden steeds minder mensen gecremeerd. Meestal worden de doden begraven in houten kisten. Soms wikkelt men lijken enkel in doeken. Uitzonderlijk zijn tufstenen sarcofagen zoals deze. De overledene moet tot een rijke familie hebben behoord. De binnenzijde van deze sarcofaag is 95 cm lang, groot genoeg voor een kind van ongeveer drie jaar.

Bekleding lijkst

Dit is de loden buitenbekleding van een houten lijkst. Het is het graf van een vrouw van ongeveer achttien jaar. Lood wordt in de Romeinse tijd vooral in het Eifelgebergte (Duitsland) ontgonnen. Het graf is zeker van een welgestelde familie.

Loden kist voor een kind

In deze dure loden kist was wellicht een baby of een zeer jong kind uit een welgestelde familie begraven. De kist is hoogstwaarschijnlijk in Tongeren gemaakt, met lood uit zuidwest-Duitsland.

We kennen wel meer zulke rijkversierde kisten in het Romeinse Rijk, ook uit Syrië en Palestina. Daar lijkt dit Tongerse exemplaar op, met op het deksel ruiten en daarin dennenappels. Die verwijzen naar de oosterse mythologische figuur Attis. Hij zou na zijn dood in een den zijn veranderd. De pijnappel van de altijdgroene naaldboom symboliseerde Attis' herrijzenis en onsterfelijkheid.

Germaans graf

Dit graf bevat naast de gebruikelijke grafgiften ook onderdelen van een brede, militaire gordel. Wapens en delen van wapenuitrustingen in het graf meegegeven is typisch Germaans. Ook de zilveren munt wijst op de Germaanse afkomst van de dode. In de Romeinse cultuur leggen mensen zulke waardevolle muntstukken zelden in een graf.

Germaans graf

Deze vooraanstaande persoon van Germaanse afkomst was 40 à 45 jaar toen hij stierf. Helemaal volgens Romeinse traditie bevat zijn graf een groot aantal waardevolle voorwerpen. De overledene was waarschijnlijk een militair die carrière maakte in het Romeinse leger. De vergulde drieknoppenfibula, een onderscheidingsteken, getuigt hiervan. Bijzonder is een houten, kegelvormige emmer als grafgift: alleen rijke Frankische families plaatsten zulke emmers in het graf van een dierbare. Ook de bijl verraaft de afkomst van de dode. Het gebruik om wapens mee te geven in het graf is typisch Germaans.

Germaans graf

Dit is het graf van een kind. Het was niet ouder dan drie jaar toen het stierf. De maanvormige hanger is typisch Germaans. Ook de bijzondere vorm van de barnstenen kraal verraaft de Germaanse afkomst van de dode. Zulke paddenstoelvormige kralen komen in deze regio niet voor, maar wel aan de andere kant van de Rijn (N.-Duitsland).

Germaans graf

De bijl in dit graf geeft aan dat dit de laatste rustplaats is van een Germaan. De dode werd gecremeerd, een gebruik waar sommige Germanen in de vierde eeuw na Christus nog aan vasthouden.

Germaans graf

Dit is het graf van een man die ongeveer 20 jaar oud was toen hij stierf. De vorm van de gesp en ook de dierenmotieven waarmee hij versierd is, zijn Germaans. Fibulae met drie knoppen gebruiken militairen om hun mantel dicht te houden. Wellicht is dit graf de laatste rustplaats van een Germaanse militair die in dienst was van het Romeinse leger.

p. 147

350 na Christus

In Tongeren zetelt een bisschop. Servatius is een van de eerste christelijke gezagdragers in deze regio.

p. 148 - 149

CHRISTENDOM BREEKT DOOR

In Atuatuca Tungrorum staat een kerkje en verblijft een bisschop. Het veelgodendom krijgt concurrentie van de nieuwe officiële godsdienst van het Romeinse Rijk: het christendom.

Het christendom vindt eerst ingang in sterk geromaniseerde gebieden, zeker nadat keizer Constantijn in het begin van de vierde eeuw beslist om christenen niet langer te vervolgen. In het hele Rijk ontstaat een netwerk van bisdommen. Civitas- en provinciehoofdplaatsen worden bisschopszetels. Na verloop van tijd wordt het christendom de staatsgodsdienst.

De nieuwe religie dringt ook door in regio's ten noorden van de Alpen. In het midden van de vierde eeuw verblijft een bisschop in Tongeren. Ook is er in de stad voor het eerst een kerkje in gebruik, op de plaats waar nu de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek staat.

De inwoners van Atuatuca Tungrorum voelen zich steeds meer aangetrokken tot het nieuwe geloof, de elite voorop. Toch heeft de Gallo-Romeinse godenverering diepe wortels. Het zal nog eeuwen duren vooraleer de sporen hiervan helemaal zijn verdwenen.

Denkspoor – Waarom verlaat bisschop Servatius Tongeren?

In 384 na Christus verlaat bisschop Servatius Atuatuca Tungrorum. Hij trekt naar Maastricht waar hij enkele jaren later wordt begraven. Waarom hij dat doet, is onduidelijk. Maastricht is een vicus. Dit centrum aan de Maas neemt stilaan de rol van regionaal centrum over, nu Tongeren in verval is. Maar misschien wil Servatius in Maastricht sterven omwille van zijn familie. Als een belangrijk lid van de elite in de vicus

begraven wordt, vergroot dat de macht van zijn familie. Het komt ook de vicus ten goede: een bisschoppelijk graf is vaak een plaats waar veel pelgrims naartoe komen.

Sierschijf met Christusmonogram

Op deze bronzen sierschijf is een Christusmonogram te zien: de Griekse tekens X (Chi) en P (Rho) zijn de eerste twee letters van het woord Christus in het Grieks. Het stuk is teruggevonden in een nederzetting van Germanen die zich rond 360 na Christus vestigden op de plaats waar een vervallen Romeinse villa stond. De schijf is waarschijnlijk gemaakt in Trier, een stad waar het christendom vrij snel ingang vond.

Ring met Christusmonogram

Deze ring met een gegraveerd Christusmonogram is een grafvondst. De dode die het juweel droeg moet een christen geweest zijn. Er zijn nog tekenen die daarop wijzen: er zijn geen grafgiften en de man lag met zijn gezicht naar het oosten. Christenen geloven dat Jezus daar zal herrijzen, waar hij heeft geleefd.

Tombe

In een met schilderijen versierd dubbelgraf als dit worden geen gewone mensen begraven. De twee doden die hier hun laatste rustplaats vonden, behoorden tot de Tongerse elite. Hiervan is in het begin van de vierde eeuw al een deel bekeerd tot het christendom. De duiven, guirlandes en lauwerkransen die op de wanden van de ondergrondse grafkamer zijn afgebeeld, doen erg christelijk aan. Of ze dat ook zijn, is niet zeker. Het kan ook gaan om klassieke Romeinse versieringen die weinig of niets met christelijke symboliek te maken hebben. Het gaat alleszins om een opmerkelijk graf. De meeste mensen worden in een gewone houten doodskist begraven. Loden of stenen kisten zijn al zeldzamer. En een stenen grafkamer zoals deze komt heel uitzonderlijk voor.

p. 150

406 na Christus

Opnieuw breken grote groepen Germanen door de verdedigingslijnen. Het Romeinse leger trekt zich terug. Tongeren is in verval. De stad loopt leeg.

p. 151

ROMEINEN VERLATEN DEZE REGIO

Germaanse stammen steken massaal de Rijn over. De Romeinse soldaten geven de controle over Noord-Gallië op. Germaanse hulptroepen in dienst van de Romeinen verdedigen het Rijk wel nog.

Op oudejaarsnacht van het jaar 406 na Christus steken Germanen massaal de Rijn over in de buurt van Mainz (Duitsland). Ze trekken al plunderend en vernielend grote delen van Gallië binnen. Het Romeinse verdedigingssysteem faalt en de autoriteiten trekken het leger terug. Ze kunnen niets anders doen dan de verdediging van het noordelijk gedeelte van het Rijk overdragen aan Germaanse hulptroepen. Die staan niet langer onder het commando van Romeinen, maar van Germaanse krijgsheren. Ze opereren in het gebied ten zuiden van de Romeinse weg tussen Keulen en de Noordzee. De krijgsheren hebben als enigen militaire macht in deze regio en stellen zich steeds onafhankelijker van Rome op.

Denkspoor – Is Tongeren een spookstad?

De situatie in Tongeren in het begin van de vijfde eeuw na Christus is onduidelijk. Volgens een middeleeuwse legende heeft een aardbeving de stad tot een ruïne harschapen en dwalen er wolven door de lege straten. Dit klopt wellicht niet. Recent archeologisch onderzoek toont aan dat er in die periode toch nog mensen wonen. En ook het kerkje is waarschijnlijk nog in gebruik. Misschien zetelt er in Tongeren een lokale, Frankische krijgshere of aristocraat?

Militaire gordel

Deze muntschat en onderdelen van een gordel zijn van een Germaanse soldaat die in het midden van de vijfde eeuw zijn laatste

rustplaats kreeg op de oostelijke begraafplaats van Tongeren. Was hij een van de laatste verdedigers van de grotendeels verlaten stad? De munten die in een buideltje in zijn graf werden gevonden, zijn niet in die periode geslagen. Waarschijnlijk circuleren hier in deze onrustige tijden geen recent uitgegeven Romeinse munten meer.

p. 152

450 na Christus

Deze regio is officieel nog steeds een deel van het Romeinse Rijk, maar Germaanse krijgsheren zijn hier de échte machthebbers.

p. 153

482 na Christus

Clovis is de eerste Merovingische koning en verenigt alle Franken. Deze regio komt onder zijn gezag.

FRANKEN AAN DE MACHT

Deze regio behoort tot het Merovingische koninkrijk. De maatschappij krijgt een uitgesproken Germaans karakter. Sommige aspecten van de laat-Romeinse cultuur, zoals het christendom, blijven wel behouden.

De verschillende Frankische groepen strijden om de macht in het noordwesten van het Romeinse Rijk. Ze stichten kleine koninkrijken en verdedigen die. Childerik wordt door de Romeinen aangesteld als gouverneur van de provincie Belgica Secunda (Noord-Frankrijk en Zuid-België). In 476 na Christus valt het West-Romeinse Rijk.

Als Childerik enkele jaren later sterft, neemt zijn zoon Clovis de macht over. Hij is de eerste volledig zelfstandige Frankische koning in Gallië. Met hem begint de heerschappij van de Merovingers. Ze zijn genoemd naar Clovis' grootvader, Merovech. De Merovingische koningen zien zichzelf als de opvolgers van de Romeinse keizers. Koning Clovis slaagt erin om alle Franken in één Rijk te verenigen, weliswaar vaak met geweld. Ook dit gebied komt onder zijn gezag, in 508 na Christus. Gedurende zo'n 250 jaar wordt het Merovingische Rijk verdeeld, herenigd, opnieuw verdeeld, enzovoort.

Het Romeinse karakter van de maatschappij verdwijnt stilaan. Er ontstaat een andere, Germaanse samenleving. Niet alleen het dagelijkse leven, maar ook bijvoorbeeld de wetgeving en begrafenisrituelen veranderen. Sommige aspecten van de laat-Romeinse cultuur blijven: de Merovingische koningen zijn christenen en onderhouden goede relaties met de bisschoppen. Toch zal het nog eeuwen duren vooraleer de plattelandsbewoners in deze regio allemaal gekerstend zijn.

Frankisch graf

Dit zwaard met één scherpe snede is een typisch Frankisch wapen. Samen met de vuurslag maakt het deel uit van de standaarduitrusting van een krijger. De voorwerpen werden samen met een gesp teruggevonden in zijn graf. De man lag begraven in het bijna verlaten Tongeren, in de ruïne van de Romeinse tempel.